Istoria Românilor prin călători

DE

N. IORGA

EDIȚIA a II-a — adăugită

Vol. IV.

EDITURA CASEI ȘCOALELOR

BUCUREȘTI 1929

N. IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR
PRIN CĂLĂTORI

EDIȚIA a II-a
— adăugită —

Vol. IV.

BUCUREȘTI
EDITURA CASEI ȘCOALELOR
1929

I.

Călători artişti francesi în ţerile noastre.

In legatura cu adânca influenţă pe care a exercitat-o Franţa asupra societăţii româneşti în al doilea şfert al secolului trecut şi cu interesul deosebit pe care această Franţă, liberală supt raportul politic, romantică supt cel cultural, l-a simţit pentru ţerile noastre, bogate în „pitoresc", în colorit, în exotic şi, pe de altă parte, locuite de un popor setos de libertatea naţionala deplină, se desfăşura *o fasă a artei francese în legătură cu Orientul.*

Un întreg şir de desemnatori cu numele înscrise în istoria picturii au străbătut prin anii 1830-40 Moldova şi mai ales Ţara-Românească pentru a culege sensaţii nouă, aspecte inedite ale naturii şi a le fixà în desemnuri asupra cărora reveniau apoi cu dragoste şi îngrijire. Totul li atrăgea privirile, lacome de lucruri nemai văzute. Un cer cu strălucite jocuri de lumină, cu delicate degradaţii ale tonurilor, având pe lângă soarele cald din alte ţeri şi acea atmosferă de neguri şi ceţe care-i înmieşte capriciile de coloare şi le variază din zi în zi, ba chiar din clipă în clipă.

O vegetaţie sălbatecă admirabilă, cu codrii sai de veacuri, cu pustiurile sale de buruieni nealinse de

plugul harnic şi zgârcit al zilelor noastre. Case de construcţie originală, având într'însele elemente locale care durează de sute şi mii de ani, adăugite și prefăcute cu altele venite de la Apus şi de la Răsărit: curţi boiereşti, hanuri cu cerdace largi pe stâlpi frumos lucraţi, bordeie întunecoase, popasuri de poşta, cârciume. Tipuri omeneşti ciudate sau mărețe: Ţiganul supt toate aspectele lui de maimuță umană lângă demnitatea sigură a ţeranului nostru, lângă neastâmpărul raselor orientale. Veşminte în care toate colorile cerului se amestecă, dar se armonisează: porturi, mai ales femeieşti, care variază de la un județ la altul, mântăli cusute cu şnururi ale surugiilor și dorobanţilor jandarmi, sarice ale ciobanilor, zdrenţe bizare ale cerşitorilor şi nomazilor, uniforme de oaste şi de curte, în care se caută aurul şi coloarea. Scene populare: hore la cârciumă, îngrămădiri la dulap sau scrânciob, băieţi cu colinda, mulţimi de oraşe supt casele cu liniile orientale; câte un bâlciu înfăţişând în resumat toate felurimile de pitoresc ale ţerii. Ici şi colo, în sfârşit, vechi morminte, misterioase ruine, mănăstiri, rămăşiţe de cetăţi, frânturi de palate pustii, turnuri cu amintiri din antichitate.

E adevărat că niciunul din aceşti desemnatori n'a prelucrat în tablouri schiţele sale; ele au fost însă în parte publicate. Altele se păstrează încă indite în marile colecţii ale Academiei Române sau la particulari zeloşi pentru arta şi pentru trecutul nostru, cum e d. Gh. Sion. Lumea le cunoaşte prea puţin. Acum vre-o zece ani, am dat multe din ele ca supliment la „Sămănătorul". Câteva desemnuri necunoscute au fost expuse la 1912 de d. Sion în Palatul Artelor de la Bucureşti; ele au fost dăruite Bibliotecei Universităţii din Cluj. E însă cu mult prea puţin pe lângă tot ceia ce avem. Şi, astăzi, astfel de reprodu-

duceri ar putea să aibă, față de progresul netăgăduit al spiritului public, altă primire decât cu ani în urmă.

Incă înainte de această epocă Louis Dupré, un mare desemnator, elev al lui David, care servise pe Ieronim, regele Vestfaliei, vine în Turcia la 1819, recomandat anume Marelui-Dragoman Mihai Suțu, pe care, ca și pe fiica lui, frumoasa Elena, îl va înfățișa, înfășurat în largul lui caftan blănit, cu o extraordinară strălucire de colori[1]. Plecând din Constantinopol, el va schița în cale alaiul noului Domn, însuși Suțu, care pleacă spre reședința sa moldovenească. In Octombre, la București el va putea zugrăvi și pe Doamnă, pe tatăl Domnului și pe unul dintre boierii greci. Prin Brașov și Cluj, el se va îndrepta apoi spre Pesta[2].

Prin 1828 Hector de Béarn, care cu alți doi ofițeri, întovărășește pe un duce frances în Orient, vine din Polonia pe la Hotin și, trecând de-a lungul Basarabiei până la Isaccea, se înfundă în Dobrogea, pentru a se întoarce la Paris prin Odesa. In Basarabia vedé pustiu de stepă, sate rare, berze străbătând câmpiile întinse. La Bălți întâlnește o frumoasă femeie dormind lângă copiii ei și desemnatorul e încântat că poate prinde o schiță. Mulți Evrei în prăvălii înșiruite pe largile străzi nepavate la Chișinău, unde o Francesă ține un magazin de mode. La Bender

[1] Mai târziu și în picioare.

[2] *Voyage à Athènes et à Constantinople ou collection de portraits, de vues et de costumes grecs et ottomans, peints sur les lieux d'après nature, lithographiés et coloriés;* v. G. Oprescu, *Țările române văzute de artiști francesi (sec. XVIII și XIX)*, București 1926, p. 15 și urm., și Iorga, *Voyageurs français en Orient*, Paris 1928.

aceiaşi privelişte ca la Chişinău. La Dunăre, unde locuitorii, pe lângă negustori evrei, sânt Moldovenii şi ceva Bulgari, el află armata lui Diebitsch şi Wittgenstein gata de a trece în Turcia; populaţia nu arată niciun entusiasm. In Dobrogea, la Babadag, lângă fântâna sacră pentru Musulmani, casarma din 1806, a Sultanului Mahmud. De aici se merge spre Bazargic, bine pavat, cu moschei şi bazare. La întorsul din Şumla, Mangalia i se presintă ca un sătuleţ, bântuit de ţinţari, dar cu frumoasă moscheie, iar Chiustenge în mijlocul întăriturilor, păstrate, pe care le pecetluieşte o inscripţie turcească de mult pierdută [1].

Pictorul Théodore Valério, elev al lui Charlet, purtat prin multe ţeri, vine în Orient prin Ungaria în ajunul războiului Crimeii, la 1853, pentru a înainta până la Silistra, iar la 1855 el schiţează în principatul muntean cutare ţerancă, din Tunari, cutare dorobanţ de poliţie, pentru ca în Banat să culeagă Ţigani şi la Oradea Românul pletos în fustă ungurească şi cu largă pălărie, la cârciumă ori de pază înaintea boilor albi cu coarnele lungi [2]. D. Karadja a descoperit de dânsul şi desemne inedite: splendidul cioban ardelenesc cu căciula dreaptă, văzut în multe atitudini, altul purtând pe umeri largu-i cojoc cu blana în afară, un al treilea, tânăr, cu privirea eroilor lui Grigorescu. El dă şi Lugojanca răzimată de u-

---

[1] *Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie (1828-1856)*; şi G. Oprescu, *o. c.*; I. C. Băcilă, în *Transilvania*, LIV, n-le 4-5 (şi deosebi: *Pictori francesi prin ţara noastră)*: se tratează în broşură şi despre Raffet, Bouquet, Doussault, Valério.

[2] Valério, *Souvenirs de la monarchie autrichienne. Suite de dessins d'après nature, gravés à l'eau-forte, La Hongrie.* V. Karadja, în *Analele Olteniei*, IV, pp. 294 şi urm., 378 şi urm.; I. C. Băcilă, *o. c.*, p. 35 şi urm.; Oprescu, *o. c.*, p. 54 şi urm.

mărul voinicului soţ, frumoasa femeie din Giurgiu, legată turceşte la cap, şi puiul de Ţigan din Bucureşti.

Fără ilustraţii, câteva rânduri fără însemnătate se consacră de fostul consul Tancoigne Bucureştilor pe cari i-a cercetat la întoarcerea din Orient, unde fusese trei ani plecând din Constantinopol, în Septembre 1807 pentru a întovărăşi în Persia misiunea generalului Gardane. In afară de această schiţă fugară a Capitalei muntene el semnalează la Constantinopol Evrei din Principate, „mai curaţi în îmbrăcăminte”[1]. La 14 August al anului următor, el părăseşte definitiv Constantinopolul îndreptându-se spre Dunăre; de la noi trece la Liov. In cale ştiri despre lagărul Marelui-Vizir; la Giurgiu Ienicerii sânt în revoltă; aşa încât un medic italian trebuie să-i capete ordine la trecere, pentru Paşii de Nicopol şi Vidin, unde e şi un arhiepiscop grec.

Fostul consul frances la Bucureşti, Étienne-Adolphe Billecocq, tipăria la 1848[2] un *„Album moldo-valaque”* de format mare, adăugând ilustraţii de Michel Bouquet. Ca motto al interesantei publicaţii, formând un supliment al ziarului „l'Illustration”, se găsesc următoarele cuvinte ale lui Ludovic-Filip, re-

[1] *A narrative of a Journey into Persia and residence at Teheran, containing a descriptive itinerary from Constantinople to the persian capital, also a variety of anecdotes, illustrative of the history, commerce, religion, manners, customs of the imhabitants, military police of the governement, etc., from the french of M. Tancoigne, attached to the embassy of general Gordon,* Londra 1820.

[2] Caietul poartă titlul următor: *Album valaque, vues et costumes pittoresques de la Valachie, dessinés d'après nature par Michel Bouquet, et litographiés par M. Eug. Cicéri, Férejis et M. Bouquet,* Paris 1843.

gele Franciei, către autor: „Ştii d-ta că-mi spui lucruri de care d. Guizot şi nici vre unul din ambasadorii miei habar n'are?". Prefaţa, adresată unui deputat al noii Republice, C..., poartă data de 5 Februar, şi ea pomeneşte apariţia câtorva planşe din acest album la editorii Albert & Goupil. E o mare publicaţie de proporţii largi, cu desemnurile în colori[1]. Billecocq califică pe Bouquet de artist din cei mai distinşi şi de prieten al său.

Publicaţia avea un interes politic, revoluţionar. Fostul consul voia să tragă atenţia asupra celor „aproape nouă milioane de Valahi cari au aceiaşi mamă ca şi noi, vorbesc o limba latină şi se recunosc între ei prin numele de *Roumains,* adecă Romani". Şi el aminteşte că în atlasul şcolar al lui Lesage, întrebuinţat încă la 1848, teritoriul nostru, „mare cât o treime din Franţa şi încă mai bogat", e trecut, după actul de anexiune din 1806 al Ţarului Alexandru I-iu, ca provincie rusească. Pentru a nu se crede că Bucureştii sânt „Bucara", Billecocq, prietenul aspiraţiilor noastre, înfăţişează deci „peste patruzeci de desemne capitale, încredinţate celor mai celebri artişti, pentru a face să se vadă de aici bogăţiile presentului, amintirea trecutului, speranţele viitorului". Lucrarea se vede a fi fost pregătită de autor în castelul său de la Villebon, încă din Septembre 1847. Dar data publicaţiei e 21 Septembre 1848 şi ultimele pagini cuprind istoria revoluţiei nenorocite a republicanilor din Bucureşti.

O altă culegere a lui Bouquet dă în splendide planşe colorate *cea d'intăiu serie de porturi populare româneşti.* Sânt zece de toate, dar n'am văzut la Academia Română şi nu se află nici între gra-

[1] Un guide politique et pittoresque à travers les Principautés du Danube.

vurile dăruite de d. Gh. Sion sălii de cursuri din Vălenii-de-Munte şi apoi distruse de Germani, n-le 4, 7 şi 8.

Ele înfăţişează străini, cutare surugiu ţigan din Moldova („Voiturier tsigane, route d'Iassy"), dorobanţi din Slatina şi din Bucureşti, fete de ţară („femme de la montagne, district de Kimpoulung") şi un singur port bărbătesc, Muntean din Muscel („Homme de la Montagne, district de Kimpolong")[1].

Dacă Bouquet a străbătut toată Ţara-Românească şi toată Moldova, văzând şi Câmpulungul şi stepa Bărăganului şi Brăila, care-şi începea activitatea comercială, un alt desemnator frances, Doussault, asista într'o zi din luna Iulie 1844 la serbarea pe care o dădeau lui Billecocq nişte exploatatori de păduri francesi cari, supt conducerea lui Condemine şi Vivot, lucrau în codrul de stejar al unui boier muntean încă de la 1842 (Billecocq adaugă că se vânduse 116.000 de copaci pe preţul de 5 lei şi că au dat 2.700 de doage, vândute în Franţa cu 28-33 de franci suta).

Doussault n'a schiţat numai această scenă, cu cei 500 de lucrători din Mâconnais, Franche-Comté şi Charolais, cari dădeau 302 doage pe zi (la un Ţigan 30-40), şi, pe malurile Oltului, învăţau pe locuitori a face potaş din cenuşă şi a cultiva mai bine via şi livezile, cu asistenţa românească prinsă credincios în porturile ei elegante, ci a mai însemnat şi alte aspecte ale vieţii noastre de atunci. In desemnurile lui se văd scene de stradă bucureşteană: Turnul Colţei, baluri de modă nouă, hanuri înaintea cărora se odihnesc cai de poştă, popasuri „în stepă", cu dorobanţi de pază în jurul străinului, un călugăr şi o călugăriţă, cari, după bisericile ce se văd

[1] V. Oprescu, *l. c.*

lângă ei, sânt Munteni, nu Moldoveni, ba chiar copii cu steaua în umbra unei biserici bucureştene, Călugărenii lui Mihai Viteazul şi priveliştea Bucegiului Albumul lui Billecocq dă şi aceste desemnuri. Se spune că un tablou de acest fel a fost primit la Museul Luvrului.

Şi alţii au colaborat la această carte de artă, simpatică nouă. Gravorul Janet Lang înfăţişează două doamne în port oriental, probabil de Bouquet. Fraţii Grigore şi Alexandru-Vodă Ghica sânt redaţi de Geffroy, ca şi frumoasa Doamnă Maria a Bibescului, ca şi jalnicul Mitropolit de reveniri şi nesiguranţă sufletească, Neofit. Consulul „străin" din Bucureşti, între doi Arnăuţi, unul cu felegeanul, celalt cu cafeaua, pe când pe fereastă se vede un supţirel turn de biserică, n'are iscălitură (ar părea să fie săpat tot de Lang).

Abia la 1866 vom întâlni un desemnator de talent, dacă nu unul mare, şi el ni va da în paginile din revista de călătorii „Le Tour du Monde" povestea schiţelor sale, de o admirabilă execuţie şi de o bogăţie unică.

De la Calafat, „care nu se vede", se trece la descrierea Vidinului, „vioiu", dar în neorânduială şi în cea mai crasă murdărie: Ţiganii turci se dau tumba înaintea publicului străin, format din Lancelot, un Engles şi un Italian, doritori de alt Orient decât acesta al trivialelor imundicii.

Pe Dunăre mai departe; mal jos la noi, tivit cu case răzleţe şi sate. Noapte dormită pe punte, împreună cu un „popă valah" şi cu un cioban, cari se văd în ilustraţie, între o lume de Turci [1]. La Rahova, corăbii turceşti ca în veacul al XVI-lea; la Ni-

[1] Pp. 180-1.

copol ruinele vechii cetăţi. La noi se dau numai puţul cu cumpănă, bordeiul şi cerdacul de pază aï grănicerului [1].

La Giurgiu închidere în carantină ca într'un ţarc de oi. Vameşi iese dintr'o căsuţă şi cercetează furios bagajul, încheind cu strigătul liberator: „slobod"! In oraş, han mare ca pentru o oaste, dar gol; săteni veniţi pentru târg, prăvălii de bărbieri pline de clienţi. Afară, grăniceri dorm pe margenea unui pod de-asupra apei.

Pentru dusul mai departe se întrebuinţează o birjă în care se suie cineva pe oricare din cele două fereştiuşi laterale, lângă care este şi o ferestuică rotundă, care nu e uşă. Şoseaua cu stâlpi de telegraf, pe care însă drumeţii o evită, luând-o prin ţarină. Caravane de lipscani cu mărfuri: căruţele sânt trase şi de opt la doisprezece cai.

Sate de bordeie şi hanuri, care şi ele abia se ridică de-asupra pământului cu singură întrarea lor [2]. Dar horile de Duminecă se întind, vesele, pretutindenea. La un han cu cerdac, pe când lăutarii cântă, călătorul are prilej să descrie costumul popular [3]. Al femeilor „trezeşte fericitele amintiri ale Greciei şi Italiei; în pictură, ar fi încântător în ce priveşte coloarea; în sculptură superb ca linii şi lăsând să se vadă proporţiile trupului şi graţia boiului". O splendidă ilustraţie arată scena horei [4], cu tipuri în adevăr de toată frumuseţa: şi Bouquet însuşi e învins în splendida reproducere a portului popular [5]. Bucureştii oferă o frumoasă perspectivă, o mahala mur-

[1] Ilustraţiile de la pp. 180 şi 186.
[2] P. 189.
[3] Pp. 190-1.
[4] P. 192.
[5] Pp. 204-5.

dară şi o stradă foarte rea; în centru, modă europeană; „contrast de abjectă miserie şi de strivitoare bogăţie".

Mândrie în localurile de petrecere, atunci când e „lipsă absolută a lucrurilor de prima necesitate". „Dar", adaugă el, crud, „aceia pe cari ce e necesar îi interesează sânt de atâta vreme dresaţi la răbdare! Ei vor mai aştepta încă o vreme ca palatele, grădinile publice, căsărmile şi bulevardele să fie destule pentru ca să aibă ceilalţi vremea să se gândească a li da, ca simple materiale ale unor îmbunătăţiri încă mai necesare, un pavagiu şi felinare, fântâni şi măturători" [1].

„Lumea bună" merge la Cişmigiu în praf. Cea mai bună, la Şosea, între cară şi boi desjugaţi, între şatre şi colibe. Unii boieri umblă în port vechiu cu şapcă. Nu lipsesc strălucitorii Arnăuţi şi trăsurile consulilor Franciei şi Angliei.

Viaţa socială i se pare plină de rău gust şi de pretenţie. Iată cum descrie el pe noii stăpâni ai ţerii: „Este acolo o clasă de indivizi cari n'au, cred eu, echivalent nicăiri. Fii de proprietari cari au jucat şi şi-au pierdut moşiile, izgoniţi sau liberaţi ai slugărimii, ei au ceva bani sau şi ceva credit, vorbesc destul de uşor, sânt foarte neruşinaţi, sânt lipsiţi de orice simţ moral, dar poartă o haină neagră. Supt ocrotirea unui personagiu însemnat, pe care l-au înşelat ori câştigat, se cam ştie cum, ei cer un post. A cere un post e rostul lor cunoscut. Aşteptând acest post, care, să nădăjduim pentru binele administraţilor, nu va sosi niciodată, fac afaceri,— Dumnezeu ştie care. Acelea ce se pot mărturisi încep cu lămuriri oficiale date străinului, care mulţămeşte cu o ţigară, şi merg până la misitia de transacţii comerciale, care

[1] P 200.

aduc mijlocitorului un câştig îndoit, plătit de cei doi contractanţi. O clasă de transiţie, care nu va mai avea nicio şansă de traiu când bogaţii şi puternicii privilegiaţi nu vor mai fi în stare să-i sprijine contra săracilor cari nu vor mai fi apăsaţi." Unul oferă călătorului să-l introducă într'o casă de joc „onorabilă", apoi să-i vândă cai şi coconi de viermi de mătasă, apoi o căsătorie bogată, o audienţă la prinţ, „numai din iubire pentru Francesi": „iubesc Franţa mai mult decât patria mea şi cât onoarea mea" [1]. I se pare însă călătorului — se cam grăbia! — că „lichidul se purifică".

Pe artist îl interesează vechile bisericuţe pierdute. Şi critica atinge iarăşi, drept, ţelul ei: „Din nenorocire, cele mai curioase, cele care ar trebui să fie mai mult socotite de sentimentul naţional, sânt într'o stare de uitare şi desolare deplorabile. Totuşi valorează mai mult ca artă şi ca tradiţie istorică decât cele câteva palate şi biserici clădite din nou în stil gotic german, care se pare a stăpâni singur înalta favoare oficială. Impunând unei nouă generaţii de artişti forme şi proporţii pe care înaintaşii lor nu le-au presimţit, nu le-au găsit, nu le-au modificat pas cu pas, se osândesc neapărat la neputinţă aceşti artişti. Operele lor nu se leagă întru nimic cu simţul popular, şi lipsa de convingere îi face să nu poată da niciun învăţământ artiştilor viitorului" [2]. Sfântul Spiridon, copleşit de ornamente gotice, e ca o moschee. In schimb, se laudă foarte mult bisericuţa Stavropoleos, pe care atunci nimic n'o colora şi n'o asfixia, dând şi o prea frumoasă reproducere a ei [3].

---

[1] P. 204.
[2] P. 205.
[3] P. 197.

Ca arhitectură profană, hanul lui Manuc, schiţat cum nu se poate mai frumos la pagina 201, cu cele două şiruri de stâlpi şi o singură scară ducând la amândouă; cutare casă de mahala, cu sacnasiuri către stradă [1], îi câştigă laudele. Curtea hanului, cu depositul liber al tuturor mărfurilor şi al tuturor murdăriilor lăsate în sama cânilor şi a porcilor fără stăpân, îşi află locul [2]. Scârbă-i inspiră măcelăriile de pe malul Dâmboviţei, într'o neîngrijire absolut orientală [3], pe lângă care se văd toate lepădăturile vecinătăţii, plus vagabonzi făcându-şi toaleta şi alte rituri, ori dormind pe iarba călcată şi murdărită, pe când goi oameni încălziţi îşi fac liniştit baia supt ochii sergentului. S'ar părea un progres. Lancelot a rămas indignat la 1861, deci acum peste şaizeci de ani, de aceste băi în plin aier fără intervenţia înaintaşilor poliţiei de azi [4] Obosit de uriciunile zilei, el caută afară din oraş pacea naturii, lângă căsuţa acoperită cu stuf şi puţul a cărui cumpănă are ca greutate capete de vită reduse la osul înegrit.

Deci, cu toată amabilitatea directorului publicaţiei, care mărturiseşte că a cunoscut mai multe familii din Bucureşti şi că a păstrat din relaţiile cu ele amintirile cele mai bune şi mai amabile, artistul care e Lancelot se oboseşte de această vulgaritate modernă a Bucureştilor. Recomandaţia marelui istoric Duruy — a cărui călătorie la Bucureşti s'a oprit în Viena — către Grigore Brâncoveanu, fostul său elev, îl va ajuta să vadă ţara.

Cu căruţa de poştă [5], trasă de opt cai smulşi cu bac-

---

[1] P. 139.

[2] Pp. 206-7.

[3] Ilustraţia, p. 208.

[4] P. 207.

[5] Surugiul, la pagina 211.

şiş de la căpitan [1], se porneşte, pe lângă Cotroceni, în prefacere pentru a fi reşedinţa de vară a lui Cuza-Vodă, spre Curtea-de-Argeş.

Găieştii sânt „un sat frumuşel", cu câteva bune case boiereşti; podul pe Argeş, o grămadă de scânduri putrede. Piteştii: case de lemn, nicio biserică mai însemnată, câteva clădiri de piatră, prăvălii de modă veche.

Argeş: „o lungă stradă cu case de lemn"; pe dealuri, colibe. La vestita mănăstire, încă neatinsă de reparaţie [2], se intră prin două ziduri concentrice, din nenorocire acum desfiinţate. Şi la el comparaţia bisericii cu „o cutie de moaşte bizantină". Lancelot mai vede chipul lui Neagoe, cu părul bălan, revărsat pe umeri, vechea catapiteasmă şi vechile policandre. Se dau şi câteva vederi din localitate: un cuptor, o casă de ţigan potcovar.

Se străbat munţii, printr'un ţinut de guşaţi, la Şuici. Nu se poate mai departe cu trăsura: se va lua deci un car cu boi.

Se merge pe la Jiblea [3], trecându-se Oltul pe pod umblător. Ţinta e mănăstirea Cozia, ale cării chilii se găsesc într'un hal de ruină desăvârşită, şi călugării lămuresc — nu fără dreptate — că aceasta e administraţia Statului, stăpân aici. Egumenul, nebun, urlă toată noaptea. Biserica însăşi era în cea mai proastă stare; artistului i se pare că merită o reproducere numai o fântână precedată de două frumoase coloane şi având de-asupra lor un brâu săpat [4].

La Ocnele Mari se vede salina, cu 1.070 de lucrători,

---

[1] Popasul, la pagina 209.

[2] P. 217.

[3] An. 1868, p. 2-9.

[4] P. 295.

dintre cari 280 „ocnaşi". La Râmnicul-Vâlcii, case nouă pretenţioase („fausse recherche"). La Mănăstirea dintr'un lemn se schiţează stăreţia şi cimitirul, plin de frumoase cruci originale[1]. Mănăstirea e părăsită, şi călugăriţele trecuseră la Surpatele, unde astăzi, printr'o schimbare a împrejurărilor, s'a mutat ruina. Se lucra însă la o şcoală de învăţătoare, din fondurile brâncoveneşti. La Surpatele, viaţă activă şi primire din cele mai bune. Se pot vedea lângă frumoasa bisericuţă, în toată întinderea lor îngrijită, chiliile astăzi pustii de atâtă vreme[2], ba chiar şi căsuţele din dos ale „surorilor"[3].

La Hurez, Lancelot găseşte călugări. Egumenul de optzeci de ani e schiţat , tot aşa cum se schiţase frumoasa călugăriţă tristă de la Surpatele[5]. Călătorul petrece aici mai multe zile, găzduit în apartamentele brâncoveneşti. El descopere, între locuitorii leneşi ai mănăstirii, un zugrav.

Bistriţa e reclădită în stil modern, nepotrivit cu tradiţia: „arhitectul ei, rău inspirat, n'a izbutit decât să-i dea fisionomia unei bogate şi solide casărmi"[6], „ornamente pseudo-gotice", faţadă de o „corecţiune rece", biserică „al cării dom prea strâmt se leagă rău cu totalul construcţiilor". „Pictura se depărtează prea mult sau nu se depărtează destul de tradiţia bizantină; figurile ar voi să fie savante şi naive, expresive şi cucernice: ele sânt pretenţioase"

Câteva zile la Polovraci, unde se schiţează natura muntoasă; bine înţeles şi peştera, care i se pare ar-

---

P. 301.

[2] P. 308.

[3] P. 309.

P. 37.

[5] P. 312.

P. 332.

tistului monotonă. Se trece la Baia-de-fier, apoi la Târgul-Jiiului, cu atâtea lucruri nouă, pe care cu mândrie le arată prefectul. Lângă Tismana, Lancelot admiră pe un preot care se bucură de orice botez, căci „dă încă un plugar ţerii”, şi soţia lui, meşteră în cusături. „Transmise din generaţie în generaţie, ele pornesc din cea mai mare vechime şi ar merita să fie culese. Lângă oraşe caracterul lor se alterează, şi e păcat, prin amestecul cu fantasiile Europei, venite pe calea Germaniei [1].” La Tismana chiliile arseseră, de biserică nu se vorbeşte, ci numai de egumenul activ şi patriot. La schitul Cioclovina, Lancelot culege chipul schivnicului de o sută de ani, răzimat pe flăcăul care e ucenicul său [2]. Baia-de-Aramă, cu tipurile ţărăneşti originale [3], şi Severinul, cu ziduri nouă, încheie călătoria.

In definitiv, meşterul desemnator parisian a avut, plecând, „sentimentul că a văzut unul din lucrurile rari ale lumii: o aglomeraţie de 6.000.000 de oameni scuturând praful putred a douăzeci de veacuri de apăsare, de năvăliri şi barbarie pentru a merge cu îndrăzneală să lege leagănul său, tradiţiile sale, steagul său de una din cele mai mari epoce ale istoriei” [4].

---

[1] P. 346.
[2] P. 347.
[3] Ilustraţia, p. 352.
[4] P. 352.

II.

Călători italieni, germani, elveţieni şi englesi în ţerile noastre.

Amintesc întăiu — găsind-o numai acum — o descriere de călătorie pe la noi în latineşte, care nu e un lucru obişnuit, însemnările, apărute la Maienţa în 1792, ale abatelui Francisc Pizzigalli.

Plecat la începutul lui Maiu 1789 din părţile Milanului spre Liov, el e primul călător occidental care cunoaşte Bucovina ca atare. Cernăuţii începe a avea mulţi negustori. Coborându-se în Moldova, călătorul e încântat de dealuri, de şesurile înflorite, de aierul cel bun, de bogăţia fructelor „ca în Italia". Ii displace doar slaba gospodărie a câmpului, indolenţa locuitorilor, La Iaşi numai Curtea e de zid; aici abatele are a face doar cu ofiţeri ruşi. Pe la Soroca trece Nistrul, pentru a se întoarce prin Moldova, luând calea spre Oituz: în Ardeal i se pare mai evident latinismul limbii; Românii de acolo, „foarte mulţi", sânt „simpli şi primitori", cinstiţi la vorbă, veseli; se descrie portul femeilor, care merg călare şi conduc carăle"[1].

---

[1] *Iter abbatis Fr. Pizzigalli ad Russiam, Turciam, Italiam ac Germaniam, in quo, praeter descriptiones locorum moresque hominum, Slavorum, Getarum, Pannonum, Hunnorum, Ty-*

Caronni în Dacia, cu subtitlul său, „Mie osservazioni locali, regionali, antiquarie sui Valachi specialmente e Zingari transilvani, la mirabile analogia della lingua valacca coll'italiana, la nessuna della zingara colle altre conosciute, con un rapporto su le miniere più ricche di quel Principato", publicație de 93 de pagini, mare în 8⁰, ieșită la Milan în 1812, cu o dedicație către contele Mihail Eszterházy, șambelan al arhiducelui Rainer, e de sigur una din cele mai rare și mai curioase cărți privitoare la Români.

In ultimul războiu, acest numismat, Felice Caronni, care facea catalogul museuluï de la Hedervár-Witzai, în serviciul căruia sta de douăzeci de ani, făcând opt călătorii din Italia în Ungaria[1], fu luat de niște magnați și dus în Ardeal, care, cunoscut în treacăt încă de la 1790, îi plăcu prin munții lui verzi, bucurându-se, spune el, de aceste frumuseți din primăvară până în toamnă.

Trece, pe la Ciucea, Uiedin și Gilau, unde „Mecenatele" său, Ioan Esterházy, vicepreședinte al Dietei, are proprietăți, la Cluj. Petrece la soția guvernatorului, principesa Salm din Viena, care vorbește și italienește, și află une ori pe arhiducele Maximilian.

Românii sânt pentru el partea „cea mai muncitoare și utilă și cea mai numeroasă" din populație. Caracterul fisic frumos al lor îl impresioneaza, și-i descrie amănunțit (și la preoți). Nu sânt schilozi și contra vărsatului este un procedeu îndătinat[2]. Ob-

rhenorum origines aspiciuntur; tradus liber în *Tashenbibliothek der wichtigsten und interessantesten See- und Land-Reisen* a lui Jäck, Nürnberg 1829 (unde și călătorii Hunter, Kleemann, Reichersdorfer, Iesuitul d'Avril).

[1] Pp. 5-7.

[2] P. 9.

servă că opincile sânt aşa-numitele *cioce* din Abruzzi. Se citează şi harta Ţerii-Româneşti tipărită cu un chip de Român pe dânsa, la Viena, de căpitanul Ruhedorf: „Se ne vede l'immagine assai ben espressa nella vignetta di ornato alla bellissima carta geografica della Valachia, edita non à molto a Vienna dal sig. di Ruhedorf, capitano del genio, ch'io pure conobbi già tempo di guarnigione in Milano".

Se dau obiceiurile la nuntă, până la răspândirea fructelor uscate şi nucilor, observându-se că datina e romană, cu citaţii din Virgiliu şi Catul; în sfaturile către mireasă el întrevede antica Dea Suada. Cârpa, *la scherpa,* se pune pe masă, odată cu izvodul zestrei [1].

A văzut femeile servind pe ceilalţi la masă şi mâncând apoi „în picioare şi urmând a căuta de bucătărie". Vin la rând datinele la naştere: ieşirea a patra ori a cincea zi, la câmp. A văzut însuşi o mamă spălând la fântână copilul născut în dimineaţa aceleiaşi zile, când lucra la cucuruz [2]. Nu se înfaşă pruncul. Se descrie leagănul prins de grindă ori răzimat de zid, purtarea odraslei pe cap de-asupra unei perne, în covata de pâne sau de rufe, pe când mânile torc, ori prins la sân în traistă, pe când aceleaşi harnice mâni spală pelincele. Deprinşi a juca în iarbă, copiii umblă în nouă-zece luni, în singura cămaşă care li se rupe pe trup (crede că pe vremea turcească haraciul se dădea odată cu îmbrăcarea izmenelor).

Păstoria e legată cu furtul de vite. Aceiaşi oameni aduc însă lui Caronni înapoi valisa pierdută. Se u-

---

1 P. 11.
2 Pp. 11-2.

cid lupii dintr'o izbitură de ciocan; şi călătorul a văzut însuşi o lupoaică oferită astfel Palatinului la vânătoare[1]. Se fac unii şi hoţi, cu ciocane şi hanger, în munte, supt un harambaşă. Odată au prădat diligenţa Vienei. Niciun fel de osândă şi chin nu-i sperie.

Preoţii sânt ignoranţi şi interesaţi. Curtea-i sileşte să înveţe la „Neusatz" (Neoplanta). Explicaţia neştiinţei e căutată la Dimitrie Cantemir, care deplânge părăsirea literelor latine[2]. Posturile ajung la ispăşire. Amenda şterge păcatele. Beţia e obişnuită. Se crede în strigoi, cari se străpung în inimă. Casuri de cruzime reală ori închipuită, faţă de cei vii, se adaugă. Se amintesc Horia şi Cloşca.

Dar oamenii sânt de ajutor; pun stâlpi de direcţie la răscruci, sprijină trăsurile inomolite, fac fântâni, primesc pe oricine în casă şi-i hrănesc cu caş, unt, lapte, miere. Salută cu vorbele „sănătate" şi „pace"; pun la frunte mâna ce vor săruta-o. S'ar fi ferind de injurii, zicând: „să nu fi făcut postul ori Paştile" *(per quanto è vero ch'io hò digionato, che hò fatto la Pasqua).*

La case, se observă că şi Italienii le văruesc. Felul de a face din răchită hambarul îl crede contemporan măcar cu epoca lui Gordian, din causa numelui de Viminacium al coloniei lui, zice numismatul. In interior e ordine şi socoteală.

Inşiră sămănăturile fără îngrăşăminte[3], până la floarea soarelui în porumb. Orez se cultivă în Banat

---

[1] P. 13.
[2] P. 15.
[3] Baliga la cuptoare e pusă în raport cu un pasagiu din profetul Ezechiel; p. 20.

cu supravegherea Italianului Secondo Limoni din Viadana. Supa de meiu păsăresc *(panìco)* e obişnuită. Ca animale întrebuinţează, ca în Romagna, bivolul. Mierea e mai albă ca în Italia. Brânza veche e aproape ca *stracchino.*

Se vorbeşte şi de cultura prunelor, de „slibovita", şi de a tutunului, dohanul Ardelenilor, asupra careia se insistă, arătându-se procedeul. Caronni a fost însărcinat chiar să propuie cumpărarea produsului ardelenesc la Milano. Duzi se găsesc pe alocurea, dar viermii de mătasă nu se cultivă.

Călătorul a cunoscut mecanici români ţerani cari fac, după modèle, piue de sumane, mori de uleiu, pe lângă uneltele de câmp, acestea obişnuite. Arta de cusut a femeilor e preţuită la Italieni: „non ignobili merletti di loro opera, talchè in giorno festivo si producono in elegante apparato". Şi el singur dă reţeta colorilor întrebuinţate de dânsele[1].

Hrana e din pâne, ierburi fierte, ceapă şi usturoiu, „paprică", slănină, uleiu de in. Carne numai la serbători. S'ar fi mâncând şi vidra din iazuri, vânzându-i-se blana. E la mese numai un blid şi numai un pahar.

Ca organisaţie, judele de sat are puteri mari. Bogaţii vin pe urmă: femeile îngroapă supt vre-un copac banii.

In danţuri e o amintire antică şi o asămănare italiană. Ospăţul de zile mari, cu participarea unui întreg grup, e *alla romana.*

Babele şi farmecele se întrebuinţează la boli. Se dau şi unele leacuri, — cea d'intăiu însemnare de medicină populară[2].

---

1 Pp. 23-4.

2 Pp. 27-8.

După ce se vorbeşte de numărul admis de căsătorii şi de vaduvia preoţilor, se descriu datinele de înmormântare. Supt capul mortului se pun mere, pere, alte fructe, două mănunche de „ierburi mirositoare". Se cere iertare şi la cei mai rai duşmani. Se aud cântecele plângătoare. Bocitoarele fac în drum funcţia de *praeficae*. Florile de la cap se păstrează ca bune de leac. Se insistă asupra pomenei. Candele se pun în sicriu „ca în vechile vremi"[1]. Tânguirile periodice la mormânt nu se uită. Ziua morţilor este şi ea înfăţişata cu obiceiurile străvechi.

După Lucius, Del Chiaro şi Grisellini se da apoi vocabulariul, care trebuie să arate „neînţeleasa înrudire", *l'inconcepibile affinità,* a celor două limbi, româneasca şi italiană, cuprinzându-se şi dialectul lombard al autorului. Se aşează materialul pe împărţiri logice şi, unde Banatul spune altfel, se dau variante. Sânt şi legături de cuvinte. Şi numismatul fixează că latina rustică e la originea ambelor limbi, cea italiană venind din înlăturarea prin barbarisare a formelor clasice. Coloniştii militari nu puteau aduce în Dacia alt graiu[2]. Pronunţia românească a rămas, închcie Caronni, „fluidă şi dulce ca şi a noastră".

Se ajunge apoi la Ţigani, cu oarecare bibliografie. Caronni a avut şi dicţionariul ţigano-latino-maghiar al unui Mihai Farkas, crescut la calvinii din Cluj[3]. Apoi se trece la localităţile de mine, cunoscute la 1809 cu

---

1 Se citează pentru numărul Românilor în Ardeal şi „M. Born" (p. 31). Caronni a cunoscut pe autor (p. 60), care a publicat în 1778 călătoria lui mineralogică în limba germană.

2 Pp. 42-3.

3 P. 52.

prilejul visitei arhiducelui Maximilian. Se relevă şi partea Românilor la lucru. Cutare din ei descopere mina de la Naghiag după o flacără rătăcitoare . In treacăt e vorba şi de Museul Bruckenthal[1]. Se promiteau şi figuri cari lipsesc.

In Marcu Antoniu Canini Italienii au trimes şi ei în această epocă, în care ai lor obişnuiesc prea puţin a cerceta Principatele, de şi Vegezzi-Ruscala îndemna călduros într'acoace, pe un represintant în legătură şi cu Alecsandri, îndrăzneţ, plin de planuri, doritor de mari prefaceri revoluţionare şi republicane, iar mai ales eminamente federative, în părţile noastre.

In cartea lui *Vingt années d'exil* (a doua ediţie 1869), care începe cu arătarea neînţelegerilor pe care le-a avut cu Daniele Manini, şeful republicii veneţiene din 1848, pentru a trece apoi la felurite aventuri în Orient: la Turci (1852 şi 1856), la Greci, nu fără unele reminiscenţe amoroase, reale sau închipuite, scriitorul pomeneşte de cea d'întăiu petrecere în Ţara-Românească (de la 1858 la 1862) unde făcu să se traducă, într'un placard foarte rar, proclamaţia lui Garibaldi însuşi (1862) către creştinii din Orient. „Revoluţia simfonă şi sincronă, concordă, şi simultană a popoarelor apăsate, mai ales în Orient", era idealul lui. E contra „Statului unitar pan-românesc" şi pretinde că linia Carpaţilor l-ar face imposibil, aşa încât nu rămâne decât „confederaţia dunăreană sau, ca să zic şi mai bine, confederaţia popoarelor ce formează monarhia unitară austriacă, în care s'ar cuprinde şi unele provincii ale Turciei din Europa", această formaţiune fiind în hotar cu o

[1] Pp. 69, 80-1.

alta analogă, confederaţia bizantină. Cele două s'ar putea lega apoi, în calea Rusiei spre Constantinopol, ca „State Unite ale Orientului[1].

A cunoscut şi a batjocurit pe Cuza-Vodă şi pe Rosetti, lăudând pe Alecsandri şi Alexandru Ghica, pe care se pare a-l fi zărit în vila retragerii lui de bătrâneţă, la Capodimonte, lângă Neapole.

Canini, după insuccesul „confederaţiilor", care premergeau formulei, atât de zgomotos proclamate în epoca noastră, a unei „Grossösterreich", se instalase la noi, unde se stabili ca profesor. El traduse, cu I. G. Valentineanu, *Norma,* libretul celebrei opere, pregăti o mitologie românească şi închină lui Cuza, descris de el apoi ca un biet dregător de provincie, la Galaţi, şi încă unul cu deprinderi personale criticabile, un imn de întoarcere. Inainte de aceasta însă, chiar de la 1858, şi într'o formă românească foarte convenabilă, el combătea părerile lui I. C. Brătianu despre originile mixte şi eminamente populare ale neamului nostru[2], în ziarul *Naţionalul* şi de acolo într'o broşură în care caută să ni revendice începuturile pur latine şi de preferinţă chiar romane, prin stârpirea în mare parte a mai vechii rase indigene *(Studii istorice asupra originii naţiunii române* de Marcu Antoniu Canini). Voia să deie „o probă de simţiminte filo-române" şi de „via lui dorinţă de a vedea reînoindu-se memoria raporturilor vechi dintre Italia şi România şi creându-se alte raporturi între aceste două naţiuni surioare". Nu e locul, fi

---

[1] Iorga, *Câteva ştiri noi privitoare la istoria Românilor,* în „Analele Academiei Române", XXXV, pp. 107-11.

[2] Vezi N. Iorga, *I. C. Brătianu,* discursul comemorativ la Academia Română, Bucureşti 1921 (două ediţii).

reşte, să se facă aici critica acestui opuscul, din care nu lipsesc nici cunoştinţile directe şi solide, nici simţul critic, nici ideile originale — ca semnalarea formelor analoge cu ale noastre în anume dialecte italiene—, nici puterea de-a argumenta pentru triumful causei [1]. Ajunge să se releveze calda simpatie cu care autorul vorbeşte de „naţia cea mai nefericită din Europa" care e cea românească: „acum România", scrie dânsul, „a ridicat capul din mormântul unde voiau să o închiză inimicii ei şi a scos acoperemântul, dar cea mai mare parte din corpul său este încă în mormânt [2]". Şi pentru asemenea studii el trimete la altă broşură a lui, „Programul de un Institut filologico-ştiinţifico-comercial de educaţiune".

Călătorul german Krickel, mergând de la Viena la Ierusalim [3], vine pe la Predeal spre Brebu, unde doarme într'o cârciumă cu insecte; de aici ajunge cu poşta, la frumosul sat dâmboviţean Pietroşiţa, dar căruţa pe drumuri rele îl omoară. Numai Ţigani şi spelunce de beţivi: i se pare că doi din ei voiau să-l toace cu ciomegele. In faţa Ruşilor un întreg exod spre Ardeal. Cum la Bucureşti e ciuma, omul trebuie să se întoarcă prin Brebu dincolo de munţi.

Un carătaş, E. Ch. Döbel, străbate la 1830 Ţara-Ro-

---

1 Geţii şi Goţii sânt la el tot una. „Dac" are legătură cu turcescul *dagh*, munte, etc. Câineni sânt una cu Canini.

2 P. 34.

3 *Fussreise durch die Jahren 1827-1828 bis Ende Mai 1829 und zwar durch Ungarn, Siebenbürgen, die Militargränze fast in allen Theilen, sammt einem Ausfluge in die Walachei*, Viena 1833, 3 vol. V. Nestor Urechiă, în *Propilee literare*, II, pp. 13-4.

mânească pentru a găsi aici de lucru[1]. Speriat la fiecare moment de „tauri”, de Ţigani, de călăreţi, hrănit cu mămăligă până atunci necunoscută, ispitit de ospătăreasa care-l primeşte, el trece la Câmpina şi la Bucureşti, cu carăte şi murdării în stradă, cu femei de petrecere care momesc pe meşterii cu un surtuc la şase oameni: aici vede pe Ruşi ţiind, ordinea şi pe brutari ţintuiţi de ureche pentru preţuri prea mari, pe alţi vinovaţi bătuţi la falangă sau cu vergile — până la 280 pe o singură spinare de tâlhar (a văzut şi lume bătându-se la un mort pentru pomană). De la Bucureşti, ţinta călătoriei, apucă spre Moldova, din Maiu 1831, părăsind pe meşterul Weiss, patronul său. La Focşani, un carătaş din Schwerin—şi o fată frumoasă! Printre bordeie, pe drumul străbătut de iutea căruţă a poştei, pe lângă cârciume, meşterul ajunge la Bârlad, unde va lucra la fabrica de trăsuri a Grecului Andricu Mamachi. Stând la un şelar, merge la biserică şi nu-i place, cum nici Paştele de zgomot şi beţie. Odată un Ţigan, căruia i se pusese coarne, fuge în trăsura lui. Pentru hrană bună, strainul trece la Focşani, unde fură pe iubita unui pălărier. După şase luni de şedere la Bârlad, holera-l goneşte. Trece prin câmpi cu harbuji, şi cearcă o asociaţie la Galaţi. Nu o află şi se bucură îndată de frumuseţa murdară a Iaşului. Intors la Galaţi, vede cum se face cu picioarele vinul de 20 de parale oca. Jăfuit la paşaport, de Ruşi, se va îmbarca pentru Constantinopol.

In *Erinnerungs-Skizzen aus Russland, der Türkei*

[1] *Des Wagnergesellen E. Ch. Döbel Wanderungen im Morgenlande*, Gotha 1843. V. Nestor Urechiă, în *Propilee literare*, III, 1-iu Maiu, 15 Maiu, 14 Iunie 1928.

kei und Griechenland, entworfen während des Aufenhaltes in jenen Landen in den Jahren 1833 und 1834, (Coburg-Leipzig 1836), consilierul de Legație F. Tietz arată cum, plecând din Viena la 27 Decembre 1833, împreună cu un secretar al ambasadei rusești, la Constantinopol, „Herr von F.”, a găsit la noi șosele stricate, poduri putrede prin orașe, păduri devastate, sate cu noroiu și câni, bordeie cu bășici de porc la ferești, case de poștă pline numai de fum, cu biete divane de lemn și cu căpitani făcându-și răvașele cinchiți turcește și călcând în picioare pe surugii, carantine cu Greci lingușitori, la Giurgiul, cu zidurile căzute și moscheia făcută biserică, unde-și vinde fierarului german cu zece galbeni carăta care-l costa treizeci. Grecii i se par „canalii” mai mari decât și Evreii poloni, Românii, niște Slavi leneși, într'o țară cu miere, ceară, mine, izvoare minerale, aur în râuri; femeile sânt stricate. Călătorul, care trece dincolo de Dunăre, n'a înțeles nimic.

D-rul Chrismar a străbătut în 1833, viind din München, Țara-Românească, însemnând cele observate de dânsul în *Skizzen einer Reise durch Ungarn in die Türkei* (Pesta, 1834) .

Intră pe la Bran cu o caravană de cinzeci de cai „cu douăzeci de Valahi și câțiva negustori din București”. Dincolo de carantină, caii se schimbă. Munții Prahovei sânt descriși impresionant. Doarme în bordeiu în tovărășia animalelor domestice, dar splendoarea zilei despăgubește de toate suferințile. Drumul șerpuitor între înaltele stânci împădurite cu brazi îl încântă; romanticul e vrăjit de prăvăliile de trunchiuri desrădăcinate. Abia o mențiune a mănăstirilor „frumos așezate” din cale. Cazaci păzesc la vamă.

D. Nestor Ureche, care presintă această călătorie[1], o-prește descrierea sa „deocamdată” la Câmpina.

Un scriitor german, care se ascunde supt numele de „Ermitul din Gauting” a dat o descriere de călătorie prin țerile noastre la 1837-8[2].

Nu s'a extras[3], de și „ermitul” a fost și în București, din aceste pagini ale unei cărți care nu se află la București, decât ce se spune despre Craiova, cu străzi podite, supt care chiftește noroiul, cu haite de câni schelălaind noaptea, cu amestecul de case moderne și de bordeie, cu grădini lângă maidane, cu trăsurile, bune-rele, în care e o datorie să iasă lumea la primblare — pretutindeni în țară numai „nebunii” umblă pe pe jos ca săracii—, cu lumea învălmășită — mulți Evrei spanioli — până la Turcul cu arsenalul întreg în brâu. A văzut lupta unei fete de Țigan care nu se dădea vândută unui boier cu „cinci sute” de alți robi, la cari vrea să o adauge pe aceasta, pentru frumuseța ei, refusând cei cinzeci de galbeni cari i se oferiau de străinul înduioșat. El crede că între cei 40.000 de Țigani din Muntenia sânt de aceia cari, deprinși cu biciul zilnic, și-ar fi pierdut și mânile pentru un sadic capriciu al stăpânului.

Calea spre Moldova — căci omul merge în Serbia — se face pe acele hârtoape în care s'ar fi înecat țerani și chiar o boieroaică. La Cerneți femeile lucrează, bărbații dorm. Pădurile se taie sălbatec. Atâta pustiu în țară unde ar putea trăi în voie

---

1 *Propilee literare,* II, n-le 20-1.

2 *Reise nach dem Orient, vom Eremiten von Gauting, 1836-1837-1838,* Stuttgart 1833.

3 G. Bogdan-Duică, în *Arhivele Olteniei,* III, pp. 8-12.

şi bielşug 5.000.000 de oameni. Grosolan, autorul strigă la vamă, unde-l supără dregătorul nepriceput, că ţara asta „fabrică numai boi".

Multe ştiri despre Banat şi Muntenia în 1843 şi 1844 li dă călătorul german dr. Karl Koch[1], care a mers până în Caucas. Venind din Serbia, cu privire la împrejurările căreia în vremea alegerii prinţului Alexandru Caragheorghevici dă ştiri de prima ordine, el se îmbarcă pe Dunăre, trece pe la Panciova, Semendria, Golubaci, pe la vestita Peşteră, pe la Mehadia, cu altă peşteră, „a hoţilor". Se coboară, cercetează frumosul munte al primblărilor pline de surprinderi şi întâmpină pentru întâia oară Români. Ei îi par a fi „probabil" urmaşi ai Dacilor, dar apropiaţi şi de Slavi[2]. Nu i se pare macar că în limba noastră, cum se aude, e ceva latin; cuvintele slave însă le-a recunoscut. Dar rasa-i place, cu ochiul mai mult german decât slav: par luptatori egineţi din Gliptoteca de la München. Portul femeilor îi aminteşte, cu şorţurile lui, al Scoţienelor din Nord, cu *plaiduri*. Ocupându-se şi de pieptănatură, crede că recunoaşte în cozile fetelor, care ajung şi până mai jos de genunchi, şi păr fals.

Trecând prin Porţile-de-Fier, el înseamnă podul lui Traian şi turnul care i se pare al lui Sever. Pe aici însă casa e asiatică, bordeiul de teapa celui bulgăresc pe Bulgari) îi socoate cei mai frumoşi dintre Slavi). La Celeiu notează alt pod roman. Giurgiul,

---

1 *Wanderungen im Oriente während der Jahre 1843 und 1844, I, Reise längs der Donau nach Konstantinopel und Trebisond,* Weimar 1846.

2 Stehen dem slavischen Völkerstamme nah, ohne ihnen jedoch anzugehören. — Partea relativă la Români începe cu pagina 78.

în plină prosperitate, cu 20.000 de locuitori, lipsit de pitorescul minaretelor, nu-i „impune".

Pentru a evita carantina, va lua drumul prin Dobrogea, de la Cernavoda la Chiustenge. In cea d'intâiu localitate află pe prinţul Adalbert de Prusia, care se întorsese din Egipt şi se îndreaptă prin Bucureşti, spre Galiţia şi asupra trecerii lui ar trebui facute cercetări). Cu prilejul acestui scurt traiect, Koch presintă pe cele 300 de familii de Şvabi din Basarabia, cari au venit în Dobrogea, unde nelăsându-i Turcii, ei, afară de unsprezece cari merg până la Silistra, se aşează în principatul muntean. Străbătând stepa dobrogeana, călătorul face botanică. De altfel nu e posibil altceva în acest pustiu, pe alocuri mlăştinos, unde vitele pasc în larg şi omul n'are decât ici şi colo, căsuţe proaste.

La Chiustenge, bombardata de Ruşi, află un restaurant german, un important negoţ de transit, cu Rifaat-Paşa, cărându-şi marfa spre Constantinopol, cu negustori din Tiflis, desţeraţi de doisprezece ani, Armeni din înaltul neam al Mamigonienilor, cari duc spre Persia optzeci de baloturi din Leipzig; nu ştiu nemţeşte, dar laudă Germania, şi pentru femeile cinstite de acolo. De aici Koch se îndreaptă spre Constantinopol.

Locotenentul-general prusian A. Jochmus, care a jucat un rol în campania europeană din Siria tulburata de cruzimile Curzilor contra Maroniţilor, a făcut în 1847 o calătorie în Răsarit, luând note amanunţite şi de cele mai înălţătoare asupra tuturor lucrurilor pe care le-a văzut şi oamenilor cari i-au trecut înainte. Comunicate de sir Roderich I. Murchison, ele au fost tipărite în toiul luptelor din Crimeia, la 1854, în *Journal of the royal geographical so-*

ciety, XXIV[1], Din nenorocire călătorul pomeneşte numai vasul austriac, venind din Galaţi, cu care face călatoria de la Varna la Constantinopol[2].

In categoria aceasta intră şi lucrarea d-rului Quitzmann, ale cărui scrisori de pe timpul războiului Crimeii sânt în adevăr de un mare interes, şi pentru împrejurările din Serbia şi pentru cele de la noi, Considerând pe Bănăţean ca pe un *Urmensch*. care a luat foarte puţin din civilisaţia imbiată lui de vecini, fiind încă împovărat de amintirea trecutului de milenară robie, presintând pe Românii de la Deva, cu nemeşii în frunte, „walachische Edelleute in schlichter Bauerntracht mit ihren weissgrauen Tuchmäntel", la alegerea pentru dietă, condamnând încercările inutile de maghiarisare şi profetisând vremea când, în loc de maghiarisare, elementele celelalte din Ardeal se vor pierde între Români[3], descriind Braşovul cu Grecii, Românii şi Ar-

---

[1] P. 36 şi urm.

[2] P. 85.

[3] Wenn sie sich aber alsdann schemeichelt dass es dem magyarischen Element gelingen werde das Romanische seinerseits zu assimiliern, das heisst zu magyarisieren, so möchte dies doch als eine sehr gewagte Hypothese erscheinen, wenn man sich etwas in Siebenbürgen und Ungarn umsieht und findet dass von den Rumänen die hier unter den Magyaren wohnen kein einziger noch zum Ungarn geworden ist, während andererseits die Magyaren, welche unter Rumänen wohnen, wie in der Moldau, sich von jahr zu Jahr vermindern und trotz ihres Zusammenhaltes in der romanischen Bevölkerung allmählig aufgehen. Es lässt sich also schon jetzt mathematich der Zeitpunkt voraus bestimmen, an welchem nicht etwa durch Verschmelzung der gegenwärtigen Nationalitäten eine sogenannte siebenbürger Nation entstehen würde, sondern an welchem vielmehr die drei übrigen Völkerstämme in dem romanischen Elemente volkommen aufgegangen sein werden (p. 201).

menii, lui, cu boierii de pe promenada cari ascultă musică de Ţigani, ca şi cei de la Arpatac şi Borsec, el trece granița pe la carantina d-rului Vasici, scriitorul, mănâncă mămăliga cu ceapa la cârciuma din Predeal, merge pe la Colibaşi, ajunge la schitul de acolo, pe care-l descrie cu hrana lui simplă de ţara, se coboară la Sinaia, unde „doftorul" care merge la „Ţarigrad' e tot aşà găzduit, se opreşte la starostele Carcalechi din Câmpina, negustor de lâna din Macedonia. Pe drum mai departe vede biserici cu fresce, case noi de boieri, grămezi de cucuruz pe câmp, femei cu furca în brâu, cruci de drumul mare, etc. Foarte învaţat, face la fiecare pas note istorice şi arheologice.

La Bucureşti, se uimeşte de haosul mişcarilor. Se amesteca doamne ca la Paris, cavaleri ca la Viena, boieri cu calpace şi bărbi albe, vizitii englesi, jăgeri cu pene, faetoane cu jockei în fes şi Arnauţi. Ajunge a deosebi pe boierii cari „jupoaie pe ţeran" şi petrec cu venitul muncii lui la Paris şi Viena, femei ca la Paris, „care poartă conversaţia cu o uşurinţă de mirat". Se interesează de masurile lui Alexandru Ghica şi Gheorghe Bibescu pentru înaintarea ţerii şi presinta şcoala de meserii a regimentelor cu patruzeci de şcolari, învăţând tâmplarie şi lăcatuşerie pe lângă desemn. Asistă la o parada, la masa garnisonei, unde ofiţerii înşişi servesc şi sânt duşi pe umeri de soldaţi după horă; seara sânt artificii la Şosea, pichete de ulani şi dorobanţi ţinând ordinea; pe străzi transparente cu numele parechii domneşti, cu temple greceşti, etc. In „tribuna", în „cortul" de la mijloc, pentru boieri, „cele mai frumoase obrăjioare de doamne". Ţigani cântă cântece naţionale. Nu-i plac însă casele, rar frumoase, cu forme corintiene solide; cele mai multe par „făcute

de zahăr". Bisericile-i displac, afară de a Colții pentru partea „suedesă", dar menționează chioșcul și primblarea de la Mitropolie. La Șosea vede temple de lemn și mine artificiale o mașină de apă.

Il interesează tot ce privește medicina lui, dr. von Mayer, Vienes, dus cu Vodă în Oltenia, Sasul Witmann, medic militar, Cehul Hatscheg, tot în armată, medicul de județ Warkum, din Würltemberg, Grunau de la Filantropie, Sacarelli, Nisati, hirurg, dr. Leibl de la carantina din Giurgiu, unde călătorul se oprește la „Hôtel de Valachie", spițerul Curții Steege, care recomandă o farmacopee munteana. Spitalele „nu stau în nicio privință în urma instituielor similare ale Statelor celor mai liberale, ba chiar le întrec prin noutatea lor și potrivita organisare" [1].

Alături cu Poenaru, „ein ebenso feingebildeter als geistreicher Mann", cercetează Școala normală cu patru clase, Gimnasiul cu șase și un adaus pentru filosofie, litere, drept și matematica, având vreo douăzeci de învațători în curte, Museul cu vase etrusce de pe moșia lui Vodă. De la el va fi aflat gândul de unire cu Moldova și Ardealul [2].

Dar în rândul întâiu îi stau la inima Germanii lui, pe cari ar voi să-i crească prin colonisări, peste cei 30.000 de sudiți. Semnalează foaia din București a profesorului Schweder, *Deutsche Bukarester Zeitung*, reapărută apoi „de la începutul lui 1818", otelul lui Brenner, Vienes, sosit de la 1828-9, profesorii D. de Kladny, Schwesler, Berbics, de la Sf. Sava [3]. Un German, zice el, a lucrat și la Podul Mogoșoaii.

Poporul nu-i displace, cu toată „galomania". E un mic popor doritor de plăcere *(ein genusssüchtiges*

---

[1] P. 333.

[2] P. 311.

[3] V. pp. 316-8.

Völklein), dar simpatic în această *Lebenslust* a lui. A spune această aplecare nu e o „mustrare pentru acest neam vioiu şi vrednic de respect" *(ein Tadel des wackern und ehrenwerthen Volkes)*. Şi el adaugă: „Caracterul romanic are un bun fond şi, dacă lipsurile pe care i le-a inoculat puterea străină, se desrădacinează pe încetul, de sigur îl aşteaptă un frumos viitor [1]".

In *Lebens- und Reisebilder aus Ost und West* (Breslau 1852 , Theodor König, un băietan de douăzeci şi şapte de ani [2], presintă la 1849 Muntenia ca „patria strugurilor, a porumbului şi a prostiei", iar Bucureştii ca un loc de „pustiu şi sărăcie", de pretenţii goale răsărind la orice pas. Nu e aici viaţă de familie, — copiii la guvernante, la preceptori, sau afară,— apoi la şcoală pentru a învăţa pe de rost pe Corneille şi Racine, la zece-doisprezece ani, şi a merge la cinsprezece-şaisprezece la Paris. Nu ar fi omenie, şi Doamna lui Vodă-Bibescu ar fi pus să bată pe o bonă care la observaţia că tremură ar fi raspuns: „Princesă, nu tremur decât înaintea lui Dumnezeu". Ţeranul s'ar hrăni din mămăligă şi bătaie. Până şi femeile celor de sus, inculte, ar plictisi (anecdote obraznice, şi de la balul mascat).

Trecând la situaţia revoluţiei în Ungaria, König constată ca Românii doresc bine, de şi în ascuns, revoluţionarilor, pentru că astfel scade prestigiul Rusiei. Soldaţi austrieci în zdrenţe şi flămânzi se văd pe străzile Capitalei muntene în 1849, şi consulul rus, în înţelegere cu boierii, îi ajută din produsul unui vodevil frances. Oraşul petrece.

---

1 Pp. 323-4. Pretinde a fi învăţat şi româneşte. Unul îi spune anume stricat — ca să înţeleagă: „a Bukuresti medem ieste frumos"; p. 335.

2 P. 165.

Un capitol întreg cuprinde ironii asupra revoluției „iuncărilor" munteni, cari nu știau ce înseamnă o revoluție, aceasta fiind — și e adevărat— „un puternic, general strigăt al istoriei universale" *(ein lauter, allgemeiner Ausruf der Weltgeschichte).* La noi a fost doar o „copilărie", un *Knabenstreich* [1]. Lipsia burghesia, care nu poate fi „o colecție de cizmari, croitori și vânzători de stafide", iar țeranul e „stupid, greoiu și leneș"; nu era nici lipsă de pâne, nici lipsă de lucru, unde se lucrează doar trei zile pe săptămână. Călatorul pretinde — și este *cava* — că supt ocupație boierii se pleacă înaintea Rușilor, își mărită fetele cu ofițerii lor și-și trimet copiii la școlile militare ale Țarului. Un bun portret al Turcului occidental Fuad [2]; la Omer-Pașa se vorbește și de soția lui săsoaică, o copila de unsprezece ani [3]. Dintre Ruși e descris sumbrul Duhamel, crescut nemțește, care zâmbește numai odată pe an, de ziua Țarului [4]. O stapânire rusească de câțiva ani îi pare o necesitate [5].

Se trece la oraș, cu puține clădiri, caci capitalul e mai remunerat prin dobânzi. Lumea bună merge la „grădină" Șoseaua), deschisă vara de la 8 la 10 seara, iar în restul timpului de la 1 la 3 după amiazi. Călătorul cunoaște teatrul, — unde n'ar voi doar „fadul" vodevil frances—, foarte buna opera italiană, cercetată însă mai mult pentru „a trece seara", dar preferă balul mascat. Pe larg se descrie balul dat generalului rus Lüders într'o sală formată din două altele și din casa unui boier la mijloc; două

[1] P. 52.
[2] P. 528.
[3] P. 60.
[4] P. 105.
[5] P. 107.

musici cântă, luminaţia e strălucită; pretutindeni armele Rusiei. Dar ură între naţiile adunate acolo de nevoie ori de convenienţă. Germanul vorbeşte despre sclăvie cu un Frances şi e încunjurat de ofiţeri ruşi care-l provoacă.

Aspru e tratată „aristocraţia" de parveniţi, ale cărui titluri sânt contestate. I s'a spus că la origine poate fi câte un vânzător de portocale, sau un Ţigan. In general spiritul forţat al omului care crede că poate imita gluma rece parisiană e plin de o înfumurare prostească.

In timpul războiului Crimeii — ceia ce se vede prin pomenirea armatei de ocupaţie în Bucureşti, a Căimăcămiei lui Alexandru Ghica, a presenţei la Constantinopol a emigraţilor italieni, unguri şi poloni,— un strain, de o speţă puţin obişnuită în ce priveşte cultura şi caracterul, putinţa de a înţelege şi preţui o alta viaţă naţională, foarte deosebită, a străbătut, în calea de la Viena la Constantinopol, teritoriul muntean.

Nu cunosc alte scrieri ale lui Richard Kunisch, care-şi publica abia în 1861 *Bukarest und Stambul, Skizzen aus Ungarn, Rumänien und der Türkei*, retipărită în 1869, tot la Berlin, supt titlul „Eine Fahrt nach dem Orient: Reisebilder aus Ungarn, Rumänien und der Türkei"[1]. Era însă un cunoscător perfect al limbii francese, un folklorist amator, un meşter în a face, nu numai versuri de societate, ci şi bucăţi de poesie în genul lui Victor Hugo, şi chiar autorul unui volum frumos de povestiri, pe care-l citează.

Spirit critic, dar fără generalisări pripite, acest German de cultură în mare parte şi francesă face

[1] V. pp. 315-6. V. şi p. 225.

câtva din drum pe Dunăre. Astfel ajunge, și el, în preajma Porților-de-Fier, pe care le descrie cu mult simț de pitoresc, să cunoască rasa românească supt solida înfățișare a Bănățenilor.

Mai departe, nu face cunoștință și cu elementul din principatul muntean, căci urmează calea de apă, fără a încerca să descrie malurile, până la Giurgiu, orășel amical, cu pavagiu prost și case țerănești. Aici, e întâmpinat de vameșul care-i cere o „revisione" —zice el— pentru toate bagajele. Dus, în orașul încă neisprăvit, la „Hôtel Italiano", unde-l servește un Giuseppe, el se crede întăiu într'un „han de tâlhari", *Räuberwirthshaus,* fără ușă care să se închidă, fără ferești cum se cade, dar care, a doua zi, i se pare „relativ suportabil", Și explică starea proastă a otelelor prin aceia că boierii trag la ispravnic, la mănăstire, iar călătorul de rând se oprește la simplele hanuri de la drumul mare.

Călătoria se face cu trăsură proprie sau cu diligența. „Căruța de poștă" îl sperie la prima vedere pe drumeț și deci preferă sa iea cu chirie o adevărată și mai scumpă trăsură, cu șaisprezece cai și patru surugii, cari tot timpul poartă conversație cu animalele lor, suduindu-i întâmplator, ne asigură Kunisch, care a învățat binișor românește, și de cafeaua ce o va bea Dumnezeu mâne dimineață".

Drumul, după o ploaie, e grozav. Șase alți cai trebuie să se adauge și se ajunge la București abia în șaisprezece ceasuri. Casele de poștă, biete cocioabe, nu oferă nimic decât mămăligă cu ceapă și apă proastă. Linia de telegraf, o inovație, îndreaptă singură, prin ținutul în care satul nu e o realitate pare visibilă.

Bucureștii, văzuți de departe, samană cu un Alger. Amestecul celor 15.000 de case pentru 120.000 de lo-

cuitori, străbătut de turnurile a o sută patruzeci de biserici, impresionează. Inlăuntru însă „o grămadă de sate unul peste altul" *(ein Haufen zusammengeschobener Dörfer)*, cu dărâmături în toate părţile, şi în Lipscani, ziduri fără acoperiş, pivniţi fără ziduri, cu străzi în care se bălăcesc porci şi latră câni, cu preoţi murdari şi Ţigani leneşi, cu pepeni verzi deschişi în pieţe, cu femei cinchite turceşte la porţi. Alături însă, o „Capitală foarte rafinată" *überfeinerte Hauptstadt)* în care Arnăuţii scânteie din aurării în coada caleştelor, palatele-şi întind faţadele, magazinele expun cele mai scumpe produse ale modei celei mai noi, grădinile de vară aduna în fiecare seară un public doritor de petrecere. „Bucureştii n'au o stradă pe care să poţi trece pe ploaie fără pericol, în trăsură ori pe jos, dar oraşul are operă italiană, spectacol frances şi românesc." Pentru lumea care ştie că „e necuviincios a face şi cea mai scurtă cale pe jos", este Şoseaua, cu trotuarele şi boschetele ei, cu cele două musici, cu paza ulanilor călări ţiind lanţe cu steguleţ.

Dar autorul ştie că această „Valahie" e o *Rumunien,* că locuitorii, de o veselie nebiruită, iubeţi şi zimbitori, paşnici, nu beţivi, fac parte dintr'un neam de origine latină, cu un glorios trecut eroic şi aşteaptă „vremea izbăvirii lor". Puterea Turcilor nu împiedecă pe curierul din Stambul de a fi cercetat la Giurgiu şi la Galaţi. Iata Divanul. El impune. „In Germania avem nespus de multe din acele frumuşele figuri de jurnal de modă, care desperează pe pictor prin lipsa lor de ideie interioară: aici se vad pretutindeni capetele individual formate, cu contururi precise, cu expresie personală. Ţeranii ca şi boierii. Liniştită şi solemnă este ţinuta tuturora, cumpanită vorba lor, ceva din spiritul bătrânilor Romani plu-

teşte asupra adunării[1]." Ne-a cunoscut bine în saloanele de pe la 1854-1859. pe care le descrie amănunţit. Iată visita la un boier dintre aceia cari peste Orient dau un glanţ frances. „Oaspetele" e întâmpinat cu „bine ai venit". I se dau dulceţi. Odată era un singur taler pentru supă şi se mânca şi cu mâna (unde o fi fost?)[2]. Dar servitori galanţi paziau pe scări, uşile duble erau ca la Paris, tablouri bune stăteau adesea după uşă, lăsând loc celorlalte.

O petrecere la Paşcanii din Ilfov, unde se păstra înainte de războiu casa domnească a lui Alexandru-Vodă Ghica, scaunele salonului, darurile suveranilor, caleaşca de paradă fiind la locul lor. Domnul, frumosul şi nobilul Domn, acum numai Caimacam, primeşte dupa datina Apusului. E un „Sans-Souci" care adună boieri, Ghiculeşti, Cantacuzini, pe „tânărul Miloş" al Serbiei, Ruşi, Germani, Francesi, ba şi un Engles. Douăsprezece trăsuri, cai de călarie aşteaptă. Musica militară cântă toată ziua. Pe mese sânt ziarele, revistele, carţile, albumurile Apusului. Se joacă afară mingea ca într'un parc engles. Se convorbeşte şi se face musică. A auzit aiurea cântându-se de o doamnă *Idol del mio cuor* şi *Roberto, o tu che adoro,* musica germană fiind păstrată de cutare, care o ştie, pentru intimitate şi Dumnezeu.

O excursie la cea mai apropiată mănăstire (Căldăruşanii) presintă spectacolul stareţului şi sobo-

---

[1] In Deutschland haben wir unsagbar viel jener hübschen Modejournalgesichter welche den Maler durch ihren Mangel an innewohnender Idee zur Verzweifiung bringen; hier sieht man überall individuell durchgebildete Köpfe, mit bestimmten Umrissen, persönlichem Ausdruck... Ruhig und feierlich ist die Haltung aller, besonnen ihre Rede, gemässigt ihr Vortrag. Es schwebt etwas vom Geiste der alten Römer über diese Versammlung (pp. 119-20).

[2] P. 100.

rului, demni în înfăţişare şi veseli, al celor două sute de călugări mirosind a usturoiu, chemând la masă, care trebuie refusată, de murdară ce pare. Dar alături „bătrânul prinţ în uniformă de general şi lângă dânsul câţiva adiutanţi şi ei în mondir elegant". O doamnă ceteşte uşor manuscriptele greceşti ce i se aduc. Călătorul, uimit de farmecul femeilor noastre, înşiră pe „moştenitoarea cu ochi negri a Cesarilor" (de sigur o Cantacuzină), pe „regina acelor *bureaux d'esprit* muntene", pe care, cu arătarea precisă a jocurilor de societate ale epocei, le descrie în alt capitol, pe „blonda nepoată a lui Vodă", singura care pricepe musica germană şi nu vorbeşte rău de nimeni [1] Tânărul care se plânge că e închis supt bănuiala de nebunie îi vorbeşte Domnului franţuzeşte.

In oraş se petrece lângă Cişmegiu, unde s'a instalat trimisul turcesc, în casele lui Costachi Ghica[2]. In Cişmegiu chiar e, seara, defilarea eleganţelor [3].

Pe străzi se desfăşoară bogate alaiuri de înmormântare, ca a ofiţerului superior pe urma căruia merge Alexandru Ghica însuşi, cu corpul diplomatic, Mitropolitul Neofit, boierii şi toată oastea de 5.030 de oameni (trei regimente de infanterie, două de cavalerie, artilerie fără tunuri), soldaţi solizi şi disciplinaţi ca Prusienii, fiind îmbrăcaţi după albumul trimis de prinţul Albert de Hohenzollern, care străbătuse ţara, dar veseli ca nişte Români şi sprinteni ca nişte Francesi [4]. Lumânările luate din Lip-

[1] Pp. 134-7.
[2] P. 156.
[3] P. 162.
[4] Dagegen erinnern sie in Betreff ihrer Haltung an das französische Militär; p. 176.

scani şi din Uliţa Franţuzească sânt în mânile tuturora.

Kunisch a asistat şi la o nuntă în familia domnească. A privit la balul din ajun, a admirat bogata *corbeille* adusă punct la miezul nopţii, a pastrat amintirea nodurilor de găteală legate cu pangiici albastre şi roşii, a fost poftit şi la adunarea de la Curte a doua zi, după ceasurile opt de seară, şi în biserică i-au luat ochii găteala de aur a miresei, odăjdiile bătrânului Mitropolit. A băut şampania finală, şi poate a jucat şi el „polonesa".

Atâta ştie din ţară. Căci, pe urmă, întors la Giurgiu, — pe cale dorobanţii din alaiu refusă mâncările de frupt şi hangiul le scade din socoteală, — el vede pe vas numai „Kammerfrauen" care sporovaiesc, boieri cari-şi trec vremea cu jocul de cărţi ori „politisează", oameni din popor îndemnaţi la cântecul musicanţilor evrei sa joace hora pentru curiositatea străinilor, cel mult şi cutare fiică, născuta în Paris, a unui Spaniol cu o Francesă, care, căsătorita cu un frumos, dar ordinar tânăr român, după ce el servise în armata francesă, merge să-şi îngroape visurile în Galaţi. Acest oraş însuşi îi apare în plină transformare, cu „miserabilele barăci" din Uliţa Domnească, pline de „murdari Greci şi Armeni, murdari Evrei şi Moldoveni, palavragind, neguţând, larmuind înaintea tuturor porţilor, în toate limbile, ori de cară, de vite slobode, de câni rătăcitori.

Dar, dacă la plecare, Kunisch citează şi el „Dâmboviţa apă dulce", e şi din causa altor amintiri, mai puţin aristocratice.

Nu i-a plăcut de satele sărace şi murdare, de bordeiele subpământene; n'a cunoscut şi părţile de sus, „podgoria". Dar, ca toţi străinii, s'a îndrăgit de

naivitatea, de copilărească spontaneitate a Ţiganului care „nu plânge".

Din ce a văzut şi auzit despre neamul tuturor rătăcirilor el a creat tipul frumoasei Aniţa, care se lasă iubită de un tânăr boier mare, dar părăseşte casa bogată de lângă Cişmegiu, leapădă hainele de modă şi, numai în cămăşuţa-i scumpă şi în pantofii cusuţi în aur, aleargă să găsească în gropi viaţa liberă şi „mămăliga crudă" a obişnuinţilor seculare

Prin Ţigani şi pe alături de ei, află el de zburătorul care caută pe fetele visătoare, de inelele de păr de cal cu care se leaga iubirile populare, de vrăjile cu care se câştigă inimile.

Ştie şi de vechile obiceiuri la nunţi, cu seimenii în roşu cari fac pe peţitorii, cu „piramida înfaşurată în pânză albă ce se duce la biserică înaintea miresei", cu uşa deschisă numai la cerere, în schimb pentru darea numelor şi un present, cu pânea, brânza, băutura ce se pune, la întors, pe capul mirilor, o babă vărsând în calea lor apa bielşugului. A descris obiceiurile moldoveneşti în nuvela-i francesă *La belle Florica*[1], — de căutat.

Ştie de Miazănoapte şi de frumoasele legende populare, despre care scrie: „Ce povesteşte mama copilului, ce-şi spun fetele la tors, ce-şi spun ţeranii la sărbatori, ce trece din generaţie în generaţie şi e îndătinat în orice bordeiu, aceia ni dă mai sigur cheia la fiinţa interioară a unui neam decât meşteşugitele versuri ale celor cari-şi scot hrana din o sută de izvoare[2]".

---

[1] Wie ich sie bereits in einer in französischer Sprache vezöffentlichten Nove le (*la belle Florica*) geschildert habe; p. 207, nota.

[2] P. 180.

De-a dreptul din popor a prins el şi cele două poveşti pe care cu un deosebit talent literar le-a ştiut reda, în pagini de toată frumuseţa, şi dintre care una e „Frumoasa fără trup" a lui Eminescu[1].

O carte germană din 1863 asupra Românici lui Cuza-Vodă (*Land und Leute der Moldau und Walachei*, Praga 1863) a lui V. Derblich a rămas aproape necunoscută cercetătorilor, cu atât mai mult publicului.

Autorul crede că e necesar să se fixeze vechea „Valahie" şi Moldova înainte de dispariţia caracterelor lor deosebitoare supt influenţa civilisaţiei materiale a Occidentului, transformatoare şi unificatoare. Şi lui îi place de vechea haină orientală, de dulceaţa de odinioară şi chiar de ciubucul de mult în dispariţie. Marile alaiuri de îngropaciune le judecă pitoreşti. Şi cu mult mai mult îi pare rău după omenia şi evlavia de odinioară.

Deci crede că e bine să arăte ce a văzut coborându-se pe la Sibiiu în ţară.

La Argeş vede „străvechea biserică latina" pe lângă mănăstirea lui Neagoe, înca nereparată. Biserica domnească o ştie, şi discută asupra inscripţiei de dincolo. Povesteşte şi legenda Sfintei Filoftei.

Şi regiunea vecină, unde a stat opt zile, l-a cucerit. E un adevărat raiu de bogăţie şi de frumuseţa. Pământul ascunde ape minerale. La Calimăneşti Vodă-Ştirbei ar fi voit să facă „o a doua Mehadie"[2]. Cu privire la mănăstirea argeşeană el dă ştirea, nouă, că ea a interesat aşa de mult pe Coronini, şeful armatei

---

[1] V. analisa lor în *An. Ac. Rom.*, seria III, V, mem. 5, la unde am scos şi paginile despre Kunisch.

[2] P. 9.

de ocupaţie austriece, încât a pus să se fotografieze de amatorul fotograf Anger, spiţer al armatei, cu de-amăruntul armoniosul edificiu, „împărţind copii ale albumului la notabilităţile ţerii"[1]. Şi „Comisiunea centrală a monumentelor istorice" din Viena a primit un exemplar, care i-a trezit admiraţia[2]. Derblich vede însă împrejur neglijenţa şi uriciunea, până la depositele de material rămase de la un seminariu în construcţie încă din zilele lui Alexandru Ghica.

Vorbind de meşterul Manole, călătorul raportează, „după o cronică grecească în biblioteca mănăstirii", o legendă despre misiunea de a clădi o moschee dată lui Neagoe de Sultanul Selim şi executată de acel colaborator tehnic al lui.. Nu lipseşte nici cunoscuta baladă, pe care o adaugă atâta, încât e de nerecunoscut.

In mănăstirea episcopală, unde a fost gazduit, Derbblich a văzut pe episcopul Climent, un sexagenar pios, tolerant, priceput şi foarte prietenos", neştiind decât româneşte[3], trăind fără carne şi vin; e milostiv şi pentru acest oaspete german mai are o calitate: decoraţia pe care i-a dat-o Fracisc-Iosif[4]. „Primeşte ca episcop o leafă de 100.000 de piaştri, şi ca egumen la Găiseni 30.000 pe an."

Chestia mănăstirilor închinate se presintă apoi autorului, care o cunoaşte bine, cu statistice serioase. Şcolile bisericeşti sânt analisate la urmă (cu un inspector „ungur", Argeşul are 40 de seminarişti, apoi, după 1851, 60, pe lângă 20 de externi, „ţircovnici", de şase luni; întâiu provisor numai, ei au fost păs-

---

[1] P. 10.
[2] P. 10.
[3] P. 29.
[4] *Ibid.*

trați și mai departe; numărul preoților i se pare enorm, în sate),

Căruța, de atâtea ori descrisă, duce pe Derblich la București. Ca totdeauna bine informat, scriitorul da știri asupra organisării poștii, 37.700 piaștri în budget, dar 12.000 pentru director (3.388 de cai : în București numai un factor poștal, iar Agenția, ce-și are poșta ei, ține patru, dintre cari cel cu ziarele e calare. Telegraful l-au introdus Austriecii în 1856 se expediază 27.000 de depeși numai la București . Francesii au alt telegraf, atârnând de Turci [1],

La Argeși 200 de case. 3.500 de locuitori, fară medic și farmacist; la Pitești, 6.000 de locuitori, monument austriac de ocupație.

Combătând exagerările altor călători, i se pare că țeranul văzut în cale e „totdeauna vesel, de și nu excesiv, moderat, evlavios, cu cuget curat, respectuos față de lege și de cei ce o aduc la îndeplinire". Ii place și hora, jucată la ocasii solemne supt conducerea unui vătaf. Portul popular, lăudat, e răpede descris. Creșterea dură a puiului de țeran e realist presintată [2]. Capitolul V tratează valoarea economică a țerii. Sânt 3.000.000 de oi (se dau și prețurile lânii [3].

Și atunci Șoseaua Bucureștilor făcea impresia cea mai bună [4]. Mai ales Dumineca și Joia primblarea lumii e strălucitoare. „Atâtea trăsuri câte la Paris", facând una lângă alta până la 65 de mile francese. 18.000 de trăsuri, 400 de birji (clasa I-a, cu numere roșii, clasa II-a, cu numere albe). 20.000 de case. Se notează Filantropia, cu un monument al războiului, și

---

[1] P. 38.
[2] Pp. 48-9.
[3] P. 56.
[4] P. 69.

vila Cantacuzino. De-a lungul Căii Victoriei, cu case boiereşti, prăvălii cu firme nemţeşti: Schmidt „doftor de cai", Lehmann, Trautmann, Wittmann, Olb, Ulrich, Buchholz, Grünholz, Schwarzkopf, Ramkuppler, Heirlein, Enderle, Kennel, Singer, Binder, Wellner, Appel, Eitel, Muller, Hötsch, Putscher. Se citează şi alte nume străine: şi „Soteck şi Waclawek". Se descriu casele boiereşti. Mai frumoase sânt ale familiilor Manu, Oteteleşanu, Bossel, Török, Trubeţcoi, Scarlat Ghica. Ştirbei a încercat să înlăture toate magherniţele. In casa Slătineanu se află un casino. Se semnalează teatrul, clădit de Vienesul Hefft, având în faţă de Hôtel de Paris.

Intrarea pe bariera Giurgiului înfăţişează un spectacol foarte urât. „Câmpul libertaţii de la 1848 hrăneşte bivoli şi alte animale." O ruină poartă numele Mitropolitului Filaret [1]. Mitropolia pare ruinată şi murdara. In Str. Şelari e „Casinul cetăţenesc" şi „Otelul oraşul Viena". De aici se merge la Curtea Veche şi în „labirintul micului comerţ, Fierasca" [2]. Malul drept al Dâmboviţei zace în părăsire şi sărăcie. Apa nu e mai spurcată azi decât odinioară, când care cu bivoli aruncau murdariile în gârlă [3]. Se critică lipsa de elan pentru aranjarea oraşului ; boierii cari merg în trăsură nu văd starea străzilor. Cişmegiul l-a făcut Germanul Wilhelm Mayer, mort în 1853 de pe urma pregătirii transparentelor de la Turnul Roşu, pentru primirea Impăratului austriac. Lângă grădină e casa lui Constantin Ghica. Otelul Bellevue cu cofetăria, castelul Florescu.

---

[1] Pp 78-9.
[2] P. 81.
[3] P. 83.
[4] P. 89.

Un capitol de istorie începe. El merge pina la Căimăcămia, criticată, a lui Alexandru Ghica Vodă şi la forfoteala politică în vederea constituirii ţerii celei nouă. Imprejurimile Bucureştiului sânt apoi descrise, între altele: Dudeştii, pe atunci moşia baronului Sina, cu „o gospodărie model", Magurelele Otelişanului, Cernica şi „călugării bine nutriţi", Ţiganeştii cu mănăstirea de maici.

Se dă şi o descriere a principatului muntean. La Târgul-Jiiului o fabrică de porţelană (autorul zice vase de noapte). La Hurezi uită mănăstirea brâncovenească, dar nu şi vinul cel bun. Câmpina cu un institut de hidroterapie al unui medic austriac în serviciul militar al ţerii. Focşanii cu urmele unui incendiu 5.000 de locuitori; mulţi Evrei). Craiova are „chiar felinare"; Evrei din Ardeal şi Ungaria. Giurgiul, cu mulţi străini, dar fără strade, fără case mari, fară administraţie buna şi fără confort. Olteniţa, unde se face un orăşel după planurile lui Ştirbei Voda. Brăila, cu 20.000 de locuitori în port: faţă de 449 de vase în 1837, sânt la 1857 mai mult ca 1.000[1]; sânt şi mulţi Austrieci.

Otelurile şi alte asemenea stabilimente au capitolul lor Hôtel de Paris, de France, des Princes, de Londres, de Vienne, National, de l'Europe sau casa Brenner, unde stă autorul; otelierul e Italian . Conducerea e fară experienţa şi onestitate; se joacă, în toate, cărţile (joacă şi ofiţerii la seratele Caimacamului „bancherul" fiind un director de şcoală). Se dau anecdote, unele de necrezut, în privinţa jocurilor de hasard. Se discută apoi preţul restaurantelor. Din vechile hanuri au rămas: hanul Golescu, hanul Manuc, hanul Gabroveni, hanul Şerban-Vodă şi hă-

[1] Pp. 12(-1.

nul Zlatari, hanul „Zamfir”[1]. In hanul Golescu stau alături: halvagii, argintari, croitori, jucători de cărți, o modistă, un măcelar. Sânt și ospatării germane, cu vin și cu ceaiu. Grădina Warenberg e foarte cercetata intrarea trei sfanți. La Gradina cu cai este „un fel de teatru de vara”, s'au jucat: „Mireasa de la Mesina” alaturi de „Ursul și Pașa”, și e găzduită acum o trupă de chantani, cu piese imorale. Femeile ușoare sânt la grădina Mimi, foarte cercetata. Mahalaua Izvorului e deosebi de amoroasa.

Capitolul XII privește religia. Se arata obiceiurile la Inviere și Crăciun, la Anul Nou, acelea de la nunți și îngropari.

Situația clerului român e presintata mai mult după amintirile cele mai rele ale trecutului.

Biserica armeneasca aduce în discuție pe locuitorii armeni ai Principatelor. Pe larg se vorbește de Lipoveni, confundați cu secta scapeților. Și încă mai pe larg, firește, de catolici. Școala catolică, a călugărițelor „englese”, cu învațatoare germane, din București e foarte mult lăudata. Asupra protestanților se dă o întreagă pagină de istorie bine informată. Biserica din București e cladită în 1851-3, Prusia dând 5.000 de florini, Societatea „Gustav-Adolf” 3.000, Impăratul Austriei 1.500, pe lângă mulți „locuitori munteni cu vaza”. Școala are 100 de elevi.

Prințul Carol de Prusia patronează „Fundația Iohannită”, a ordinului Ospitalierilor, dispunând de „o stație de diaconese pentru îngrijirea bolnavilor și educația fetelor”. Și aici Românii au ajutat, adunându-se un capital de 100.000 de lei (un concert adause 8.300: între dăruitori prinții Știrbei și Alexandru Ghi-

[1] P. 129.

ca, proprietarul Ciocan, Evreii Hillel Manoach, Halfon, Hornstein, Nathanson, Löbel şi Fildermann).

La şcoală pensiunea e de 50 galbeni (30 pentru Germani). Spitalul are zece paturi. Parohul Neumeister (de la 1846) e un poet, care a dat piesele „Irod şi Mariana", „Hanibal şi Livia", publicate la Lipsca şi e colaborator asiduu al foii germane din Bucureşti. Casa de înmormântări pomeneşte pe binefăcătorul ei, dr. Zucker autorul unei lucrări asupra Basarabiei [1]. Lumea românească vine la balurile date de societatea „Liedertafel".

Se trece repede asupra micii biserici şi şcoli, asupra societăţii de meşteri a Calvinilor unguri.

Cu privire la Evrei, numărul Spaniolilor e dat ca fiind vre-o 3.000, Moldova are 100.000 Evrei poloni (3.000 în Iaşi). Bucureştii cuprind un pecetar evreu; Evrei sânt mulţi „croitori de dame". Ca bancheri de căpetenie se înşiră: Daniel şi Neuschotz (din Iaşi , Hillel, Löbel, Mayers, Rothenberg, Finkelstein. Se citează pentru habotnici (Chassidim) o lucrare a d-rului Klauter, „Über die zweckwidrige Erziehung und Pflege der Kinder in Jassy" [2].

Superstiţiile româneşti vin la rând. Lista, foarte amanunţită, e interesanta pentru folklorist. Anume „boieroaice batrâne" i-au vorbit autorului de dânsele. Descântece, farmece, Miază-Noapte, Joimariţe toate sânt trecute în revistă.

Comitetul şcolii e deosebit de folositor. Critica e aspră şi nedreaptă pentru şcolile de sat. Pretindė că umblând ţara în lung şi lat n'a văzut clădire de şcoală [3]. Nici străinii din învăţamântul secundar nu-i

---

[1] P. 156

[2] P. 162.

[3] P. 172.

zic prea mult. Profesorul de retorică şi literatură germană din cutare şcoală ar fi un „Coulissenreisser" invalid [1]. Dar nu se evită şcoala „patriotului doctor Lazăr cu ajutorul lui Constantin Bălăceanu". I se obiectează însă că a părăsit limbile clasice. Reforma lui Bibescu, cu Colegiul frances, e aspru criticată. Se observă însă că, îndată după decretarea ei, şcolarii s'au îmbulzit la Sf. Sava, unde a trebuit să se facă noi clădiri de un milion [2]. Dar acum în localul şcolii se află şi biblioteca (20.000 volume), şi Museul, şi o casarma. Directorul Bibliotecii e Aristia, traducătorul lui Plutarh, iar cărţile se împrăştie: la Secretariatul de Stat, la Cancelaria lui-Vodă, la boierii mari [3]. Pentru noua clădire s'au dat 6.000 de galbeni, dar volumele stau tot în pachete pe jos.

La Academia Mihăileană sânt 100 de bursieri ai Statului. Şcoala din Craiova se ţine din fondul dat de boierul Gheorghe „Abcedan" [4]. Se laudă şcoala militară din Bucureşti, de pe Podul Mogoşoaii, cu cinzeci de elevi (budget de 4.000 de galbeni pe an).

Ştirbei nu voia ofiţeri fără şcoală, dar Alexandru Ghica a stricat această regulă. La şcoala de agricultură (director german), la cea de meserii (director „Român francisat") sânt 60 de interni. Şcolile sânt mai bune decât în Moldova, unde autorul a văzut în infirmerie copii infam îngrijiţi (maestrul de căretăşie era un Ţigan). Şcoala de medicină a lui N. Creţulescu (din 1824) e lăudată: până mai ieri în oaste erau numai doi medici militari, cari stăteau în Bucureşti [5]. Davila e călduros lăudat Şcoala acestuia e la spitalul militar din Mănăstirea Mihai-Vodă.

---

[1] P. 173.
[2] P. 175.
[3] Pp. 176-7.
[4] P. 177.
[5] P. 184.

Capitolul XIV se ocupa de starea sănătaţei. Poliţia sanitară nu există şi orice şarlatan îşi poate vinde fa bricatele. Partea privitoare la medicina populara, cu furnici, raci, etc., e în deosebi preţioasă.

Se descriu spitalele Colţea, dr. Grünau; Panteli mon: Filantropia, bine îngrijit; Brâncovenesc, luxos, dar puţin curat. Spitalul pentru naşteri, director dr Capşa, format la Viena; Spitalul Temniţei, Spitalul Israelit, de trei ori inaugurat; Spitalul de nebuni, rămas cu totul în urmă .

Temniţele sânt presintate în capitolul XV. Sânt 589 închişi la Puşcăria din Bucureşti, dintre cari numai 56 condamnaţi. Numărul delincvenţilor e în creş tere, autorul o atribuie prea marii blândeţe a noului cod. Grija „Vornicului Temniţelor", Florescu, e lăudată. Intemniţaţii curăţă străzile şi lucreaza pe la boieri[1]. La Snagov sânt 84 de condamnaţi; femeile se închid la Răteşti ? şi Ostrov *sic* .

Armata are capitolul XVI. Ii lipseşte elementul moral care s'o însufleţească. Pompierii sânt organisaţi de un Austriac, după sistemul lombard. Ofiţerii celor trei vase muntene se formează la Pesta[2]. Se dau bune statistice. Autorul crede că Principatele ar trebui să aibă o armata de 80.000 de oameni supt arme şi 70.000 reservă[3]. O decoraţie e necesară pentru încurajare[4].

In capitolul XVI Derblich vrea să presinte viaţa sociala a ţerilor noastre. Şi Germanii, puţin solizi, înduşmăniţi, cheltuitori, cu mulţi aventurieri, sânt aspru judecaţi[5]. Descrierea cu o nuanţă de batjocură

[1] P. 218.
[2] P. 225.
[3] P. 227.
[4] P. 230.
[5] Pp. 233-4.

nu cuprinde multe lucruri noi. Femeile cetesc pe Paul de Kock şi Dumas [1]. Ele fac de o vreme, multă politică. Creşterea, la Paris, e fireşte criticată cu duşmănie: se citează şi o descriere din „Times" [2]. Din boieria veche, cu o rentă de 20-30.000 de galbeni pe an puţini au rămas [3]. Cei din clasa mijlocie n'au simţ pentru natură, ci numai pentru bani. In genere boierii nu sânt mâncăi, nici beţivi şi dau dovezi de prietenie străinului [4]; un cavalerism ascuns poate fi trezit în fiecare din ei [5]. Critica funcţionarilor e luată şi din broşura lui D. Ghica, *Préfecture de police, projet et réforme* [6]. Intre advocaţi se citează: Pherekyde, Bozianu, Brailoiu, D. G. Florescu, S. Ghica, Fălcoianu şi Costaforu [7]. Intre medici, la Iaşi: Russ, Glück, Bendella, Cihac, Treutel şi Fränkel; la Bucureşti: Gusi, V. Mayer, Sakellario, Davila, Grünau, Atanasovici, Cariad, Heinemann şi dentistul Lempart. Millo şi Nini Valéry sânt menţionaţi la artiştii teatrului, Whist la musicanţi. Celelalte clase se descriu pe scurt, până la Ţigani. Intre ele cuprind toţi parveniţii. Astfel se vorbeşte aici de doamna care ceteşte pe George Sand şi merge în fiecare an la balul Molière [8].

Cavalerii de industrie străini sânt şi ei legaţi de această categorie. Se înşiră şi vânzătorii ambulanţi, de bragă, bragă dulce, bragă gălbuie, de apă, cari strigă „oai ouo", de pepeni, cu „pe, pe, pe, pepene", plus Ovreiaşii cu chibrituri [9], femeile cu flo-

---

[1] P. 202.
[2] P. 250.
[3] P. 252.
[4] P. 225.
[5] *Ibid.*
[6] P. 257.
[7] P. 258.
[8] P. 272.
[9] P. 277.

ricele", băieţii cu halva şi halviţă, cu salep, şerbet şi alune prăjite, plus Sasul, care vinde postav, strigând: „marfă, marfă" şi „băiatul de Bulgar" care anunţă la miezul nopţii, „arme Fürst" (adecă Warme Würste). Adevăraţii Ţigani, zidari, cârpaci, covaci, spoitori, ursari şi lăutari, mântuie exposiţia.

Politica e judecată în ultimul capitol. Se dau noile acte constitutive pentru a-şi bate joc de ele. I se pare criticului că Moldovenii şi Muntenii nu se vor putea înţelege niciodată[1]. Importaţia francesă a ideilor supără, fireşte, mai mult decât orice, pe călătorul german.

Odată era să vorbească de literatură, dar o crede numai la începuturile ei şi pe mâna diletanţilor, aşa încât refusă s'o trateze.

Evident însă că aşa nu se cunoaşte o naţie, de un om serios şi cuminte.

Oraş de „un caracter ciudat, straniu, surprinzător", aşa i se pare Capitala principatului muntean marelui agitator socialist Ferdinand Lassale, care a fost adus de împrejurări să-l vadă la 1857. „Contrast" şi „confusie", „amestec drăcesc de case": „palate de toate stilurile, adesea pretenţioase, vaste curţi, de poate evolua un regiment în curtea d-nei Slătineanu, grădini, splendide magazine din Lipscani, bogat luminate, defilare de carăte luxoase —un Bagdad!—, lângă garduri murdare şi proaste", „grămezi pe pietriş şi gropi de moloz", „cele mai miserabile colibe", în ruină, „căruţe răsturnate" în mijlocul împrăştierii paielor. Nicio stradă „adevărată", nicio aliniere: „un ghem de pieţe mici împleticite"; o colecţie de cartiere, fiecare cu alt rost, în faţa consulatului austriac, închiriat cu 483 de galbeni pe an,

[1] P. 3,3.

de şi catul de sus e din scânduri tencuite: se răsfaţă bălţile şi vara, stropind pe trecători la fiecare trăsură care le străbate, la fiecare din frumoasele birji, care costă doar 40 de crăiţari pe ceas. Pentru pitoresc, în „sălbatecul vălmăşag", în „haosul turbat şi pitoresc", pe lângă doamnele elegante în sens occidental şi domni îmblăniţi, ţerani cu cămaşa pătată, Arnăuţii cusuţi cu aur şi cu un arsenal la cingătoare, Ţigani, Evrei. Străinii cari se coboară la „Hôtel de Londres" sau la „Hôtel de France" află lux şi bucătărie apuseană, ei pot cerceta grădinile, „admirabilul", „imensul" Cişmegiu, cu „neasămănate sălcii plângatoare, trei cafenele şi un restaurant", „întrecând cu mult tot ce ar putea oferi Germania": cântă musici militare, aparţinând la trei armate, austriacă, românească, turcească, apoi grădina Warenberg, cu „iluminaţia splendidă" şi numai fără musică românească, e „mult mai frumoasă decât oricare de la noi"; grădina Tivoli, cu café chantant, — ca în Champs Élysées—, garantat „foarte bun", în care se poate represinta şi o parodie după *Robert le Diable*. La Şosea, „splendidă, curat ţinută, curăţită de orice praf", musica militară alintă alaiul boierimii la primblare. „Mi se povestise mult despre Şosea şi cu toate acestea m'am dus cu foarte puţină speranţă de a vedea cine ştie ce; foarte firesc, după ce am văzut lucruri de acestea la Paris. Insă am rămas uimit: defilau cel puţin patru sute de trăsuri. Şi între ele ce strălucitoare echipagii! Şi Arnăuţi în aur! Şi costumele Grecilor! Şi lacheii în roşu cu bărbi albe până la brâu! Şi cocoanele, cocoanele, cocoanele! La Teatru am văzut o piesă românească şi, cu toate că n'am înţeles limba, totuşi nu mi-a scăpat din vedere excelenţa, fineţa şi rotunjimea jocului. Splendoarea salei însă şi splendoarea costumelor întrec tot ce poţi vedea la teatrele germane, afară de Opera din Berlin, Dresda şi alte

multe nu se pot asămăna. Foyerul însă întrece chiar cu mult pe al Operei din Berlin."

Imprejurul Bucureştilor, cari vor avea gaz aerian de pe urma Institutului din Praga, represintat prin Friedland, tovarăşul de drum al lui Lassale şi cât de mult se interesează de aceasta un beizadea Costachi Suţu şi Caimacamul Alexandru Ghica! , „incultura cea mai pustie şi mai sălbatecă", drumuri nepavate, câmpiei părăsite! E drept că s'au împlântat stâlpii noului telegraf legând cu Viena şi Constantinopolul, totuşi, nimeni nu se gândeşte la calea ferată între Giurgiu şi Bucureşti. Dar „astfel s'ar face ţara accesibilă comerţului mondial", „capitalul s'ar întrei, pământul ar fi încă odată aşa de scump". Şi ar folosi o rasă bună, care „până la poporul cel mai de rând se distinge prin trăsăturile feţei, nobile, fine, care dovedesc descendenţa din Romani [1]"

Rare ori s'a vorbit de noi în cuvinte aşa de frumoase.

Călatoria lui Wilhelm Hamm (cu un Sommer) în Orient, de două ori, la 1858-9, represintă şi ea o îmbogăţire însemnată a cunoştinţilor noastre despre epoca Unirii.

Soseşte pe Dunăre. La Orşova vede primele sate româneşti, care, cu casele şindilite, „nu pot avea o deosebită pretenţie la frumuseţa arhitectonică, dar stau nesfârşit mai sus decât casele sârbeşti de dincolo care samănă ca nişte căpiţe de fân cu o gaură' [2]

---

[1] Textul german, după un ziar, în *Revue historique du Sud-Est européen,* II, pp. 363-9; traducere de d-na Lucia Bogdan-Seichter, în *Calendarul Ligei Culturale pe anul 1926,* pp. 37-43.

[2] Die ersten rumänischen Dörfer, die uns aufstossen, ganz von Holz zusammen geschindelt, machen gerade keinen

La Porţile-de-fier sentinela presintă arma şi ofiţerul spune ca e „un semn de respect faţă de o naţionalitate care e nesfârşit de superioară naţionalităţii lor"[1]. La Giurgiu, plin de căruţe, şi cu câte opt cai, noroiu, „murdărie valahă" *(walachischer Schmutz)*; prin ploaie se încarcă porumb, în faţa oraşului de nimica, bogat în gunoaie. O staţie convenabilă la Olteniţa. Trecând peste Brăila în creştere, vasul se opreşte la Galaţi: „Dumnezeu e mare şi iată şi Galaţii sânt un oraş[2]", spune inexorabilul critic. Hamali în zdrenţe, glod până la genunchi, acoperind săracia hainelor, stropite, căruţe ca incrustate în pământul hleios. „Hôtel de Paris", cu bucătar frances, e ceva mai curat, dar scump. La Otel Europa, în partea de pe deal, caravanseraiu, cu odăi goale, cerdac în jurul curţii pline de gunoiu, ploşniţe şi muşte, serviciu detestabil. La locandele greceşti poate mânca doar cine e Grec sau Moldovean. I se pare că toate naţiile se frământă în acest loc, care poate plăcea doar cui câştigă în el: Albanesi, Bulgari, Dalmatini, Corfioţi, Egipteni, Armeni, Persani, Ruşi. Şi mai ales Evrei din toată lumea; „al treilea om întâlnit în cale e Evreu ori îi samănă. Mai toate prăvaliile sânt în mânile acestui popor neastâmpărat al lui Dumnezeu[3]". De aici mirosul particular, pe care

---

besonderen Anspruch auf architektonische Schönheit, aber unendlich hoch stehen gegenüebr den serbischen Häusern jenseits, die da aussehen wie grosse Heuhaufen mit einem Loch; *Südöstliche Steppen und Städte, nach eigener Anschauung geschildert* von dr. Wilhelm Hamm, Frankfurt-a.-M., 1862.

[1] Wie mich der Offizier bedeutete, aus Hochachtung vor einer Nationalität, die so unendlich erhaben über der Ihrigen ist; p. 11.

[2] Gott ist gross und Galatz eine Stadt; p. 13.

[3] Der dritte Mann der Einem begegnet ist ein Jude oder sieht diesem wenigstens ähnlich. Fast alle Verkaufsmagazine sind in den Händen dieses betriebsamen Volkes Gottes; p. 15.

călătorul zice că nu l-a uitat cu anii. In zadar predică. între ei un misionar engles, venit din Siria prin Polonia. Prăvăliile sânt în desordine: jumătate din marfă pe stradă; în oraşul de sus numai, cu totul de alt caracter, spre care duce o stradă rea, sânt şi unele elegante. Multe roşcove, în saci întregi, mirosind aşa de nici guzganii nu-l mănâncă, şi multe scrumbii ieftene şi proaste. Funii în apă sărată, deposite de grâu, porumb, grăsime, piei, lemn şi rachiu, pentru export, în schimbul căruia vin manufacturi, mobile de lux, coloniale, fierărie. Mobile se aduc din Viena şi Pesta, unde sânt case care lucrează numai pentru Galaţi; tot de la Viena trăsurile scumpe, celelalte făcându-se şi la Iaşi, la Bucureşti; este şi în localitate un strungar neamţ, care pretinde că aici nu e sigură nici averea, nici viaţa [1]. Meşterii însă au ateliere de batjocură. Cei străini se întâlnesc prin berăriile acestui oraş provisoriu, din care li e de-a a scăparea îndată ce fac ceva bani; berăria e cu gard şi câni la poartă, cu câţiva salcâmi ca decor.

Hamm cunoaşte pe agentul prusian Blücher, om de experienţă. Cu Greci, între cari şi elemente bune, se face o oarecare societate. Cutare Italian de la cafenea, cu turban, spune că a văzut lupta de la Piramide. Nici la locanda nemţească a lui Körner nu se capătă ceva ca în ultimul restaurant de oraş mare acasă; femei dubioase beau cu bărbaţii un vin ca apa, care pişcă la limbă; la cafenea jocul de cărţi, care e singura distracţie în Galaţii fără primblări şi grădini. La Pomul Verde, afară din oraş, cu popici, hangiul e un cizmar neamţ; dacă nu pleci de vreme, dai de scandal, căci oaspeţii nemţi îşi arată toată energia. Dacă vrei să ceteşti *Wiener Zeitung*, trebuie să mergi

---

[1] *Ibid.*

la Bursă, clădire frumoasă, cea mai frumoasă pe lângă a pompierilor, necesari într'un loc unde arde în fiecare zi câte o casă. In faţă, aşteaptă vasele de războiu englese *Weser* şi *Baker*, şi marele vapor Hansa, odată al flotei germane, acum grecesc, încarcă porumb. Mormane de grâu se trec primitiv prin stive de piele, între trei pari; o moară lucrează aproape. E locul cel mai plin de viaţă şi de zgomot; birje, căruţe se întrec în răpeziciune. Pe mal se poate face baie în barace de lemn [1]. Spitalul rusesc din 1828, de piatră, se vede încă: buruieni au năpădit curtea. Tot pe margenea râului, depositele de lemne aduse pe Prut de sălbatecii devastatori ai pădurilor. Lumea bună petrece Dumineca la grădina cu musică militară, într'un fel de vie fără brazde, flori şi umbră. Ofiţeri turci, de rasă îndoielnică, se învârt cuceritori. Un teatru de scânduri, alăturea, adăposteşte une ori operă şi teatru italian, care pierd.

Ţeranii se bat pe stradă cu soldaţii zdrenţoşi, poliţiştii neghiobi, cari isprăvesc prin a fi ei bătuţi de lumea venită: mănâncă mai puţin decât orice oameni de pe lume. In margine, unde sânt căsuţele cu stuf, Bulgarii îşi au grădinile spre care boii aduc apă. Spectacole populare: toboşarul sună un mezat ori anunţă o ordonanţă; în cutare luntre un condamnat primeşte douăzeci şi cinci pe spinare; într'un colţ cârciumarul grec, încurajat de public, trage de barbă un Evreu. Temuţii greci, Maltesii au făcut un pogrom la 1859 supt pretextul sângelui ritual; călătorul vede încă sinagoga prădată şi profanată [2]; hamalii evrei n'au resistat; „domnii" au fugit la consulate. Ar fi fost morţi. Dumineca, poporul se dă în scrânciob pe piaţa iarmaroacelor.

---

[1] I p. 22-3.
[2] Pp. 27-8.

In împrejurimi colibe cu stuf, cârciume evreieşti, infame, caravane cu grâu, cară cu cărbuni, puţuri aproape uscate, cadavre de animale. La Tuluceşti, Bulgari umplu cârciuma. La Frumuşiţa, bună casă boierească, în grădină îngrijită . La Folteşti căsuţe văruite harnic de femei, care ung jos cu lutişor; fumul iese prin coperişul de stuf: îi place Germanului iconiţa din colţ între flori uscate, scoarţele întinse pe laiţe, lada înflorită, în care se ţin hainele, zestrea fetei expusă cu mândrie, ba încă şi femeiuşca oacheşă, ale cării însuşiri le descrie el amănunţit, trecând şi la cămaşa cu gust cusută, la catrinţă,—*eine mit goldenen Litzen besetzte Tuchjacke*—, care se mai purta pe atunci, la mărgeanul de la gât, la cingătoarea de argint; atâta mândreţă-l împacă şi cu bărbatul voinic, cu trăsăturile tari, cu căciula, cojocul pantalonii de piele şi cizmele mari. Călătorul se ocupă de hrană: mămăliga de toate zilele, supa de verdeţuri, curechiul murat, brânză, ceapa, pepenii, pânea de săcară, unt şi ouă; din nenorocire abus de rachiu şi vin. „Şi totuşi este un sâmbure bun şi sănătos în acest popor. E ospitalier şi cu braţele deschise, de caracter bun şi iertător, totdeauna supus şi ascultător, de şi numai cu gura, foarte evlavios (şi încă mai superstiţios), dar toate însuşirile bune sânt cu totul îngropate de încetineală şi indolenţă. Păcat de puterea fisică naturală a acestui neam: mult va mai trece până ce odată va fi pus pe cale bună [2]."

---

[1] P. 30.

[2] Und doch ist ein guter und gesunder Kern in diesem Volke. Es ist gastfrei und zuvorkommend, gutmüthig und nachsichtig, immer unterwürfig und gehorsam, wenn auch nur mit dem Munde, von grosser Frömmigkeit (und noch grösserem Aberglauben!). Aber alle guten Eigenschaften werden vollständig begraben von Trägheit und Indolenz. Es ist Schade um die naturwüchsige

Revenind asupra ospitalităţii, de care şi el s'a învrednicit, asprul critic al Galaţilor, nesuferit pentru orice Neamţ[1], presintă ca o încântătoare amintire „mlăştinoasa gură a Prutului, unde nenumărate pămări de apă dădeau un vânat foarte îmbielşugat", „liniştitele veghi de seară, în cerdacul casei boiereşti, când ajungea până la mine cântecul melancolic al fetelor moldovence"[2].

La 21 Iunie 1858, Hamm pleacă pe vasul *Zrinyi* spre Tulcea. Persani, Tartari, Etiopieni pe bord, pe lângă Omer-Paşa, preşedintele, de creştere vienesă, al Comisiei dunărene, colonelul Malinowski, din Magdeburg, comisar turc la regularea Dunării, şi Hartley, comandantul Sulinei. Ofiţeri moldoveni nu salută pe Paşă. Se trece în faţa fostului spital rusesc şi a mahalalei acoperite cu stuf a hamalilor. Oprire la Reni, cu întărituri căzute şi mori de vânt răşchirate. Ridiculi ofiţeri turci, pe larg înfăţişaţi în comicăria lor, la Isaccea. „Tot ce e osmanic e decăzut." Un Scoţian aşezat în Ismail răsare pe mal. Străzile Isaccei, golite de Ruşi, sânt largi, casele, în grădini, curate, biete corăbii turceşti la ancoră. Multe vase — o sută pentru grâu la Galaţi, Brăila— la Tulcea, cu 20.000 de locuitori, Greci, Bulgari, Italieni, Nemţi (Turcii, vre-o 60 de familii, se duc), cu aspect pitoresc, a-

---

physische Kraft dieses Stammes: lange wird es noch dauern bis dieselbe einmal in die richtige Bahn gelenkt werden wird.

[1] Es giebt keine unangenehmere Stadt wie Galatz.

[2] Gerne gedenk ich der vielen Ritte durch die verbrannten Felden hinab in die morastige Niederung des Pruth, wo zahlloses Wasser geflügel eine höchst dankbare Jagd gewährte, bei der man freilich, wie Freund Gerstäcker sagt, Wasserstiefel bis an den Hals hätte tragen müssen. Gern erinnere ich mich auch der stillen Abendsitze unter der Verandah des Herrenhauses, wenn der melancholische Gesang der moldovaner Mädchen aus dem Dorf herüber drang; p. 33.

proape de oraş mare. Moschee plăcută, bizar minaret, căsuţe sure, localul Comisiei dunărene, al cării vas, *Avenue,* cu vioi matrosi provenţali, e în port, otelul german Ringler, al unui Tiroles, venit cu ţitera şi însurat cu o Săsoaică: se încălzeşte inima drumeţului. Cu câţiva piaştri la cadiu se pot lua casele de lemn, cu gratii, acoperite cu ţigle, ale Musulmanilor fugiţi de războiu în Rumelia. Vre-o treizeci-patruzeci la moschee, cu turbane albe în jurul unuia verde, cu ciubuce, neprivind la lumea care intră; trec Turcoaice cu văluri albe. Bulgării, hamali, lucrători cu ziua, grădinari, plugari, au o mahala de case cu stuf; copii, femei frumoase cu ochii mari. Pe o insulă, casă de pescari, cu copii pe jumătate goi. Lume europeană: consulul austriac, însurat cu o boieroică din Muntenia, mulţi Italieni : pentru Apuseni câte un medic rămas de la războiu, cu tăbliţă la poartă. Comerţul e grecesc, Evreii având doar cărăuşia, croitoria şi ceva afaceri cu vitele. Meşterii sânt Sârbi ori Unguri, cari zic „Ich auch deutsches Bruder". Tatarii sânt cinstiţi ciobani, dar fac şi negoţ. Iaraşi, batjocuri pentru bieţii Moldoveni, leneşi, murdari, mulţămiţi cu ce i-ar ajunge unui porc[1]. In mahalaua germană, săracă, şi ea murdară, Hamm merge îndelung, trecând pe lângă casele Corfioţilor, cu frumoase femei în costume pitoreşti, ca să caute pe Hans Jörg Fischer: în mijlocul uşilor trântite şi vorbelor rele, i se cere plată de 6 piaştri pentru a da adresa. Află Şvabi şi Bavaresi, catolici, cu biserica lor.

---

[1] Die Moldavaner sind verrufen als träge und sc leben von was sie können, glücklicherweise übersteigen ihre Bedürfnisse selten diejenigen des Hausthiers das von den T verabscheut wird, nichtsdestoweniger aber in den Strassen dieser guten Stadt zwanglos promenirt, so lange es seine Rivalen m Amte der Strassenpolizei, die Hunde, gestatten; pp. 46-7.

Spre Cataloiu, într'o birjă evreiască, primitivă, pe fân și cojoc. Drum desfundat, unde rare ori apar cară ori ciobani. Câțiva Nemți au case mai bune, văruite. Intr'una un om în blusă cetește romane francese, pe când o femeie brună, în costum semi-oriental, fumează pe divan cu picioarele supt dânsa: el e Parisian, Monsieur Puissant, din Dijon, venit pentru nu știu ce industrie; ea Provențală; păstrează în sărăcia lor un *ciel de lit* cu dantele, un *plumeau* de aclaz albastru, o măsuță de *bois de rose*, micile bibelouri, oglindă aurită. Plictisiți de Turci, cari-i vor raiele, în ceartă cu vecinul german, crescător de vite, pe când Francesii cresc cai, cei doi bieți Francesi vegetează. Lisbeth, Eva, Christian sânt numele de la Nemți, vre-o patruzeci de familii, veniți din Württemberg, din Baden, de pe la Graudenz, cu portul și moravurile vechi; alături Unguri, Poloni, trecuți în vremea războiului din Basarabia. Fac culturi; comerțul cu lemne li se oprește. Trăiesc greu, în aier rău, fără apă; li lipsesc mobile, cearșafuri; își țin porcii și găinile în casă. Rasa a degenerat: nicio fată frumoasă. Li-i dor de Rusia; vechea patrie au uitat-o, nu vreau să știe de dânsa: n'au nici cea mai slabă curiositate, „Dumpf, stumpf, vollkommen": când călătorul dă parale la copii, și femeile par a voi să ceară. La Atmageà, coloniști din Posen, câțiva din Württemberg, veniți tot prin Rusia; sânt luterani și așteaptă un paroh prusian, Kühn; o duc bine.

In sfârșit, cu vasul *Fürst Metternich*, Hamm merge la Sulina. Pe bord, un *merchants clerk* din Manchester, un negustor de vinuri din Marsilia, un comis din Hamburg, un dandy constantinopolitan, grec, un speculant din Basel, un inginer din Vestfalia, un bancher din Viena, un negustor din Odesa, întors din Apus, câteva Englese cu o guvernantă din Neufchâtel,

care trec spre Feodosia, nişte fete din Praga, cu destinaţia spre Rusia. Vase de grâne plutesc spre Apus, turceşti, greceşti, ionice, chiar francese. Sulina e o improvisaţie ca în America: la 1850 era numai farul şi ceva colibe, acum populaţia flotantă se ridică la 25.000, în case de lemn supt stuf, rar de cărămidă, în jurul moscheii de scânduri văruite. Corăbii înecate servesc ca material de construcţie. Dar pe strada mare, unde nu e casă fără cârciumă, prăvălie şi joc de cărţi, în bărăci, strigăte, cântece, cu orga, cu guzla. „Aici a curs lepădătura întregii Europe: matrosi fugari, piraţi urmăriţi, galerieni scăpaţi, ucigaşi, cari se ascund de lege ori de răsbunare, jucători, prea bine cunoscuţi oriunde aiurea, şi desertori, şarlatani de tot felul şi de toată categoria [1]." Sânt Turci, mulţi Bulgari şi Albanesi, Ionieni, Maltesi, Egipteni, Armeni, Negri, Sârbi, Români, Ruşi, matrosi englesi, italieni, francesi privind la papagali, la maimuţe care joacă, cu Tunisianul lor; apoi negustori de lucruri orientale, Basarabeni semi-goi, Ţigani, popi, dervişi. Nici douăzeci de femei. Dar enorme câştiguri de la miile de vase, cu plăţi şi de şase galbeni pe zi. La oarele zece începe jocul de cărţi în odăi cu miros de uleiu, de peşte, de tutun, între înjurături şi descărcări de pistoale, cu Turci cari oferă rahat şi-şi trec ciubucul din gură în gură. Ca distracţie pentru călători vânatul, în mlăştini cu ciobani bulgari ducându-şi cireada, visita cimitirului cu inscripţii francese: un căpitan de vas, trei fraţi din Brest, un marinar de pe *Averne*.

---

[1] Hier ist der Auswurf von ganz Europa zusammengeflossen: entflohene Matrosen, gejagte Seeräuber, entsprungene Galeerenssträflinge, Mörder, die sich vor dem Gesetz oder der Blutrache verbergen, Spieler welche allüberall anderswo zu sehr gekannt sind, Deserteure, Gauner jeder Art und Kathegorie; p. 66.

Dar descriitorii germani ai ţerilor noastre n'au dat pe departe nimic care să se apropie de lucrarea mai întinsă a consulului prusian Neigebauer, formată, în momentul când chestia românească ajunsese în discuţia presei, a cercurilor liberale, a cabinetelor, din trei lucrări răzleţe (în *Maltens Erdkunde*, IV, anul 1848, şi în *Jahrbücher der Geschichte und Politik*. de Bülau, 1848; cuprinse acum supt titlul de *Die Donau-Fürstenthümer, gesammelte Skizzen geschichtlich-statistich-politischen Inhalts*, Berlin 1859). Pe lângă experienţa-i personală, Neigebauer întrebuinţează şi pe A. G. Golescu, într'o broşură recentă [1].

Atenţia autorului se poartă, fireşte, într'un asemenea moment istoric, asupra poporului însuşi, în afară de hotarele provinciilor între care e împărţit şi mai presus de dânsele. Sânt, după socoteala lui, 1.500.000 în Moldova, cu un milion mai mult în principatul muntean, un milion în Basarabia, peste două în Ungaria, plus 200.000 în Bucovina, şi fără a socoti elementul românesc din Balcani. Sânt „o rasă foarte frumoasă, deosebită prin moravurile-i simple, curăţenie şi cinste [2]", cu excepţia clasei de sus, asupra căreia s'a întins influenţa corupătoare a Fanarului.

O altă excepţie se face însă pentru tineret, care ceteşte literatura francesă, pregăteşte reviste în sens progresist, ca *Propăşirea* ieşeană.

Se citează ca şefi ai mişcării acestei nouă generaţii mai mult Moldoveni, cunoscuţi consulului nostru prin

---

[1] *Die politische Stellung der Rumänen gegenüber der Türkei* şi *Bemerkungen über die russische Note vom 31 Juli von einem Moldauer, 1848.*

[2] Ein sehr schöner Menschenschlag..., ausgezeichnet durch seine einfachen Sitten, Reinlichkeit und Ehrlichkeit.

relații personale: un Pavel Balș, un Rolla, cumnatul lui Alecsandri, un Vasile Ghica, educat în Germania, care începe în Iași mișcarea din 1848, cu manifestul din 29 Mart, purtând o mie de iscălituri, pentru ca, după arestările de la 2-3 April următor, să-și iea lumea în cap[1]. In Țara-Românească simpatiile sânt pentru Ioan Maiorescu, care a presintat Adunării de la Frankfurt dorințile poporului românesc, și despre ele se destăinuesc cele ce urmează: „In Muntenia, Maiorescu, directorul gimnasiului din Craiova, înfățișează prințului Bibescu un memoriu după care, în situația de acum a Europei, este posibilitatea de a stabili un regat daco-roman, pentru care ar fi în Germania mari simpatii[2]", ceia ce aduce răspunsul Rusiei că „Muntenii au căutat să aștepte pe Moldoveni pentru a se sustrage stăpânirii turcești și a-și întinde suveranitatea poporului până peste Basarabia și Ardeal", că „un Regat daco-roman, fără putere fiind, ar cădea în mânile altor Puteri și ar deranja echilibrul european". De fapt, cu toate că „Românii s'au lăsat pe sama altora, iar Sârbii așteaptă totul de la ei înșii"[3], Germania ar fi doritoare să ajute asemenea aspirații.

In ce privește restul populației, Neigebaur, care reproduce și cutare scrisoare a unui agricultor german, dură pentru noi[4], cunoaște condițiile de viață

---

[1] Pp. 6, 8 și urm.

[2] In der Walachei, hat Mayoresko, Director des Gymnasiums zu Krayova, dem Fürsten Bibesko eine Denkschrift übergeben nach welcher bei der jetzigen Lage Europas die Möglichkeit vorhanden, ein dako-romanisches Reich herzustellen, wofür in Deutschland Sympathie sein würde (p. 8).

[3] Die Walachen hatten sich sonst mehr auf die Andere verlassen, die Serben mehr auf sich selbst p. 13).

[4] P. 57 și urm.

ale răzeşilor, cărora Statul li cere prea mult fără a se îngriji întru nimic de dânşii [1]. Ţeranii sânt mânaţi la muncă, pe care ar face-o cu neplăcere, ca Negrii pe plantaţii, cu un „haide mă", redat în româneşte; o sută treizeci de serbători pe an îi împiedecă de la muncă; socoteli falşe îi zdrobesc [2].

Străinii îl interesează pe scriitor mai mult decât indigenii. El vorbeşte de Armeni şi de decretul lor, de şcolile cu 294 de copii (în Iaşi 72), de Lipoveni, birjari şi ţerani, de cei 50.000 de Unguri din Moldova, trăind în douăzeci şi şase de sate (şi la Sascut): 2.000 se află numai la Huşi. La Bucureşti sânt 2.400 sau 3.500; în tot principatul muntean 1.200. Mulţi au venit la noi pe vremea secetei din 1816-7 [3]. Se face socoteala exactă a străinilor din această ţară, aşa: 3.172 de evanghelici şi 1.507 catolici între Unguri; la Bucureşti, comunitatea evangelică 2.516, cea catolică 920; la Câmpina 125 şi 69, la Ploieşti 63 şi 51, la Târgovişte 65 şi 78 [4].

Se vorbeşte mai pe larg de Ţigani, vătraşi, lingurari, aurari (puţini), ursari, lăieşi: 300.000 de toţi; ai Statului în Muntenia dau pe an 36 de lei; preţul obişnuit al unui Ţigan e de zece galbeni. Ei se întâlnesc şi în Bucovina şi în Ardeal, dând şi soldaţi armatei chesaro-crăieşti. La noi sânt încă robi, dar Teodor Balş i-a liberat pe ai lui, dându-li şi pământ pe douăzeci de ani, cu scutire de bir [5].

Cel mai mare loc îl ocupă Evreii, pe cari Germanul îi descrie ca fiind veniţi din nou mai ales din Rusia,

---

[1] P. 41.

[2] Pp. 60-72.

[3] Pp. 86 şi urm. Se dă şi o interesantă bibliografie cu privire la dânşii.

[4] P. 89 şi urm.

[5] P. 102 şi urm.

dar şi din Posnania, Silesia, alte provincii germane, ca şi din Cracovia, oameni egoişti, fără simţ de comunitate cu ceilalţi locuitori, fără aşezăminte adevărate şi şcoli vrednice de acest nume: la Iaşi doi rabini sânt în veşnică ceartă. Moldova are 60.000 (Muntenia cel mult 6.000), dintre cari 3.000 în Capitala ei — cam jumătate din populaţie; mulţi şi în Botoşani; 3.000 dintre dânşii sânt sudiţi. Prigonirile lor de către populaţie sânt extrem de rare; la Bucureşti în ziua de 8 April 1811, la Iaşi, în 1847. Dar Guvernul lui Mihai Sturza a luat măsuri contra lor: un ordin domnesc din 7 Mart 1844 li opreşte aşezarea pe uliţile mai mari[1], li iea slugile creştine, izgoneşte ca vagabonzi pe cei ce n'au un meşteşug sau capital de 5.000 de piaştri, fixează chirii potrivite pentru prăvăliile ce ocupă; alt ordin îl opreşte de a lua cârciume la ţară. In schimb, misionarii scoţieni caută să-i cultive fără folos, căci recad în mânile belferilor fanatici şi ignoranţi.

In ce priveşte ţara însăşi, i se laudă bogăţia. Dar lucrul prost al pământului o stinghereşte. Totuşi se ieau la grâu cinsprezece boabe la unul, la porumb cinzeci sau optzeci. Se face mult orz. Grădinăria dă varză, pepeni, dovleci. Arenda e o nenorocire. Pădurile sânt în mare parte distruse pentru a da păşuni. In Muntenia Ştirbei le păstrează mai multe ca oricare altul, şi într'o singură dată el poate să vândă stejari pentru preţul de 40.000 de galbeni, socotiţi ca unul la galben, de şi se iea de patru ori mai mult; patruzeci de familii sânt necontenit întrebuinţate la tăiere[2].

[1] Str. Mare, a Academiei, a consulatului rusesc, a Curţii, a Teatrului, a Goliei, a Răzoaii, a Sf. Ioan în faţă cu Paladi, a lui Alecu Razu, a Sf. Spiridon până la Museu (p. 93 şi urm.). Dar boierii închirietori îi scapă.

[2] P. 54 şi urm.

Cultura vitelor se face în condiţii unice. Pe malul Prutului în sus, şi încă mai mult în Basarabia, unde au trecut de la 1812 cei mai buni crescători, „se văd măreţe cirezi, adesea păscând în iarbă până la burtă, care, la vederea unui om străin, ridică în sus capetele lor împodobite cu cele mai frumoase coarne, ca ale unui nobil cerb, şi o ieau la fugă, adesea însă dau năvală la străini şi-l atacă". Apa bună, hrana proaspătă fac să se crească pe iarnă splendide exemplare pe întregi moşii luate anume pentru aceasta în arendă, şi cirezile trec apoi prin Galiţia în Germania. Se exportă osânza prin Galaţi şi până la Londra. Preţul unei vaci e de şase galbeni, une ori însă şi de zece până la cinsprezece. Al cailor pentru remontă, cerută odată şi de Austria şi de Prusia, de treisprezece până la cinsprezece: la Dumbrăveni, C. Balş creşte cai arabi, persani şi dă ţeranilor buhai. Pieile de vită se exportă până la 20.000 pe an. In ce priveşte oile, la Moruzi şi la Ştirbei s'a făcut încercare cu merinoşi. Cultura albinelor a decăzut; miere se aduce acum din Galiţia[1].

Partea din urmă e o traducere sau, mai curând o adaptare din *Album moldo-valaque*, fără ilustraţii.

Astfel ajungem fireşte la alţi doi călători germani, trei chiar, dacă s'ar crede că autorul descrierii Bucureştilor şi Iaşului nu este acelaşi ca şi autorul unei priviri asupra Domniei lui Vodă-Cuza, de care mă voiu ocupa întăiu.

In *Unsere Welt* (1866), importantă publicaţie germană din acel timp, cineva care a fost de sigur la faţa locului presintă împrejurările, accidentele şi resultatele stăpânirii, înţeleasă însă greşit, a Domnului Unirii.

[1] P. 50.

Bogată în statistici prețioase și în observații adesea pătrunzătoare, această duzină de pagini cu tipar mic se mântuie cu următoarele conclusii privitoare la persoana însăși a cârmuitorului. Se recunoaște lui Alexandru Ioan I-iu „câteva trăsături de energie și îndrăzneală”[1] *(einige Züge von Energie und Kühnheit)*, de și guvernarea neuitatului Domn s'a isprăvit prin „o gospodărie de metrese” *(Eine Maitressenwirtschaft)* și un „cinism revoltător” *(empörender Cynismus)*. In linii largi, caracterisarea are acest cuprins: „De alminterea el putea, dacă voia, să facă o impresie impunătoare, și anume se pricepea să isprăvească răpede cu represintanții Puterilor străine, cari-și arogaseră mai înainte un amestec periculos în împrejurările interne, și a-i retrimete în margenile cuvenite. Cu un cuvânt Domnitorul Cuza era un *roué* spiritual, arogant, posibil într'un Stat orânduit, imposibil însă într'o țară unde prințul, în ciuda oricării Constituții, trebuie să fie un stăpânitor prin sine însuși[2]”.

Autorul, care semnează M. A. Ritter von Zerbioni di Spasetti, pare a fi cunoscut Bucureștii și pe vremea războiului Crimeii. Atunci însă, ca și în noua visită, pe care e vădit că a făcut-o, el nu vede direct im-

---

[1] *Die Vereinigten Fürstenthümer Moldau und Walachei.*

[2] Im übrigen konnte er, wenn er wollte, einen imponierenden Eindruck machen, und namentlich verstand er mit den Vertretern der fremden Mächte, die sich früher ein gefährliches Einmischen in die inneren Angelegenheiten angemasst hatten, leicht fertig zu werden und sie in ihre Schranken zu verweisen. Mit einem Wort: Fürst Cusa war ein geistreicher, arroganter Roué, möglich in einem geregelten Staat, unmöglich aber in einem Lande wo der Fürst trotz aller Constitution wesentlich Selbstherrscher sein muss.

prejurările, ci prin ce-i spun membrii coloniei sau coloniilor germane, aşa încât avem în aceste pagini un document util al sentimentelor pe care le aveau aceştia între 1853 şi 1866 faţă de ţara care-i găzduia.

Intâiu, ce erau aceste colonii?

Dacă episcopul catolic şi „Iesuiţii" lui nu sânt Germani, dacă pentru convertirea Evreilor lucrează o şcoală biblică englesă, colonia germană e în legătură cu acel episcop, printr'un *Gesellenverein*, care-şi face şi un teatru la reşedinţa lui, şi protestantismul, supt protecţia prusiană, are diaconese, cu şcoala lor, din Prusia, de şi mici eleve germane se duc şi la cutare pension frances unde a doua oară se descopere un scandal, care duce părechea de directori la ocnă. Două cluburi se ceartă între ele: cel catolic-austriac cu cel prusian-protestant. Saşii ardeleni, cari au un cor deosebit, încearcă o împăcare, Există şi o societate de tir, la care sânt înscrişi şi ofiţeri români. Domnul însuşi patronând-o, ceia ce-i aduce critici.

Aceşti Germani se simt ca acasă la ei, în ţara unde nicio piedecă nu li se pune în exerciţiul drepturilor civile, unde e o libertate cum nu se află în Elveţia şi America, unde dările sânt mici şi boierii ajută pe străinii fără căpătâiu. Ei dau bani călugăriţelor catolice, diaconeselor, teatrului şi gazetei germane. „Germanii s'au organisat aici tocmai ca în ţara lor." Doamna Elena pune piatra fundamentală la biserica calvină. Au otele germane, grădini germane, cu musica lui Wiest, sau capelă cehă, căreia comisarul turcesc din 1856 îi preferă pe a Ţiganilor, *Ringelspiel* şi popici ca acasă, societăţi de harpişti, care străbat ţara, teatru german (până la ocupaţie arsese localul şi erau certe), trupe germane la sala de bal, societate şi baluri germane, trei librării germane

cu reviste şi gazete germane, un ziar redactat de fostul cancelariu al consulatului Prusiei, în locul celui subvenţionat de Statul român cu 300 de galbeni, până la Cuza, plus o foaie rivală, pictori germani (şi fotografii, medici şi spiţeri germani: „toate acestea se găsesc deplin aici". Când merg la Cişmegiu, lăudat foarte mult, ei găsesc opera unui German. Prin case germane se face teatru de societate. In porturi Englesii, înşelaţi de Greci, sânt înlocuiţi de Germani. Winterhalter înlătură pe baronul frances „Du...", venit pentru lucrări de edilitate. Un German, Steege, ajunge ministru.

Zidarii câştigă de la 6 la 12 sfanţi pe zi, şi agricultura nu e practicată numai pentru că ţeranul nu ascultă, n'are ordine, e gata să dea foc şi sa ucida.

Astfel Germanii se consideră ca o avangardă de cucerire, şi autorul se gândeşte la viitoare colonisări. „Nu se simt ca oaspeţi, ci ca o necesitate, ca acei ce fac jertfe." Astfel nu se sfiesc să judece cu cea mai mare asprime pe primitorii băştinaşi, cărora li aruncă făţiş — autorul însuşi o observă — toate învinuirile şi toate ofensele. „Nu e unul din străini care să nu ridice piatra pentra a o zvârli indigenilor."

Societatea românească, a boierilor cari nu plătesc, recurgând la toate mijloacele pentru amânări, e „caricatura unei societăţi". „Moarte, putreziciune, umbre fără fiinţă" *(Tod, Fäulniss, Verwesung, wesenloser Schatten)*. „Vechiul oraş boieresc a devenit în exterior scena parisianismului modern, pe când interiorul e răscolit pustiitor de aspră barbarie, nespusă imoralitate, de mania jocului luată de la Ruşi, şi alte monstruosităţi. „Niciun cuprins *(Gehalt)*, nicio seriositate a vieţii." Şi străinii se strică. Astfel „cine a trăit aici câţiva ani nu mai e ce a fost".

Aici e „eldorado femeilor". Ale boierilor conduc

totul: hiene faţă de slugile lor. Femeia poate ajunge oriunde. Ţiganca din serviciul lui a avut echipagiu, Omer-Paşa a luat ca soţie o slujnică, Bulgară romanisată, pe care a răsturnat-o apoi altă slujnică, ispitind-o la o legătură secretă. „Cea mai de jos muncitoare vrea în toaleta ei să fie ca soţia boierului, cea mai săracă îşi împodobeşte fata cu cele mai scumpe stofe şi merge cu ea în fiecare seară la exposiţia tuturora în grădina publică. Orice flecuşteţ de muiere visează de echipagii, palate, catifea şi mătasă, chiar dacă n'are ce mânca acasă." Un prinţ iea pe fata unui cizmar. Bietele femei apar ca masculine şi fără haz supt fardul lor, ca inculte. La fereşti, la porţi, tot femei care se expun.

Casele sânt mărunte: vechi închegări de lemn, noi clădiri joase. Se dărâmă mult pentru a se găsi comori şi adesea se dă de oasele vădind o crimă uitată. „Palatele în miniatură" au un caracter provisoriu, dacă nu şi zidirile făcute de Francesi şi Germani, cu două caturi. Afară de Podul Mogoşoaii totul e „un adevărat haos rural" *(ein wahres ländliches Durcheinander)*. Hanuri ca al lui Manuc, care produce un galben, pe ceas, se ridică între aceste construcţii şubrede. In case, biblioteci, dar rău alcătuite; tablouri în care valorează doar rama. Slugile străine se caută, dar guvernantele trebuie să-şi aibă la îndemână refugiu. Prefectul de poliţie Marghiloman a smintit în bătăi un vizitiu.

Biserica nu e ţinută în samă, cu preoţii porniţi la „zi 'ntâiu", pe cari-i gonesc din saloane (la sate sânt şi câte douăzeci), cu cântăreţi în papuci, cu lumea care stă cu pălăria pe cap (?) şi vorbeşte fără nicio jenă. Fanatismul se manifestă numai contra Evreilor, ca la Ismail, Galaţi şi Focşani.

Dintre străini se preţuiesc Francesii, cari au un

consul general bun, societăţi solidare, o lojă masonică. Se publică o bună foaie săptămânală, *La voix de la Roumanie*. Dar trupa francesă — este, iarna, şi operă italiană — a scăpat de ruină prin subscripţii.

Cultura românească e abia atinsă. E vorba de limba „cam barbară", de unele şcoli, de cele câteva, vreo douăzeci de pensioane, de teatru. Mai ales de ziare: *Nichipercea* are doi giranţi, unul tot la temniţă, şi redactorul a fost bătut de ofiţeri. Se menţionează o singură foaie literară, hebdomadară. Se relevează ca figuri distinse dr. Davila, de care România se poate felicita (anecdota cu ofiţerul căruia la spital îi răpède ţigara din gură şi provocarea lui Davila de corpul ofiţeresc, cu care Domnul nu-l lasă să se bată); a oprit pe un magnetisator german. Apoi generalul Florescu, în breasla lui un al doilea Davila", Papazoglu, în pavilioanele lui de museu, în care se cuprinde şi „sabia lui David" (?), adusă din Constantinopol într'o mănăstire.

I s'a spus ceva bine de liberali. Ei sparg zidul cetăţuii boiereşti, fac şcoli, trezesc pe ţerani, lucrează la crearea burghesiei, încep reforma vieţii naţionale. „După părerea generală a străinilor, societatea românească neapărat va fi izgonită de pe scenă şi va dispărea cu totul, fie şi prin aceia că elemente reformatoare încă viabile s'ar desvolta în ea, şi-ar face calea şi i-ar da alt aspect." Studenţii cari se întorc din străinătate ar putea să ajute. Căci, într'o ţară bună, rasa e tare, capabilă şi inteligentă.

De sigur acelaşi scriitor, care însă nu iscăleşte data aceasta, se ocupă de Iaşi, în partea întâiu pe anul 1870 a revistei. Lauda ce se acordă încercărilor liberale, propunerile de colonisare, osândirea fără reservă a unei lumi care, aşa de aproape de

Apus,—nu poate înainta — ca, în Orient, Constantinopolul însuşi şi oraşele levantine—, fac, mi se pare, o dovadă îndestulătoare.

Aici însă, de oare ce nu mai e, ca informatoare, o burghesie germană — sânt doar 4.000 de „Poloni", Germani, Francesi, Armeni, faţă de peste 30.000 de Evrei, „o treime" din populaţia oraşului—, se acordă, în lipsa materialului pentru critică, un mai larg loc descripţiei.

Astfel ni se presintă într'o atmosferă de „tristeţă" —*Die Trauernde*—, Mitropolia cu bolta căzută şi rămasă neisprăvită, Palatul Domnesc, unde avea o aripă Grigore Ghica, supt care a stat aici străinul, restul fiind întrebuinţat la oficii, curtea lui plină de buruieni, căsărmile vecine, Strada Mare, cu bunul pavagiu pe care-l apreciase în 1856 comisarul engles Bulwer, urmând ca şi aşezămintele ce-şi va da Moldova să fie tot atât de solide, Trei Ierarhii (secolul al „XIV-lea" !), cu moaştele Sf. Paraschiva — şi se descrie ceremonia—, casa Roznovanu, care a fost până la ardere reşedinţa domnească, palatul lui Mihai Sturdza, Academia Mihăileană, Museul de istorie naturală şi orfantrofia, librăriile, Spitalul Sf. Spiridon, Teatrul şi clădirea de Pesta *(Pesther Garten)* a unui German, platoul fără copaci, dar cu vedere frumoasă. Acolo trecea Grigore Ghica-Vodă, în caleaşcă, înconjurat de lănceri şi ofiţeri din suită, el, Domnul care a dat o ultimă şi mare strălucire fostei capitale. Laolaltă se văd însă bordeie, Ţigani pe pieţe, hoituri pe maidane, şi se aud strigăte de apari şi precupeţi, scârţâit de care; bivoli şi alte animale se zbat în praf şi noroiu. La o răspântie calăul cu căciula înaltă bate la tălpi pe un vinovat. In case se joacă averi, ori femeile cetesc franţuzeşte. Noaptea, cânii latră şi urlă, dorobanţii fluieră pe străzi. Dar

ce frumos se văd coperişurile la soare ori la lună, ce plăcută e patriarhala smerenie a mahalelor!

Pe lângă această istorie — se afirmă că la Suceava este mormântul lui Bogdan Dragoş—, partea de critică e foarte restrânsă. Boierii aceştia sânt mai buni gospodari, mai serioşi: unii, de şi moşia li se caută de arendaşi, au un venit de 40-60.000 de galbeni pe an. Dar se vorbeşte foarte pe larg de medicina, vraja şi mijlocirea babelor.

Publicaţia germană citată dă în anul 1876 însă una din cele mai importante descrieri ale Basarabiei supt stăpânirea rusească.

Autorul e un naturalist şi etnograf, Rudolf Kulemann, care a scris în aceiaşi revistă şi un studiu, foarte bine informat, despre Ţigani, şi în ţerile noastre [1].

Notele basarabene [2] sânt resultatul unei îndelungate şi atente observări din partea unui om cu o solidă pregătire ştiinţifică şi un remarcabil talent literar, din partea unui cercetător care în zugrăvirea naturii se inspiră de la concepţiile unui Humboldt şi râvneşte străluciri de formă literară ca ale celei mai bune literaturi romantice.

Pare să fi stat mai mult timp în Iaşi. Cifrele statistice asupra valorii produselor agricole în Moldova încep cu anul 1838 [3].

De acolo, sau poate şi din Bucovina, şi-a luat el

[1] V¹, p. 843 şi urm.

[2] III¹, p. 669 şi urm.

[3] Acolo în 1838 chila de grâu e 45 de lei, în 1847, 144; un dulgher, plătit 2 lei, 8 parale pe zi în 1838, primeşte la 1847 230. Se fac socoteli şi pentru Covurluiu în 1849. Kulemann ajunge la încheiarea că preţul se îndoieşte din zece în zece ani.

calea, într'o zi de 23 Novembre (el scrie la 8 Februar următor) către Moldova răsăriteană, în care intră pe la Noua Suliţă, într'o zi de toamnă groaznic de noroioasă. Va sta acolo mult timp, pentru scopuri de negoţ, fără îndoială, cercetând curţile proprietarilor cu cari voia să încheie afaceri.

Ceia ce-l interesează e producţia, condiţiile şi valoarea ei. Nicio însemnare despre trecutul ţerii, despre cultura ei mai înaltă, despre regimul administrativ, despre contingenţele politice. Numai frumuseţa peisagiilor îi smulge o caldă recunoaştere, cu dumbrăvile pline de privighetori[1], pe care le judecă însă inferioare celor din ţara sa. De şi totul e alb şi negru, ori „grau in grau", până şi cerul prin reflex, de şi monotonia stepei predomină orizonturile, el rămâne uimit în faţa zilelor calde ale toamnei, cu nouraşii uşori pe cerul clar şi aurul din zările prăfuite.

Constată însă că minunatul pământ negru în straturi groase nu e întrebuinţat cum se cuvine. Gunoiul se aruncă în râpi, se îngroapă. Cultura se reduce mai mult la porumb, la harbuji. Pădurile se taie sălbatec: nu mai e aproape nimic din cele douăsprezece verste împădurite, acum şaizeci de ani, până la Hotin. Vara şi iarna săcurea lucrează. Se pierde material şi timp pentru garduri, care ar putea fi înlocuite cu mărăcini. Pe malul gol de vegetaţie al puţinelor ape mâlite doar câte o moară primitivă. Vitele sânt închircite. Nicio măsură contra cumplitelor atacuri ale secetei, care mână imenşi nouri de colb. Bielşugul de fructe nu constituie o bogăţie a provinciei. De vii nu vorbeşte, ca unul care nu pare a fi străbătut în Sudul basarabean.

Vina e şi a ţeranilor. Ei îi apar „înceţi, greoi,

[1] Fast alle zwölf Schritt kluft solch ein Wipfel.

ignoranţi"[1]. Trăiesc în condiţii primitive: dorm pe pământ şi transmit acest obiceiu şi coloniştilor germani, cari se întind *lângă* pat, unul cu capul pe genunchii celuilalt. Casa neaerisită, cu geamurile lipite, are un miros greu. Mobila lipseşte aproape cu totul. Imbrăcămintea e rudimentară; copiii se învârt cu picioarele goale. Pânea nu e cunoscută decât la pătura de sus, din care se alege vătaful. Se recunoaşte însă că blana, sau cojocul, cureaua, cizmele pentru frământat glodul pe drumurile nepietruite, de şi prund se găseşte pe alocurea aproape, sânt o potrivită adaptare la mediu. Se dau şi ştiri precise asupra gospodăriilor — până la zece fălci, falcea în valoare de cinzeči de ruble — ale acestor mici agricultori, al căror caracter, a căror viaţă morală, aşa de bine prinse la Zucker, nu-l interesează de loc pe drumeţ[2]. El descrie însă cu de-amănuntul vechea căsuţă de vergi şi lut supt stuh sau şindilă şi-i admiră albeaţa de var sau colorile: „das kleine, weisse, unschuldige, in die Steppe verlorene Häuslein". Un adevărat cort: „so klein, so luftig, so lose sind sie gebaut".

Dar, dacă astfel e muncitorul, boierul moldovean de odinioară îşi are răspunderea, şi încă mai mult parvenitul care supt noul regim i-a luat locul. Cei mai mulţi din noii proprietari, străini, nu cunosc ţară de loc; au arendaşi cari se schimbă des: şi şapte în nouă ani. Pe o moşie de 19.000 de desetine sânt doar douăzeci şi unul de pluguri, plus o maşină cu aburi mai mult neîntrebuinţată; în lipsă de bani, administratorul trebuie să meargă 600 de verste ca

---

1 „Die Bevölkerung langsam, schwerfällig, unwissend". Şi, aiurea: „Leider sind dem Bauer Trägheit, Sich gehen lassen, Hoffnungslosigkeit zur Tradition geworden".

2 Din limbă prinde câteva cuvinte rusite: *abory* (obor), *burian* (buruiană).

să iea împrumut de la Evrei o sumă de 300 de ruble. Pe 2.000 de *morgen* prusiene nicio casă ca acelea din Germania. In astfel de condiţii ce folosesc cele douăsprezece zile de lucru pe an ale ţeranului, pe care adesea l-ar scoate de pe proprietate ca să se aducă Germani, a căror muncă e mult mai spornică. Casa cutărui arendaş, un colonel, care califică pe Germani ca „fantastici" în agricultură, n'are nici ziare măcar; el ţine numai la trăsura lui cu patru cai, de care se uimeşte lumea. Isolat pe moşie se apără noaptea de hoţi, cercetând împrejurimile şi trăgând focuri în pădure. Nici medici, nici spiţeri, nici spitale. Administraţie nu se vede.

Târgul, oraşul nu apare. De Evrei se vorbeşte numai când se înfăţişează ţeranul care vine la piaţă cu o adevărată salbă de căţei de usturoiu. La sate, cârciumarul e Evreu.

Din cârciuma lui, foarte cercetată, preotul îşi scoate une ori cu sila în zilele de hram credincioşii. Bisericuţa lui e foarte smerită; din cimitir în lipsa de lemne se fură braţele crucilor. E însuşi un ţeran, în casa căruia, cu de-amănuntul presintată, sânt doar câteva icoane româneşti lângă catehismul în ruseşte.

La şcoală, unde el, popa, e învăţătorul — şi dascălul îl ajută—, puţină frecventaţie: în cutare sat şaisprezece băieţi şi şase fete. Se predă în ruseşte, „de şi populaţia Basarabiei vorbeşte româneşte şi numai în Nord către Podolia se amestecă elemente ruseşti şi rutene". După şase luni însă, un copil de treisprezece ani înţelege limba stăpânilor.

Şi problema naţională a Basarabiei se pune înaintea acestui străin cu totul neinfluenţat. Anexarea a adus plecarea unora dintre Români şi năpădirea unor elemente inutile sau dăunătoare: „Mulţi s'au dus în Moldova, căreia-i aparţinuseră mai nainte

şi căreia-i aparţineau supt raportul limbii, datinelor, alcătuirii pământului. Ca să umple ţara, în ea însăşi slab locuită, Rusia a deschis acolo un fel de slobozie ca odată Romul la Roma. Nu s'a prea uitat la paşapoarte şi la alte documentări. Precupeţi evrei, căpitani în retragere, coloneli, funcţionari de la poştă şi Dumnezeu ştie ce alta au alergat acolo pentru a deveni moşieri fără a şti ceva sau a voi să ştie despre agricultură [1]".

„E de regretat—, se spune aiurea, „că Basarabia a fost smulsă din corpul Statului român căruia prin identitatea de limbă ca şi de caracter geografic îi aparţine cu desăvârşire [2]". Cu toate că poporul nu se ocupă deocamdată decât de rachiu, cucuruz şi boi, „ar putea Statul integral român, de şi numai încetul cu încetul, să lucreze cu o putere atrăgătoare asupra unei părţi integrante luate în stăpânire de Rusia. Se caută a se evita o asemenea primejdie, de şi încă îndepărtată, prin mijloacele educaţiei, dar a celei ruseşti... Era vorba deci de a se ridica în Basarabia şcoli pentru limba românească, pe lângă care în a doua linie ar putea servi cele ruseşti ca şcoli complimentare. Necuprinzând limba românească în

[1] Viele wanderten nun in die Moldau aus, in der es früher gehört hatte und auch, in Ansehung seiner Sprache, Sitte, Bodenbeschaffenheit gehört. Das an und für sich schwach bevölkerte Land zu füllen, eröffnete Russland in ihm eine Art Freistätte wie einst Romulus zu Rom. Man nahm es mit Pässen und sonstigen Nachweisen nicht genau. Jüdische Händler, verabschiedete Kapitäne, Oberste, Postbeamte und Gott weiss was sonst noch eilte herbei um Gutsbesitzer zu werden, ohne etwas von Landwirtschaft zu verstehen oder verstehen zu wollen.

[2] So bleibt zu bedauern dass Bessarabien vom rumänischen Staatskörper, zu dem es infolge seiner sprachlicher und landschaftlicher Uebereinstimmung ganz genau gehört, abgerissen ward.

planul şcolar, s'a rostit prin aceasta rusificarea, sistematica prefacere a naţionalităţii româneşti în rusească[1]". Dar cu aceasta tot nu se înlătură pericolul. Căci „şi această limbă rusească va îndemna poate pe ţerani să cultive şi pe cea românească, dacă nu cumva guvernul ar declara un asemenea zel din proprie iniţiativă ca o rebeliune[2]".

Şi scriitorul german termină făcând socoteala populaţiei pe care ar avea-o acea Românie integrală: 54.000 în Ungaria, 14.000 în Bucovina, 120,000 în Ardeal, 119.000 în Confiniile Militare, 1.500 în Italia, pe lângă 1.500.000 în Moldova, 2.500.000 în Muntenia, Basarabia adăugind 383.885 de bărbaţi şi 331.387 de femei la suma totală de 6.089.770 de Români.

Vedea bine în viitor Germanul de la 1876!

Deosebi de călătorii francesi am crezut că trebuie presintaţi acei călători elveţieni cari aduc altă mentalitate, manifestă alte gusturi şi a căror atenţie se

---

1 Dennoch aber könnte dieser Gesamtstaat Rumänien, wenn auch nach und nach, mit anziehender Kraft auf eine von Russland in Besitz genommenen Bestandteile einwirken. Einer solchen, obwohl fernliegenden Gefahr, sucht man mit grosser Vorsicht durch die Mittel der Bildung, aber der russischen, vorzubeugen...: Es handelte sich also dann in Bessarabien Schulen für die rumänische Sprache zu errichten, neben denen in zweiter Linie die russischen als Ergänzungsschulen dienen konnten. Indem man das rumänische nicht mit in den Schulen aufnahm, ist damit die Russifizierung, die systematische Umwandlung der rumänischen Nationalität in die russische angesprochen.

2 Diese russische Sprache wird vielleicht die Bauern anspornen auch die rumänische zu pflegen, wenn man nicht etwa höhern Orts einen solchen aus freier Selbstbestimmung entsprungen Wetteifer für Auflehnung erklären möchte.

oprește, adese ori cu o critică dreaptă, asupra altor trăsături ale societății românești în această epocă de prefacere.

E printre ei și câte un artist.

Astfel un călător elvețian, un pictor, Jules Jacot-Guillarmod, a străbătut Ardealul și Țara-Românească în 1859[1], pentru a culege impresiile redate apoi în „Cărăușia valahă în pustă" și în „Nunta valahă" ca și în schițele, care vor trebui fotografiate, din Museul de la Neufchâtel, Pe Românii ardeleni îi descrie înapoiați, disprețuiți, plini de resentimente, dar li proorocește viitorul de libertate pe care l-au meritat atâtea suferinți. Ii plac femeile din Sud și Sud-Est și mai ales portul lor „de un stil mare la lumina soarelui": țerancele voinice stăpânesc minunat cai aproape sălbateci; al bărbaților li dă înfățișarea unor săteni din Bretania. Cei pe cari-i zugrăvește se miră că se poate opri la niște bieți ca dânșii: îl bănuiesc că face conscripție pentru ceva biruri nouă. Bâlciurile, ca acel din Brașov, îl interesează, pentru pitorescul lor învălmășit. Cât privește pe ceilalti, și guvernul, se miră de șoselele puține, de poșta rudimentară. O nuntă țerănească-l încântă pe pictor, cu vârtejul de colori al danțului supt ochii bătrânilor sprijiniți în toiege. Căruța de călătorie e tot așa de proastă ca dincolo de Carpați, unde e descrisă cu mult brio, până la certele și bătăile din lăuntru, dar aceasta e neasămănat mai iute. Și drumurile sânt foarte bune, pe parcursul de la Predeal la București. Dar soldații desculți de la graniță, în zdrențe, biruie toți „bravii, lansquenetii

---

[1] După *Feuille d'avis* din Neufchâtel, Februar 1891 (și tiraj aparte), Nestor Urechiă, în *Propilee literare*, an. 1927, nl. din 15 Septembre.

şi condottierii". Călătorul va trece la Giurgiu, iar de aici prin Cernavoda va atinge Chiustenge.

Lucrarea Elveţianului Kohly de Guggsberg, preceptor în vre-o familie din Iaşi, este atât de importantă prin conclusiile ei, încât e de nevoie întreaga reproducere a unei mai vechi analise pe care o dădeam astfel în „Analele Academiei Române" XXXIX.

Sviţerianul Emil Kohly de Guggsberg, întrebuinţat ca preceptor la boierul botoşănean Comisul Gherghel, „le Comis de Guerguel", pentru nepoţii lui, îşi luă sarcina de a expune „principiile sale pedagogice" şi a arăta chiar „reformele pe care starea civilisaţiei le cere", într'un memoriu, terminat la Botoşani, în ziua de 1-iu August st. v. 1841, şi tipărit în acelaşi an la „biroul foii comunale" din Iaşi, („bureau de la feuille communale"), supt titlul: „le Philo-dace, apperçu sur l'éducation chez les Roumains, suivi de quelques remarques relatives à la prospérité des Principautés" [1].

„Filodacul" nostru nu vrea să vorbească numai de Moldova. „Dacă am vorbit", spune el, „de România (Roumanie) în general, adecă de Ţara-Românească şi de Moldova, causa este că m'am încredinţat, atât prin producţiile literare, cât şi prin apropierile ce le-am făcut ale istoriei acestor două naţii, că ele nu posedă decât aceleaşi noţiuni de civilisaţie. Aceste două Principate, ieşite dintr'o mamă comună, supuse aceloraşi influenţe politice, au trebuit neapărat să primească şi să conceapă aceleaşi idei şi sa

[1] Exemplarul bibliotecei de la Huşi are această însemnare în două limbi a autorului: „Laissé ici le 5 17 septembre 1841: l'auteur. Amu lăsatu aici, la 5 17 Septemvre 1841; Autorul".

urmeze aceiaşi cale; deci ce este adevărat pentru una din aceste ţeri, e, neapărat, şi pentru cealaltă”.

Va începe cu creşterea copiilor, în cari vede, fireşte, viitorul ţerilor noastre, pentru a trece apoi la reformele—cum vom vedea, foarte sănătoase—pe care le are în vedere.

E contra doicii, „vile créature, mère par suite du libertinage, grosse paysanne”, aşezată, cu celelalte slugi, „într'un colţ umed şi retras al casei”, schimbată de două, trei ori pe lună, bătută cu dânsele împreună. Roabele, slugile încep, după mărturisirea făcută de mulţi autorului, la zece-doisprezece ani, conrupţia copilului încredinţat lor. Toate acestea-i fac să-şi piardă veselia şi bunătatea: „De aceia pot spune că n'am întâlnit niciodată între copiii Românilor aceea blândă amenitate, acea adevărată bunătate de inimă care se găseşte la copiii altor naţii, şi aceasta numai din causa relei creşteri ce primesc” [1].

Dascălul, altă slugă, rău ţinut, la un loc cu ceilalţi oameni de serviciu, des schimbat şi el, nu ajută, prin puţina-i ştiinţă, la o îmbunătăţire.

Se caută atunci mântuirea în preceptorul străin. Ei bine, Kohly se ridică împotriva lui: el nu e legat de ţară; alte nevoi şi alte simţiri îl chiamă acasă; nu poate transmite o stare sufletească pe care însuşi n'o are. „Acest om nu trebuie să fie străin; el trebuie să fie compatriot; dacă ar fi străin, o mie de împrejurări pot să-l recheme în patria sa, în mijlocul lucrărilor sale. In orice educaţie se formează omul pentru a fi cetăţean; dar cum oare un străin pe care niciun interes nu poate şi nu trebuie să-l captiveze ar putea să inspire ucenicilor săi sentimente aşa de vii ca un compatriot? De alminterea, această

[1] P, 7.

vocație fiind un act de abnegație față de orice, față de o situație, față de plăceri, sânt puțini străini cari să consimtă a trăi cel puțin douăzeci de ani departe de familiile lor și de țara lor. Nu vorbesc aici de cosmopoliți; astfel de oameni nu sânt vrednici să intre în lista preceptorilor: cel mult pot fi priviți ca profesori de limbă [1]."

Acest om real îndrăznește să se ridice împotriva sistemului de a resuma învățătura în studiul formal al limbii francese, ea fiind „l'agrément et la mode"; el observă că germana, polona, rusa, turceasca și greceasca sânt „limbi de întăia necesitate din causa apropierii *(proximité)* acestor deosebite popoare".

In al treilea rând, călcând prejudecățile timpului, el combate ideia trimiterii în străinătate, prin care tinerii ajung a nu se mai putea deprinde cu însăși țara lor, — „furați": „Nu, îmi răspund unii, vom trimete pe copiii noștri în Franța, Germania sau în Svițera ca să se instruiască. Ascultați-mă: *dacă vă creșteți copiii pentru altă țară decât a voastră, trimeteți-i*; dacă voiți să-i creșteți pentru patria voastră, *de ce să-i trimeteți încă din tinereța lor în țeri unde vor deprinde alte moravuri, alte datini? Intorcându-se, ei sânt străini; ei nu vor vedea decât Franța, Svițera, Germania.* In loc să li fi făcut bucuria, nu veți fi făcut decât nenorocirea lor și, mai mult decât atâta, *veți fi făcut un furt Statului*, care, el, are nevoie de oameni *în adevăr patrioți.*" Fetele singure pot fi trimese și anume în Svițera, „ca să învețe a nu mai fi cheltuitoare *(dissipées)*, date luxului, plăcerilor ruinătoare."

Cum recomandăm și noi astăzi, acest pedagog svițerian de acuma aproape o sută de ani cu ochii așa

[1] Pp. 13-4.

de inteligent deschişi asupra păcatelor noastre crede că şi călătoriile în străinătate nu trebuie să atingă o singură ţară, ci pe toate, şi numai pentru a culege de la fiecare însuşirile ce o deosebesc. „Tinerii trebuie oare să călătorească? Da, mai ales tinerii Români. Dar să se iea precauţiuni. Să nu stea în ţerile pe care le cercetează. Să visiteze pe savanţii Germaniei pentru filosofia lor, să vadă societatea *(la mode)* în Franţa pentru a învăţa virtuţile sociale, să vadă Anglia pentru maşinile ei, Sviţera pentru fericirea ei naţională, Italia pentru artele ei şi Grecia pentru antichităţile ce cuprinde. Intorşi în ţara lor, ei vor veni să-i aducă fructul călătoriilor lor şi să-l ofere ca un prinos *(un tribut)* Patriei [1]."

Civilisaţia nouă a Românilor a fost grăbită şi e încă neadaptată, „neştiind că, pentru a merge spre civilisaţie, trebuie mai puţin să imiţi decât să perfecţionezi şi să îndrepţi".

Un şir de reforme se impun. Vom începe cu cele materiale. Robia trebuie desfiinţată; e un anacronism şi o ruşine. „Veţi îndrăzni vre-odată să vă număraţi printre neamurile civilisate, atâta timp cât se va putea ceti într'unul din jurnalele noastre: de vândut o Ţigancă tânără?". Liberaţi, Ţiganii vor putea trăi din îndemânările lor de lemnari şi fierari, şi cu timpul s'ar putea confunda cu ceilalţi locuitori.

La ţară sânt lucrători destui. E o greşală a se gândi cineva la colonii străine, *„străini fiind de ajuns şi fără aceasta"*: „on a souvent proposé de faire venir des colonies suisses ou bavaroises; grande erreur, plan nuisible à l'État, qui n'a déjà que trop d'étranger [2].

---

[1] Pp. 29-30.

[2] P. 37.

Cultura însă ar trebui variată, încercându-se şi introducerea bumbacului. Minele aşteaptă cercetători. „Providenţa", spune el într'o prea frumoasă propoziţie, „a pregătit totul; se cere numai muncă" *(il ne s'agit que de travailler).*

Neexistenţa chiar a industriei celei mai elementare, desfacerea în străinătate a materiei prime, importul tuturor fabricatelor întâlnesc o aspră critică. Mobilele se aduc din Viena şi Paris, albiturile din Olanda, ghetele din Viena. „Niciun şervet, nicio perie, niciun scaun n'au fost fabricate în România; hârtia lor, cerneala lor, condeiele lor, briceagul lor, au trebuit să plătească vama de 3$^0/_0$[1]." Şi se pot lucra multe de toate: „pânza, postavul, pielăriile, hârtia, lucrările de fontă, de sticlă, de tâmplărie, de lăcătuşerie, de armurărie, de cuţitărie".

Scriitorul ar fi de părere să se mai lase plugăria, care află aiurea concurenţi, cu căi de transport şi debuşeuri superioare, şi să se lucreze de sârg la o bună creştere a vitelor. In agricultură, problema este, *să se reducă produsele la cel mai mic volum, pentru a scuti cheltuielile de transport*". Dar nu pe calea velniţelor: *rachiul îmbogăţeşte pe proprietar şi otrăveşte poporul.*

S'au făcut pentru aceasta un mare număr de velniţe *(brantvineries);* fiecare li-a cunoscut folosul bănesc, dar fără a se gândi că *prin această industrie s'a conrupt poporul, uşurându-i cu preţ mic căpătarea acestei periculoase băuturi*[2]. Sfecla ar raporta bine; costând $^2/_7$ din ce costă în Franţa, s'ar putea vinde cu $^2/_3$ din preţul de acolo. Şi viile ar putea rivalisa cu cele de acolo şi de la Rin. Oricum, *nimic*

---

[1] P. 30.

[2] P. 11.

nu poate prospera fără o dibacė legătură între produsele solului și industriile mari, sprijinite pe cele mici și hrănindu-le, la rândul lor. Comparația lui Kohly e de toată frumuseța: micile ramuri de industrie sânt „ca vinele imperceptibile care merg de la vasele mari pentru a hrăni extremitățile cele mai depărtate ale membrelor noastre”.

Dar nu i-au scăpat din vedere acestui om de o pătrundere profetică și nevoile culturale pe care le simția „România” lui de la 1840. Limba traducerilor pripite i se pare greșită prin *năvala neologismelor.* Trebuie fixată. Pentru aceasta — cine ar crede? — el propune o „*Academie* compusă din Munteni și Moldoveni”, lucrând fiecare în țara lor și „adunându-se la epoce hotărâte”— sesiunea generală! — la Focșani, *pentru a stabili gramatica și a face dicționariul, „putând propune și premii cu subiecte date, mijlocul cel mai potrivit pentru a stimula pe scriitorii naționali*”. Și nici secția istorică nu e uitată: ea ar forma una din ramurile unui Institut, ocupându-se „de istoria României, cuprinzând tot ce poate să se raporteze la istorie, medalii, stampe, tablouri, manuscripte, etc.”, a doua ramură fiind „un departament al inscripțiilor, în care toate descoperirile ar fi înregistrate, precum și faptele moderne, repertoriu al nației”, iar a treia, secția științifică, așa cum o are Academia Română astăzi.

Cu totul necunoscută a rămas în istoriografia noastră o interesantă carte franceșă, a lui William Rey, *Autriche, Hongrie et Turquie,* apărută la 1849 în Paris. Și aceasta de și o parte din materialul ce cuprinde a mai fost publicat în „Bibliothèque Universelle” de la Geneva, în anul 1848, Maiu, sau în acela al apariției volumului.

Autorul e şi el Elveţian, „deprins cu instituţiile liberale, dar foarte felurite, din causa multiplicităţii guvernelor, din ţara sa". A călătorit, spune el, fără prejudecăţi politice sau morale, a luat note şi acum publică pe acelea care-i par mai puţin „veştejite".

Incepe din ţara sa chiar, pe drumul către Bavaria, „ţară de bigoterie", chinuită de patima unei arheologii copiate pe fereastră, „şcolăreşte". Viena-i pare îngrămădită de reaua administraţie, care doreşte un „oraş mic cu înţeleaptă cugetare, uşor de supraveghiat şi isolat de plebe printr'un zid gros", de unde ura între cei din cetate şi cei din suburbii. In palat, „un rege al Bavariei nu şi-ar pune nici lacheii". „Edificiile publice sânt meschine ori de rău gust, afară de catedrala Sfântului Ştefan". Locuinţile aristocraţiei apar „înăbuşite din lipsa de spaţiu" şi pline de lucruri disproporţionate şi urâte. Comerţul se aşează în case „cu aparenţa întunecată şi de nimic". Nu-i plac călătorului nici cluburile, nici teatrele. Otelele nu mai pot cuprinde clientela. Regulamente nătânge împiedecă vădirea maselor. Lumea de toate clasele e aspru tratată de acest ucenic al lui Töpffer. O înalţă în ochii lui numai religia musicii. Revoluţia vienesă se explică prin elementele care o dau: studentul cu „pălăria calabresă", muncitorul plătit un florin pe zi în ateliere naţionale ca acelea de la Paris.

Drumul până la Pesta e descris cu simţ pentru pitoresc şi pentru amintirile istorice. In capitala Ungariei Rey întâlneşte o imensă încredere în sine, o furie de a întrece Viena, o pasiune pentru luxul fără socoteală, o aristocraţie „spirituală şi vie ca Francesii lui Bayard", „austeră la faţă ca Spaniolii lui Filip al II-lea", un public gata să se bată sălbatec pentru orice motiv, fie şi o represintaţie de teatru.

Caracterul național mixt și inconciliabil al deosebitelor elemente ce compun populația Ungariei e bine prins și tare subliniat. Se citează izvoare și se dau statistici.

Despre Români, „nație căzută foarte jos", dar și mai jos în țara liberă, unde țeranul stă în bordeie și se hrănește din mămăligă, arzând iarna trunchiuri întregi din care o parte rămâne afară, se spune că au încă semnele descendenței lor. Carul cu boi, în care roata fără fiare, acoperită înca de scoarță, surprinde, îi pare călătorului „ca o ironie sângeroasă aruncată vremilor noastre civilisate". La Cluj află însă un țeran, tăietor de lemne, care, prisonier, pe vremea lui Napoleon, șase luni în Franța, vorbia așa: „Francesii îmi dădeau vin bun și-mi ziceau camarade și une ori și domnule; e poporul cel mai vesel și cu care e mai bine să trăiești" *(le meilleur à vivre)*. De altfel și „Românul din Valahia nu afla pe nimeni în adevăr simpatic decât pe Frances."

Dar limba are „abia un cuvânt slav la sută", și în sufletele care se resimt de cele cinsprezece veacuri ale robiei „se află unele rămășițe ale unei vechi civilisații sau conrupții, în care s'ar bănui originea romană" (se menționează... fardul, pe care-l critică acel căpitan german deprins a face lecție sătenilor la ușa bisericii).

Fără legături cu acești Români din Ungaria, Rey condamnă pe acea boierime bucureșteană care „a speriat ad litteram pe toți străinii ce au privit supt glanțul de sociabilitate de de-asupra, imitație francesă". Căsătoriile cu divorț îi par inferioare ca morală poligamiei musulmane. „Ceva mai jos ar fi suprimarea oricării societăți omenești, cel puțin așa cum au cunoscut-o anticii și modernii [1]."

---

[1] P. 156.

Pagini de istoric, pline de impresii personale, duc până la o nouă călătorie pe Dunăre, redată în note zilnice. La Essek află un Frances care face comerț de doage, trimise până la Galați și Brăila pentru a lua drumul spre Marsilia și Bordeaux[1]. La Belgrad prințul e păzit de Turci, Vuccici stă „într'o casă puțin sănătoasă" și locuință bună n'are decât un lăcătuș neamț. La Panciova, Grecii se suie pe vas să-și facă socotelile. I se pare lui Rey că vede insurgenți sârbi puși în țeapă de Vuccici. O atenție deosebită e acordată producției de grâne a Banatului.

La Timișoara, centrul acestui comerț, călătorul sosește „pe un maldăr de fân cu umbrela în mână și totuși muiat până la piele". E o Alexandrie a regiunii. Clima, în toate casurile, e nesănătoasă: o fabrică de friguri. Și prin sate populația ar fi murind răpede. La Arad, cu aparența de sat, Rey află un cofetar din Grisonii Elveției sale, stabilit de două decenii și cercetat de nobili. Și în alte „villasses" se află, cu aceiași profesie, oameni din Engadină și Val Bregaglia [2].

Navigația pe Tisa, lucrările și planurile lui Beszedes de a aduce în ea prisosul Dunării de supt Pesta interesează enorm pe acest om practic. Trecând pe la Baziaș, el vede Români lucrând la încărcarea cărbunilor din Oravița, superiori celor englesi: slabi, storși, abia ajung în duzini, și cu chiote, să facă lucrul ce l-ar face doi marinari italieni [3].

Porțile-de-Fier sânt larg descrise și nu se uită nici muștile columbace. La Orșova nimeni nu poate întreprinde ceva fără voia administrației austriece. Carantina e un adevărat chin. Rușii țin acolo, la

---

1 Pp. 157-10.
2 Pp. 176-7.
3 P. 186.

Orşova, un consul, pentru legătura cu Serbia; el apare ca stăpân. La Mehadia se observă urmele romane; lui Széchenyi administraţia militară nu-i îngăduie a clădi un otel modern. In Ada-Calè, Paşa stă „într'o baracă de lemn", între adormiţii lui, cari fumează.

La Schela Cladovei călătorul debarcă pentru a se sui în vaporul aceleiaşi Companii. Intră la noi, „în domeniul sclăviei şi miseriei, în noapte". Pilotul strigă *alla turca* pentru dreapta, *alla romaica* pentru malul românesc. La Vidin, căsuţe de lemn, străzi-cloace, lume în zdrenţe, prostită, „cadavrul unui mare oraş"; Husein-Paşa, distrugătorul Ienicerilor, a acaparat tot comerţul. La Giurgiu, case proaste, praf ori noroiu. Se discută posibilitatea canalului Cernavoda-Chiustenge.

Pe ţermul nostru arde papura în primăvară. La lumina flacărilor se ajunge la Brăila, strâns unită cu Galaţii până la a se confunda. Cu tot marele comerţ, nu-s case importante, din causa relelor moravuri, dar mai ales a nesiguranţei. Se relevă partea boierului Slătineanu la prosperitatea născândă a Brăilei: la început primia pe călători cu musica, îi ducea cu alaiu acasă la el, li da şampanie şi, dacă timpul permitea, şi un bal. Galaţii îi apar lui Rey ca „oraşul cel mai hidos ce a văzut în Turcia, şi aceasta înseamnă ceva; e compus în total dintr'o adunătură de cocioabe de lemn, a căror miserie şi necurăţenie nu îngăduie comparaţie cu nimic alta"; străzile sânt acoperite cu loadbe de lemn supt care se ascunde o apă ce ţâşneşte la fiecare apăsare,— ca şi, până în ultimii ani, la Bucureşti chiar. Numai pe platou sus, casele consulilor şi unor boieri. Pe mal case-magazii de lemn. Lumea sufere de friguri.

Ţara, în general, „Valahia", nu merită o expe-

rienţă: spun şi „alţii cari au văzut-o"[1]. E „câmpia plină de oasele uscate ale lui Israel" din Biblie. Ce pot puţinii „boieri călduroşi patrioţi"?

Boierul ar avea aplecări spre cultură, dar „n'are caracter" şi e „un sentimental apatic". „E prea târziu să se emancipeze ţeranul şi să se facă din el om", şi vecinii sânt prea răi şi prea grăbiţi; religia e preotul ţeran, beţiv. Se descriu intrigile străine: anexarea la Rusia pare iminentă. Nici ideia de a scăpa de dânsa nu s'ar putea forma.

Revenind la boieri, autorul îi descrie „idolatri pentru modele, obiceiurile şi chiar limba Parisului"; în societate e bună primire, sinceră şi acele „charmes excessifs", care înşeală asupra fondului; moravuri ca „în timpurile rele ale Imperiului roman", sângele însuşi fiind viciat; desfrânarea e „naivă". Fără a fi văzut pe podgoreni, califică pe ţerani de frumoşi şi foarte resistenţi.

In loc să caute şi alte aspecte ale unei vieţi naţionale în plin progres, Elveţianul se ocupă de rolul cetăţilor dunărene în luptele dintre Ruşi şi Turci, de şansele celor d'intăiu de a lua şi păstra Constantinopolul, de aspectul gurilor Dunării şi de mijlocul de a îmbunătăţi navigaţia pe braţul Sulinei.

La Constantinopol se vorbeşte de mosaicele Sfintei Sofii, descoperite un moment, la reparaţie, de arhitectul elveţian Fossati, cunoscut personal autorului: „Evangheliştii şi Apostolii, Fecioara de-asupra altarului principal, Mântuitorul având înainte-i pe împăraţii Constantin şi Iustinian"[2]. Fossati ar fi luat còpii, pe care avea de gând să le publice.

Descrierea societăţii ambasadorilor e precisă şi spi-

---

[1] P. 204.
[2] P. 205.

rituală[1]. Se vorbeşte şi de „o musică pe jumătate barbară, pe jumătate furată, în opere sau în arii de danţ, musică bine cunoscută în Levant supt numele de *valahă*"[2]. Rey a văzut şi pe hogea, preceptorul Sultanului Abdul-Megid[3]. La Brusa află un negustor de vinuri din Basel. La Smirna, unde Englesul Borrel studiază muntele şi Englesul Edwards scoate ziarul frances „*l'Impartial*", un Elveţian, Raffinesque, exercită medicina. Romanele lui Eugène Suë se retipăresc în foi volante de redactorul foii „Journal de Smyrne"[4]. Autorul a mai fost odată acolo în 1843, apoi în 1845[5].

Englesul William Hunter face în 1792 drumul prin Dobrogea,, străbătută cu carul, prin pustiul de atunci, şi prin Galaţi, ca să ajungă la Focşani, plin de Evrei şi prădat de Ruşi ispravnicul îl cinsteşte cu o masă împodobită cu lăutari, dar fără furculiţe, unde vinul e două parale oca; un Paşă turc trece, cu alaiu de şase sute de călăreţi, în sunetul musicei, supt steaguri. De acolo pleacă spre Bucureşti (aproape e hanul de la Afumaţi): aici Domnul, fricos de ştiri, oprind scrisorile, dar cu gânduri bune, Mihai Suţu, al cărui secretar e Carra, pe care nu l-am aştepta aici, îl primeşte într'o mănăstire, căci Curtea arsese, cu un enorm ciubuc între dinţi. Prin Piteşti Hunter se îndreaptă spre Râmnic. De aici carantina de la Turnul-Roşu, cu un ofiţer frances. Se înseamnă în treacăt mănăstirile Cozia, Turnu, fără valoare, şi interesantul Cornet, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea,

---

[1] P. 233.
[2] Pp. 247-8.
[3] P. 249.
[4] Pp. 254-5.
[5] Pp. 265-6.

fundaţie a lui Mareş Băjescu [1]. Englesul însemnă popasurile şi evaluează la 5.000.000 de piaştri, din cari Turcii ieau jumătate, veniturile ţerii.

Un alt Engles, căpitanul Charles Colville Frankland, trece spre noi în 1828, îndreptându-se spre Turnul-Roşu [2].

In Banat descrie Timişoara şi „întinsul Lugoj" cu biserica noastră, împodobită cu o frescă a Adormirii [3]. In Ardeal pe la Deva recunoaşte la ţeranii noştri costumul Dacilor. *Sânt multe râpi, domnule* („sun multi rupi, domine"), îi spune cărăuşul. Pe la la Jibot se coboară spre Sibiiu. Căpitanul de poştă de la Turnul-Roşu, Grec calare, ştie nemţeşte bine. La Câineni, popas într'o casă de lut; căpitanul cel nou al poştei, Gheorghe Steriopol, îl primeşte bine, cu poveşti despre Turcii ultimei ocupaţii, de cari scapă prin alţi Turci. Dar, noaptea, ploşniţi.

Spre Bucureşti pe drum greu, pe ploaie. Iar la casa de poştă, în Argeş. Vorbeşte cu oamenii o latino-italo-spaniolă, pe care o înţeleg. Lume de treabă, dar săracă (descrierea costumului, al căpitanului, vechiu ostaş, fiind ca al unui „dandy în felul său" . Abia se trece în ţipet de femei râul umflat, în care Ţigani spală aur. Bisericile-i plac Englesului şi el zugrăveşte o cruce de drumul mare. Piteştii cu poduri, „simptome de comerţ", bune case boiereşti; lângă oraş „castelul" unei rude a lui Steriopol, cu fasani în curte. Bucureştii, „cu lux european şi

[1] *Travels in the year 1792 through France, Turkey and Hungary*, Londra 1796. V. O. Lugoşianu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, V (19 2); *Viaţa Românească*, XV (1923); Kar. dja, în *Arhivele Olteniei*, II, p. 104 şi urm.

[2] *Travels to and from Constantinople*, Londra 1829, 2 vol. V. Karadja în *Arhivele Olteniei*, III, p. 109.

[3] P. 10.

murdărie orientală”, îl găzduiesc la „Hôtel de l'Europe”, convenabil: prin străzi cu boieri purtând işlice în caleşti aurite la consulul engles Blutte (el găseşte că numai guvernul e rău), pentru care călătorul aduce scrisori oficiale; lângă consul e d-rul Griffiths, aşezat aici. La Curte, simplă ca un castel german, Frankland vorbeşte italieneşte şi franţuzeşte—dar prin dragoman italian—, cu Vodă-Ghica, om de oarecare vrâstă, plăcut: i se spune că are un venit de 300.000 de funţi şi strânge comori la Viena. Sora, Pulcheria, nu poate primi. La Griffiths vede pe Maria Bălăceanu, care-i aminteşte gazela pustiului şi statuile Eladei; vorbeşte şi foarte frumos. E pericol aici!, strigă călătorul. Deci însemnă iute că la Bucureşti sânt 70-80.000 de locuitori, 60 de biserici, 20-30 de mănăstiri şi pleacă spre Giurgiu cu Tatarul dat de Blutte, fără masalalele de noapte ale Bucureştilor. Scuturătura de rigoare a căruţii. Prin sate cu bordeie şi oameni „abrutisaţi”, la Giurgiu cu fortăreaţă (se presintă trecerea Dunării). Case de lemn, miserie, Turci, în cetate, cumpărând cai din ţară (un Albanes din garnisonă e presintat).

Dintre Englesi, în epoca aceasta mai nouă şi după observaţiile superficiale ale lui Walsh [1], s'a ocupat de ţara unde trăia şi de neamul care locuia într'însa însuşi consulul din 1833 al Marii Britanii. E. M. Blutte e urmaşul în această sarcină al lui Cook. In acel an se afla la Vălenii-de-Munte cu un „fiu adoptiv” al său şi cu secretarul său particular, Stamati Zamora, „tânăr plin de sentimente liberale”. Şi, astfel, convorbind zilnic aproape cu maiorul Filipescu,

---

[1] Trad. francesă *(Voyage en Turquie)*, 1828. Dicţionarul din Buda, p. 233. Cetiri din Walter Scott, p. 243.

de la Drajna vecină, şi cu profesorul şcolii locale, căruia-i încredinţase copilul, şi care profesor nu era altul decât Gherasie sau Gherasim Gorjan, traducătorul, plin de răbdare şi înzestrat cu un frumos grafu popular, al „Halimalei", el încredinţă acestuia un manuscript frances cuprinzând o voluminoasă descriere a ţerii şi o expunere istorică a începuturilor poporului românesc.

„Pământul Principatelor române", aşa începe partea care ni s'a păstrat", „e clasic ca o Italie". Adâncul lui, mai ales în Oltenia, cuprinde urmele romane care amintesc pe unii din strămoşii locuitorilor actuali; ceilalţi sânt Dacii. Din contopirea acestor două neamuri alese s'a alcătuit „naţia daco-romană, în număr de peste zece milioane de suflete, cu două drepturi mari şi sfinte ca şi Dumnezeu în aceste pământuri: unul, al vechii moşteniri de peste patruzeci de veacuri şi altul, al colonisării şi păstrării drepturilor naţionale dace şi romane de şaptesprezece veacuri până astăzi, cu armele şi cu spiritul politic".

Astfel Românii au ajuns a fi „o concentrare de cea mai mare vitejie, de cel mai înalt geniu, cu cea mai rară omenie şi cu cea mai evanghelică ospitalitate şi afabilitate". De spre partea Dacilor, sânt îndrăzneţi, cum se vede la călărie fără şea, sânt dibaci în a clădi şi fabrica orice, învăţând orice artă nouă „numai dintr'o singură vedere la altul", în iuţeala cu cari-şi gătesc singuri hrana la drum, în puterea de a dumesnici animalele sălbatece, în hotărârea „de a umbla fără cea mai mică spaimă în întunerecul cel mai gros prin pădurile cele mai nestrăbătute şi pustii, prin munţii cei mai periculoşi, prin pustietăţile cele mai adânci şi întunecoase". De spre partea Romanilor, au priceperea la cânt şi danţ,

la frumoasa cetire şi la poesiè, la tot felul de arte, la mânuirea iute a armelor, la înţelegerea fără preget şi la spontana imitaţie, fără a mai adăoga numele şi graiul.

După ce a stat în faţa barbarilor întru apărarea culturii apusene, Românul a făcut din ţara lui cu atâta trudă şi jertfă apărată numai de dânsul „adăpostul nenorociţilor şi al apăsaţilor de greutatea şi cruzimea jugului barbar şi fanatic". Aceşti adăpostiţi au ajuns în dregătorii şi au făcut averi, cu deplina voie de a-şi păstra şi desvolta fiinţa etnică deosebită. Dar, ca răsplată, „cei scăpaţi aici de foc, de sabie şi de sclăvie ajunseră şi tot ajung fără cea mai mică mustrare de cuget duşmanii şi vânzătorii cei mai neîmpăcaţi ai făcătorilor lor de bine".

Dar Blutte e sigur — şi se arată gata a-şi da şi cuvântul de onoare — că „Puterile apusene o să înalţe aceste Principate într'un rang cu mult mai puternic, cu mult mai durabil decât îl vedeţi astăzi". Aceasta şi pentru „că pacea şi liniştea Europei întregi sânt întărirea Principatelor pe privilegiile lor naţionale". La aceasta, ştim dintr'o scrisoare a lui, nu conta pe tinerii cultivaţi în Apus, cari mai mult se strică.

Nu se pot cuvinte de o mai măgulitoare dreptate, iar pierderea caietului lui Blutte trebuie socotită ca una din marile lipse de noroc pe care nu odată le-a întâmpinat poporul nostru în vicisitudinile lui[1].

Un alt Engles a trecut numai *pe lângă* noi. Michael G. Quin a călătorit, în 1834, pe Dunăre

---

[1] Calendarul *Cazania* al lui Gorjan pe 1856; *Revista istorică,* I, p. 135 şi urm.; *Studii şi doc.,* VIII, pp. 100-1, no. 174; p. 164, no. 198.

până la Rusciuc, de unde a luat drumul spre Constantinopol, având ca scop să cerceteze deosebite regiuni ale Orientului.

A văzut Bănăţeni trăgând la edec luntri pe apă, femei frumoase ca statuile antice şezând pe ţărm cu vălul alb ca zăpada coborât pe umeri, preoţi încinşi cu albastru ţinând în mână toiagul cu vârf de argint, ciobani rătăcind cu turmele, pe când femeile ce-i întovărăşesc poartă în traista prinsă de gâtul lor pruncul, copii întâmpinând cu „sărut-mâna”. Dintre Românii din Principate i-au ieşit înainte numai câţiva ofiţeri, plus un ciudat personagiu în frac albastru grăsimos, cu pantalonii peteciţi şi o bonetă militara pe cap, care vorbia nemţeşte, italieneşte, cânta ca un virtuoz, discuta asupra tuturor chestiunilor posibile şi avea totuşi aierul unui vagabond. La Nicopole Quin a mai aflat pe un Moldovean care mergea pentru afaceri de la Galaţi la Giurgiu [1].

Nu se pot preţui în destul paginile de călătorie ale Englesului J. H. Skeene, care publică anonim *Frontierlands of the christian and the Turk, comprising Travels in the regions of the lower Danube in 1850 and 1851* Londra, 1853).

Venind din Geneva, el are de lucru cu şicanele administraţiei austriece, fricoasa de liberalii Apusului revoluţionar şi în schimb e considerat ca un prieten de toţi supuşii nemulţămiţi ai Impăratului din Viena. Pe Dunăre, culegând pe drum tot felul de infor-

[1] *Voyage sur le Danube de Pest à Routschouk*. I. Paris 1831, pp. 21-3, 38-9, 83-4, 86, 89, 91, 95-7, 107, 109, 114-6, 145, 186 şi urm., 205-6, 211, 270-1.

maţii mărunte şi curioase ştie astfel că în Ungaria sânt 3.000.000 de Români [1]—, el înaintează spre ţerile locuite de Români. La Orşova are din nou năcazuri cu paşaportul din partea Austriecilor. Cercetează oraşul, unde e poftit şi în societate: vede flori în fereastă şi păsări în cuşcă. Mehadia-i apare, cu biserica ortodoxă, în care se cântă greceşte, slavoneşte, dar mai ales româneşte [2]. Vede şi pe fostul Domn Mihai Sturza, care se duce la băi în Germania. Trecând cu frică prin Porţile-de-Fier, unde păzesc ţerani înarmaţi, călătorul se strămută pe alt vas.

Dar drumul pe apă nu-l împiedecă de a descrie Cerneţii [3]. De la o persoană care se suie la Calafat, află noi ştiri despre revolta bulgăreasca, scopul calătoriei fiind să se convingă de umanitatea Turcilor faţă de rebeli. Turnul-Măgurele-i pare o miserie [4]. La Giurgiu îl mulţămesc uşoarele formalităţi de vamă, cum nu era în Austria. In căruţa cu patru cai, va merge peste poduri proaste, prin şesul plin de păsari, de bivoli, de vaci, de cai speriaţi, atingând sate al căror nume-i sună *Bungarsko* şi *Roman*, amestec de bordeie, cu o lume săracă, dar fericită. La Bucureşti otelul îl va costa cât Hôtel Maurice de la Paris; străzi grozave *(atrociously ill-paved)*, peste care trece birja, birjarul fiind mânat cu băţul. Niciun om care se respectă nu merge pe jos: „picioarele sânt superflue aici" [5], gunoaiele sânt de neînchipuit [6]. In oraşul de 100.000 de oameni, sărăcie şi negligenţă, cu semnele focului de acum trei ani, cu cară oprite în loc, în faţă

[1] P. 127.
[2] P. 183.
[3] Pp. 197-8.
[4] Low and miserable-looking; p. 204.
[5] Feet are here superfluity; p. 212.
[6] Unimaginable filth; p. 213. „Huge of rubbish".

cu bogăţie nemeritată. Biserici cu fresce ciudate [1]. Cei de sus au grădini, circuri, musică militară, Şoseaua, cu veselele trăsuri.

Consulul engles, Effingham Grant, îl duce la Domn, Barbu Ştirbei. Un om de vrâstă mijlocie şi de distinsă aparenţă", „foarte afabil" *(affable in the extreme)*, elocvent în franţuzeşte, vorbind despre ţară, dar, în genere, „iute în maniere şi foarte înzestrat cu talentul de a vorbi despre orice subiect": se arată bucuros că vede un Engles [2]. Are o armată de trei regimente de infanterie şi unul de lănceri [3].

Urmărindu-şi ţinta în Balcani, Skeene pleacă. Trece Argeşul, pe la Piersiceni, pomeneşte în cale sale de bordeie, cară cu lemne. Nu uită a însemna popasurile căruţei de poştă păzită de patru dorobanţi: Pe la Clejani, *Arambatz, Lada, Tekuth*, unde e şi prăvălie şi o frumoasă casă a proprietarului, dar rău aşezată, fără livadă şi grădină, fără un copac „ca să mergi acolo cu o carte în mână"; Stoboreşti, *Mirtesh*, unde vede cum se treieră cu boii. A ajuns astfel la Slatina, cu case bune şi un pod frumos peste Olt

In judeţele de dincolo, crede că apropierii de Austria i se datoresc mai bunele drumuri, casele mai cuviincioase. Dar la Craiova, luminată cu lumânări de său *(tallow-candels)*, îl aşteaptă iar pavagiul prost; nu se uită însă bunul otel. Un brudar trece căruţa peste Jiiu. Skeene se miră văzând cum prin aceste locuri se pârleşte porcul în câmp; periseră 300 pe drum. Pe la Cioroiul şi *Scripeteli* se ajunge la Calafat [4], şi îndată se deschide putinţa anchetelor la Vidin: acolo, de la început, casele sânt mult mai bune [5].

1 Quaint figures of saints; p. 214.
2 Pp. 214-5.
3 P. 215.
4 P. 225.
5 Infinitely better than those of Wallachia; p. 253.

Intors din acest colţ al revoltei, Skeene se află iarăşi la Calafat, unde directorul lazaretului îi cercetează scrisorile [1]. La Bucureşti, are răgaz să vorbească din nou Domnului, care-l chiamă la ţară la dânsul. Masă bogată, cu trufe, stridii, fasani, aduşi de curieri speciali, vinuri rare. Se vorbeşte despre Anglia, liber schimbism, Evrei, Franţa, „filosofie germană şi naţionalism". Ştirbei se plânge de Ruşi şi călătorul îi arată cum tratează Anglia pe Ionieni. Interesându-se dacă Skeene vrea să scrie o carte despre ţară, Vodă-i spune: „studiază înainte de a scrie, şi, când vei scrie-o, cred că-mi vei da dreptate" [2].

I se pare oaspetelui domnesc că singuri Domnul şi cu boierii ţin cu Ruşii, cari se poartă prost, cer taxe, rechisiţionează furaje, pé când Turcii, mai cruţători, sânt ceruţi de locuitori. O generaţie nouă se ridică, şi ea are visuri mari: Bibescu, care ar înţelege-o prin instinctul ambiţiei sale, *ar vrea să fie regele unei ţeri independente* [3]. Aici e multă istorie, luată şi după Eliad, şi nu din cea mai rea.

Dintre elementele populaţiei, îl interesează Ţiganii, presintaţi după Borrows [4], Evreii, descrişi cu antipatie (cutare mare bancher bucureştean a început ca vânzător de haine vechi; un misionar, Mayers, lucrează în zădar printre ei) [5].

In Capitala principatului muntean, Skeene notează bisericile: Mitropolia, Radu-Vodă, Sărindarul, Cotrocenii, Văcăreştii, Mărcuţa, Pantelimonul [6]. Unele-i plac, dar îl miră că rufe se întind în faţa unei te-

---

[1] Pp. 271-2.
[2] Pp. 277-8.
[3] P. 290 şi urm., 308 şi urm., 314 şi urm.
[4] P. 318 şi urm.
[5] P. 326 şi urm.
[6] Pp. 335-6.

rase de marmură [1]. Note asupra clerului şi datinelor ortodoxe. Se laudă spitalul turcesc, ca şi oastea Sultanului, şi se înşiră comandanţii, Ahmed-Vefic, Halim, Mahmud, Ismail-beiu, Emin beiu, Muhiodim-beiu, Achif-beiu, Iusuf-beiu, fiecare cu caracterisarea lui [2]. In faţă, presintaţi cu aceiaşi grijă, Ruşii de la Colintina, foarte criticaţi pentru lipsa de ştiinţă militară; ce n'ar face o brigadă de puşcaşi englesi contra lor [3]! Au ocupat Colegiul Sf. Sava, plin de paie şi mirosind a său [4]. Oastea munteană cuprinde 4.719 oameni (1.173 infanterie). Bună presintare *(fine-looking men on parade)*, dar fără spirit militar; de. şi se aminteşte eroica luptă a pompierilor. A văzut, supt ochii indignaţi ai Turcilor, doi grenadiri ruşi bătând cu vergile pe un recrut român cu mânile legate [5]. Se adaugă la armată cele 217+123 staţii de grăniceri, de cari sânt legate prin scutiri 39.859 de familii [6].

Cu-o droşcă Skeene merge la Brăila, condus de un Evreŭ mărunţel. La Moara Domnească o curte de boier, care tăia pădurea (i se oferise 3.000 de galbeni, ceruse şase şi profitase o mie). La *Chindirliest* se arată mecanismul poştei. Apoi la Ţiganca *(sic)*, unde se trece Ialomiţa cu greu. Peste Urziceni la „Metellio" şi la Ţuguiatu, la Făurei, cu gorgane aproape. Brăila are 16.000 de locuitori: fortificaţiile fuseseră distruse, dar străzile nu erau încă pavate. „Localitatea apare fără confort şi pustiită [7]." La Galaţi, cu 27.000 de locuitori, port prosper, se fac studii des-

---

[1] P. 336.

[2] Pp. 341-2.

[3] Pp. 342-3, 344 şi urm.

[4] Pp. 343-4.

[5] Pp. 349-50.

[6] P. 350. Urmează lista dregătorilor şi o însemnare a eterodocşilor: 6.000 de catolici, 1.000 de luterani; p. 352.

[7] The place look confortless and desolate; p. 358.

pre comerţul dunărean, în care se critică vama Principatelor faţă de Turcia, vamă al cării rost politic călătorul nu vrea să-l înţeleagă. Dar ţinta de căpetenie e să se mai adauge ceva în sarcina Rusiei, care vrea să isoleze, şi prin carantine, Principatele pentru a le anexà. Partea aceasta, ca şi cea despre Deltă, e foarte desvoltată şi interesează de sigur istoria comerţului[1]. Se atinge şi situaţia de la Sulina, care n'a fost visitată.

Sistemul vamal din Principate e apoi presintat cu de-amănuntul[2]. Se dau şi consideraţii asupra construirii de vase şi asupra valorii lemnului românesc pentru aceasta[3].

La Galaţi Skeene a văzut pe consulul engles Charles Cunningham, pe ispravnic, alţi consuli şi un „om stupid" cu femeie deşteaptă. E dus la mormântul lui Mazepa, cu amintiri byroniene, în biserica S. Gheorghe[4]; piatra e în colecţia lui Mihai Ghica, la Bucureşti.

De la Galaţi se trece pe lângă vechea carantină unde un Evreu din Ungaria face carne conservată după un procedeu particular, pe lângă Ghertina, cu amănunte arheologice, peste Siretiu, cu sate bune, unde stau proprietarii, cum nu fac Muntenii. Cară cu boi duc vin, sare, Evreii în arce ca a lui Noe; mâncând mămăliga lor, Românii au aierul vechilor Romani cinchiţi pentru prânz[5].

Drum pe la Serdaru, la „Tsurbar", unde se treieră

---

[1] Se menţionează firmanul favorabil Englesilor dat de Poartă la 2 August 1848; p. 375.

[2] P. 392 şi urm.

[3] Pp. 394-6. — Vase sosite în anul trecut: 96 ruseşti, 133 austriace, 1 prusian, 44 sarde, 160 englese (p. 400).

[4] Pp. 400-2.

[5] P. 406.

grâul cu caii, pe lângă turme mari şi coşere cu popuşoiu, pe lângă cară ce duc recolta. „Lafunté": fermă ca în Germania. Apoi marea şosea a lui Mihai Sturza, pe care însă surugiii o evită. Tecuciul arată străzi largi, case bune, ceva biserici: de-asupra cocostârcii zboară spre ceruri calde.

Din nou pe câmp, pe la Ţigăneşti. unde Skeene descopere scrânciobul. Aici îl apucă viforul. Ţigani răsar prin ceaţă. La Bârlad, târg de grâne. Casă boierească mare a lui Callimachi, care e şi descris), la Slobozia, regulat clădită (Zorleni)[1].

Docolina e ceva mai departe, în calea spre Vasluiu, cu suburbii de colibe. La Mileşti se dă povestea lui Nicolae Spătarul[2]. Note despre sistemul de agricultură, de curând îmbunătăţit cu cel engles, în această Moldovă, mult mai înaintata decât principatul vecin[3]. In cântecul unui grup de Cazaci, se ajunge la otelul ieşean, „infinit mai bun decât cel de la Bucureşti".

Ia Iaşi consulul Gardner recomandă pe conaţionalul său lui Grigorie-Vodă Ghica, judecat ca mai puţin „rus" decât Ştirbei. E mai tânăr, „bătător la ochi de frumos şi cu maniere liniştite, pline de demnitate"[4]; este şi un om foarte onest. Seara, recepţie, la care participă fetele Domnului, generalul rus Engelhardt, cu soţia lui, foarte simplă; un colonel moldovean pofteşte la jocul de cărţi. Apoi dineu la un boier, care ocupă o situaţie ministerială împodobită de frumoasa lui soţie; primeşte în buduar, cu ţigara în gură. Mobila, veche, e lângă cea nouă, de Viena; romane francese, caricaturi. Se face şi o ex-

[1] P. 415.
[2] P. 415 şi urm.
[3] Pp. 419-20.
[4] II, p. 50.

cursie pe zăpadă cu sania. Şi aici e vorba de compunerea populaţiei: 12.000 de Ţigani, 11.000 de Evrei (la un total de 1.300.000 de locuitori); se descriu obiceiuri (o îngropare).

Călătorul, umblând prin Moldova, cunoaşte Târgul-Frumos (cu 4-5.000 de locuitori), Strunga, unde nu mai sânt hoţii, Romanul (8.000 de locuitori), podit cu lemn, cu un han bunişor şi cu o remarcabilă biserică a episcopiei, Cetatea Neamţului, încă în picioare, Bacăul (12.000 de locuitori , cu un Casino Noble şi un bal mascat, Răcăciunii, Agiudul, Focşanii (25.000 de locuitori , cu agentul consular Calcagno, cu un ofiţer frances, care a fost în Spania, Rusia, la Waterloo, la Genova în 1821, la rebelul Mina şi la Fabvier, apoi contra Ruşilor în 1828.

Se trece în Muntenia la Bucov, la Buzău, la Urziceni. La Bucureşti Skeene vede Palatul, Curtea Arsa. Trece la Popeşti, la Găieşti, unde află Ţigani în lanţuri. La Goleşti întâlneşte pe mama revoluţionarilor exilaţi; la Mislea nu vede mănăstirea, ci numai dulapul. Cu consulul prusian se duce la Târgovişte (2.000 de locuitori), cu bun pavaj şi biserici, între care cea domnească, unde mormântul lui Matei, fiul lui Matei Basarab, la Dealu, pe şoseaua frumoasă, croită de Vodă-Bibescu ; şi casa lui Nifon. Aici e vorba şi de consulul Franciei. Se presintă o recrutare, o recepţie, un prinţ tătăresc vorbind limbile germană şi englesă, o împărţire de ghete soldaţilor lui Puchner. Copii ca în tablourile lui Murillo răsar în împrejurimi. La Câmpulung interesul Englesului se îndreaptă către mănăstire, către biserica catolică pentru soţia lui „Radu Negru"; dar se înfăţişează şi un dineu cu lăutari în casa ispravnicului de modă veche; apare şi un profesor frances pentru fete. Nămăieştii, Albeştii, Domneştii, Argeşul, cu mănăstirea, Râmni-

cul cu biserica episcopului Climent, Ocna, Mănăstirea dintr'un lemn sânt apoi atinse; frescele de la Hurezi nu-l interesează pe excursionist (se pomeneşte ruina Sf. Margareta — *sic!* — dată de Ecaterina a II-a); la Bistriţa, fratele nebun al lui Vodă-Bibescu. Curiositatea lui Skeene îl duce la Arnota, Păpuşa, Polovraci, la Târgul-Jiiului, la Bengeşti, la Tismana, cu florile de crin pe un mormânt, dar numai cu opt călugări. Unul din consuli spune: *Allons donc! assez de monastères comme ça! Voilà trois jours que nous ne voyons pas autre chose.* Peste o îngropare de sat, la Cerneţi, se ajunge la Severin, unde dăinuieşte salutarea *Vivat Barbo Stirbey*. La plecare, când Englesul vede pe dorobanţul care i se pleacă şi care bate, el râde de lipsa de respect de sine a Românilor de atunci[1].

---

[1] P 116.

III.

Călători în epoca de critică.

După realisarea Unirii, Principatele încetează de a fi obiectul atenției generale. Le străbat de acum înainte numai de acei călători occidentali cari față de noile stări de lucruri au o atitudine critică. Asupra lor, fiindcă e vorba de condiții care ni sânt cunoscute mai direct, voiu trece mai ușor, relevând mai ales ceia ce poate fi mai interesant în aprecieri și conclusii.

Opera lui Doze se chiamă *Un mois en Moldavie* și s'a publicat în Bruxelles în 1857.

Cartea n'a fost întrebuințată de acei cari au cercetat epoca Unirii. Și, totuși, de și cuprinde abia 80 de pagine de format mic, ea are însemnătatea ei, pe care o vom fixa în aceste câteva pagine.

Intăiu o însemnătate de informație. Autorul a venit pentru a vedea, la Galați și la Iași [1], noua stare de lucruri creată în Principate prin tratatul din Paris, în care vede primirea definitivă a Turciei între Statele Europei mederne și restabilirea prestigiului Franciei, distrus prin tratatele din Viena. El găsi aici „o limbă în care două treimi din cuvinte sânt latine",

[1] P. 5.

numele de „Români” şi „Ţara-Românească[1], cunoştinţa istoriei noastre aşa cum se putea căpăta la faţa locului în acel timp, — Radu Negru, descălecător al Ţerii-Româneşti, capitulaţiile încheiate cu Poarta, etc. El văzu pe Dunăre vasele de transport care purtau pe Austriecii în retragere după doi ani de ocupaţie a Principatelor[2] şi fu martor la acea „adevărată reluare în posesiune a naţionalităţii” noastre care fu résultatul evacuării prevăzute în tratatul din 1856 încă.

In Galaţi, constată o populaţie de 75.000 de locuitori, de două ori mai mare decât cu câţiva ani abia în urmă (Doze îi prezice în curând 200.000), „care dovedeşte”, spune el, „câtă vitalitate şi putere este în admirabila situaţie a acestui oraş, a cărui răpede desvoltare e ca în poveşti” *(tient du prodige)*; oraşul e pe cale de a deveni „o cetate comercială de întâiul ordin, unul din cele mai bogate intreposite ale Europei”. „Gusturile sant esenţial francese, ca şi la Iaşi, şi Bucureşti”, dar Austria lucrează prin încetineala transporturilor şi prin felurite şicane ale vămilor pentru a rupe legăturile cu Parisul, în materie de modă şi de lux, în folosul Vienei[3]. In schimb, „Marsilia cumpără şi încarcă la Galaţi cerealele Moldovei şi ale Ţerii-Româneşti”. Francesi, familia Simond, ţin *Hôtel de Paris,* mai bun probabil decât stabilimentele murdare care l-au înlocuit. Doze se gândeşte că s'ar putea ca şi fabricile de la Lyon, Rouen, Saint-Quentin, Sedan, Amiens şi Mulhouse să-şi aibă câştigul din acest negoţ al Dunării-de-jos, în care intervenţia activă a Franciei e aşa de mult dorită[4].

---

[1] *Ibid.*, p. 10.
[2] *Ibid.*, p. 37.
[3] *Ibid.*, pp. 38-9.
[4] *Ibid.*, p. 40.

Galaţii interesează în deosebi pe călător. Pentru a se informa cu privire la causele prosperităţii portului moldovean şi la acelea care tindeau să-i împiedice desvoltarea el recurge la o broşură a cunoscutului general austriac şi publicist politic, contele de Ficquelmont — şi aceia neîntrebuinţată încă pentru istoria noastră—, „Examen de conscience à l'occasion de la guerre d'Orient" (Bruxelles 1856), spre a culege de acolo că Rusia n'a făcut, cum se îndatorase la 1840, lucrări la gurile Dunării, pentru că astfel Galaţii ar fi profitat în dauna Odesei.

Scriitorul austriac adauge că se formase o companie de marinari greci la Constantinopol pentru a trece corăbiile peste acea bară de la Sulina, care înlăturându-se, ar fi dispărut şi câştigul lor tot mai mare. Deci funcţionarii împărăteşti fură mituiţi pentru a încetini lucrările de curăţire, iniţiate la Odesa. Şi Ficquelmont, după ce leagă şi această mărturie de războiul din urmă contra Rusiei, isprăveşte cu formula: „Portul Galaţilor va deveni rivalul liber al portului Odesa" [1].

Atras de „mişcarea, de animaţia acestui oraş, bogat în viitor", Irlandesul Henry O'Brien se aşezase la Galaţi, şi Doze cere acestui cunoscător lămuriri suplementare. De la dânsul autorul declară că le-a şi primit, dar nu le putea vedem în scurtimea paginelor din broşură.

Plângându-se de lipsa şoselelor, ca „în starea primitivă a unei societăţi pe jumătate civilisate" —doar lângă Iaşi se află „câteva bucăţi"—, scriitorul ajunge,

---

[1] Reproducere pe pp. 42-6. Se reproduc şi cuvintele, din 1836, ale lui St. Marc Girardin, care văzuse cele d'intaiu momente ale oraşului. *Galaţii şi Brăila i se par că trebuie să fie, după deschiderea cataractelor,* **„cele două porţi ale Germaniei asupra Mării-Negre"** (p. 50).

în căruța trasă de șase până la opt cai de poștă, cu iuțimea „din baladele germane", la Iași în douăzeci de ceasuri[1].

Ce a văzut în cale, îi dă impresia că această țară, în care visează „exploatații, construcții", „un vast târg deschis pentru scurgerea tuturor produselor noastre" , până la suma de douăzeci de milioane, un viitor loc de adăpostire pentru emigrația europeană[3], ar putea să aibă în același timp și fertilitatea „grădinilor Europei, Flandra belgiană ori francesă", dacă s'ar adăugi la binefacerile naturii câteva căi de comunicație . „Amestec de construcții disparate, în care palatele ating miserabile barăci de scânduri cu un singur rând, Iașul n'are nimic din regularitatea marilor noastre orașe europene... Un bun sistem de pavaj începe să înlocuiască loadbele care acoperiau străzile și supt care curgeau apele glodoase ale Bahluiului". Altfel, cum e și firesc în orașul de reședință al unei țeri care e „pe jumătate francesă prin gusturi, simpatii, adoptarea limbii francese, aprecierea scriitorilor Franciei"[5], conversația se face ca în țara lui Doze: „femeile urmează riguros modele Parisului; este chiar un teatru frances[6]". Și scriitorul

[1] Descrierea căruței de poștă e cea obișnuită (pp. 53 4 : casele de popos sânt colibe ori grajduri acoperite cu „crengi".

[2] *Ibid.*, pp. 50-2.

[3] *Ibid.*, pp. 57-8.

[4] *Ibid*, pp. 54-55. Bune observații asupra zilelor de lucru la șosea ale celor 300.000 de țerani: ele nu se fac *la un loc*, aducându-se mari pierderi de timp cu drumul (p. 55).

[5] *Ibid.*, 50-1.

[6] *Ibid*, pp. 58 9. Cf., această aprec'ere a vicontelui Alexis de Valon, *Une année dans le Levant*, ed. a 2-a, Paris 1850, p. 236: „Du reste la haute société de Bucarest, au-

ştiè să explice această influenţă, generala şi exclusivă în clasa de sus, prin cetirea literaturii secolului al XVIII-lea, prin străbaterea ideilor Revoluţiei, prin recunoştinţa pentru ţara „a cării politică şi ale cării arme n'au stricat niciodată Principatelor", prin calităţile consulilor—, ca, în acel moment, Victor Place, caracter loial, om cu multè şi sigure legături" — cari s'au trimes la Iaşi şi Bucureşti, gata să intervie totdeauna în ajutorul unei mici naţiuni ameninţate, nu numai de Turcia suzerană), dar şi de „precauţiunile bănuielnice" *(ombrageux)* ale Austriei. In această din urmă privinţă, se găseşte o formulă potrivită în proposiţia: „Neavând să se teamă de puterea noastră militară, nici să se pazeasca de absorbirea noastră politică, Principatele s'au razimat pe bunavoinţa Franciei, pe concursul general al Guvernului său, pe publicaţiile prieteneşti ale presei periodice din Paris[1]".

Pe aceşti coborâtori ai colonilor lui Traian, pe aceşti Români, fraţii noştri, i-am uitat prea mult, la distanţa la care se află de Franţa, cu deosebirea de cult şi de limbă; nu ne-am ocupat destul de ei[2]".

---

tant que j'en ai pu juger à Mehadia, vit tout à fait à la française, parle français et suit nos modes comme nos usages. Elle n'a guè e d'autre littérature que nos feuilletons."

[1] N'ayant point à redouter notre puissance militaire, ni à se garantir de notre absorption politique, les Principautés ont compté sur la bienveillance de la France, sur le concours généreux de son gouvernement, sur les publications amicales de la presse périodique de Paris; p. 60.

[2] Ces descendants des colons de Trajan, ces Roumains, nos frères, nous les avons trop longtemps oubliés, à la distance où ils se trouvent de la France; avec la diversité de culte et de langue, nous ne nous sommes point assez occupés d'eux; p. 76.

Doze nu e deci numai un om preocupat de viitorul economic ce-l pot avea Principatele, când, — cu pământul lor binecuvântat, care li dă în grâu 25 de boabe la unul, în săcară 31, în meiu 300 şi care-i face să poată vinde cu 8-20 bani litrul vinuri admirabile, — bălţile vor fi canalisate, şosele trase, învăţători străini aduşi din Franţa (vieri de la Montpellier), când se vor putea hrăni pe aceste plaiuri optsprezece milioane de oameni bogaţi şi mulţămiţi [1]. Latura politică îl preocupă cel puţin tot aşa de mult.

Şi astfel reproduce articolul, favorabil Unirii, din *Moniteur Universel*, foaia oficioasă a Imperiului, cu data de 5 Februar 1857, articol în care însă greutatea politică de căpetenie cade asupra pasagiului ce arată Principatele ca fiind menite a formà doar „o barieră utilă independenţei teritoriului otoman", ceia ce ar trebui, de altfel, să facă pe Turci, „cei mai direct interesaţi în chestiune", a înţelege că „Unirea Principatelor, care ar fi pentru Turcia o garanţie nouă de siguranţă şi de independenţă exterioară şi pentru populaţii un element de prosperitate, n'are în ea nimic care să nu fie cu totul de acord cu drepturile de suzeranitate exercitate în acest moment de Sublima Poartă faţă de provinciile dunărene" [2].

Efectul produs asupra acestor oameni inteligenţi,

---

[1] *Ibid.*, pp. 55-6.

[2] Que l'union des Principautés, qui serait pour elle un gage nouveau de sécurité et d'indépendance extérieure, et pour les populations un élément fécond de prospérité, n'a rien qui ne soit complètement d'accord avec les droits de suzeraineté actuellement exercés par la Sublime Porte à l'égard des Provinces Danubiennes" (p. 71). Se citează şi acele studii din *Constitutionnel* ale lui Amédée de Céséna care ar merità sa fie desgropate din vechea colecţie a ziarului.

de o „educație politică foarte înaintată”, el îl notează pe urmă. Și ca informatori de căpetenie el are două persoane, care pentru moment aveau, măcar în viața exterioară, multe puncte de atingere, care erau legale prin simpatia sinceră, de o parte, pentru un spirit vioiu și original, iar, de alta, prin datoria de recunoștință, dar care, în curând, prin puterea împrejurărilor, își vor sta față în față cu tot nebiruitul antagonism al unor idei politice inconciliabile: Caimacamul Nicolae Vogoridi și „prefectul de Galați, *d. Cuza*”.

Pe cel d'intăiu încă de la început s'a deprins a-l cunoaște prin laturea cea bună dupa spusele lui Cuza însuși și după ale șefului de cabinet ce-și adusese Vogoridi din Franța, Pierre Baragnon, fiu de consilier de Curte la Nîmes, nepot al prefectului de Aveyron și pe care Cuza-l primise la Galați cu un mare dineu și musica militară cântând „arii naționale moldovenești, a caror melodie ar face plăcere celor mai celebri compositori ai noștri”[1].

Il vede la Iași pe acest fiu al lui Ștefanachi-beiu, poreclit — Doze ni-o spune după izvoarele sale moldovenești — „Talleyrand al Turciei”[2], beizadea deci, fost secretar de ambasădă la Londra (pe lângă cumnatul sau Musurus) și la Viena, fost ministru de Finanțe al lui Toderița Balș, care stăpânește ca proprietar o așa de larga parte din pământul Moldovei, făcând ca țeranii săi — a vorbit în comisia proprietății pentru Casa rurală — să poată avea și până la 2.000 de galbeni strânși[3]. Nascut în Iași, pe vremea când tatăl său, și el apoi Caimacam, era în serviciul lui Scarlat-Vodă Callimachi, el are patruzeci

1 P. 51.
2 P. 64.
3 P. 55.

de ani. Că era frumos, cu plete lungi negre, şi foarte solemn, o ştim de aiurea. A luat pe fiica lui Conachi, poetul începuturilor liricei noastre, şi prin act din 1840, cu voia Adunării Obşteşti, poarta şi numele acestuia, ba acuma, când are în vedere scopurile sale, îi place a şi zice — şi Doze zice tot aşa — *„Conachi-Vogoridi"*. De şi „Grec prin familia sa" — de fapt, de origine bulgărească —: e „Moldovean prin leagănul sau, prin casatoria sa, prin întinsele moşii, Frances prin studiile sale, European prin călătorii şi relaţii", *om representativ* al „unei epoce de tranşiţie, cum e Caimăcămia"[1] Soţia lui, de altminterea, inspectoare, „patroană" a şcolilor de fete din Moldova[2], prietenă a Franciei, pe care o visitează des, pe care o laudă necontenit, în limba careia scrie epistole de „un farmec nespus" şi care-şi creşte fiul la liceul Bonaparte, dându-i ca guvernor pe „învăţatul" Caussin, e de sigur o legatură între el şi ţară[3].

„Conachi Vogoridi" are deci toate calităţile cerute pentru a domni conform cu intenţiile acelora cari, iscălind tratatul din Paris, voiau, înainte de toate, pentru liniştea Europei, o Turcie tare, Şi aceste calităţi le are *numai el*. Învinuirile ce i se aduc vin dintr'o confusie între grecitatea lui de naştere, îndreptată exclusiv pe liniile politicei turceşti noua a lui Reşid, pe care-l admiră, şi între amintirile odioase ale fanariotismului. Presa apuseană a încetat de mult să-l mai atace, şi ce s'a făcut până atunci nu e „decât o agitaţie stearpă fără ecou în Moldova", o intrigă „revoluţionară şi demagogică", fără influenţă

[1] Pp. 63-7.
[2] Citaţia din gazeta lui Asachi pentru o visită a ei la pensionul ieşean al Elisei Enders; p. 65, nota 1.
[3] Pp. 65-6, 76.

asupra Guvernului imperial, care e informat conform adevărului de agenţii săi diplomatici, un Thouvenel, un Bourqueney.

Să fie deci Domnul cel nou al Moldovei! „Nu el va înşela aşteptarea unui popor generos, la viitorul căruia ar *asocia perpetuitatea un i dinastii în care numele esenţial indigen de Conachi ar trece înaintea celui de Vogoridi*. In această dinastie, îndrăznesc să afirm, suzeranitatea părintească a Turciei şi patronagiul desinteresat al Franciei ar găsi totdeauna suverani recunoscători şi devotaţi, al căror coif românesc ar străluci în cas de războiu alături de vulturii lui Napoleon şi de Semiluna Osmanlâilor [1]."

Dar iată că este şi altă părere.

„Oaspetele şi prietenul" din Galaţi, căruia i se trimete un exemplar din carte, e „un tânăr Moldovean de mare merit, care şi-a făcut educaţia la Paris, în Colegiul Stanislas, şi care a profitat perfect de lecţiile învăţatorilor săi, precum şi din mişcarea intelectuală a Franciei". La Galaţi, numit de curând prefect, el se arată „administrator inteligent şi devotat, om de iniţiativă, plin de patriotism. D. Cuza s'a identificat cu desvoltarea Galaţului şi cu prosperitatea Moldovei", şi, astfel, „răspunde cu vrednicie încrederii prinţului Conachi-Vogoridi [2]."

---

[1] P. 77. Ce n'est pas lui qui trompera l'attente du peuple généraux à l'avenir duquel il associerait la perpétuité d'une dynastie où le nom essentiellement indigène de Conaki primerait celui de Vogoridès. Dans cette dynastie, j'ose l'affirmer, la suzeraineté paternelle de la Turquie et le patronnage désintéressé de la France trouveront toujours des souverains reconnaissants et dévoués, dont le casque roumain brillerait en cas de guerre à côté des aigles de Napoléon et du croissant des Osmanlis p. 80.

[2] M. Cousa, jeune Moldave, d'un grand mérite, qui a fait son éducation à Paris au Collège Stanislas, et qui a

Ni pare bine că găsim aceste rânduri. Ele înlătură portretul de răsbunare al unui revoluționar italian de trei ori expulsat de Cuza ca Domn — cum însuşi acel Marc' Antonio (Canini), în această privință defăimător, o spune , care, în cartea sa *Vingt, ans d'exil,* descrie astfel trecutul de funcționar la Galați al marelui Domn: „Inainte de alegerea sa, Cuza era un mic boier ruinat de jocul de cărți.., Se arată cu degetul la Galați un Italian, Delvecchio, care câştigase 200.000 de franci, pierduți de Cuza într'o singură noapte. Acesta fusese câtva timp prefect de Galați. Ca sa-şi îndatorească prietenii de cârciumă, el introduse o măsură pentru spirtoase, care întrecea cu mult măsura legală (!). Aceasta e faimoasa „ocă a lui Cuza", care i-a meritat atâtea strângeri de mână şi toasturi în cârciumele Galațului. Iată ce făcuse memorabil în cursul administrației sale. Era aşa de desprețuit, încât negustorii greci îl opriseră de a întra în *lesche (sic)* sau clubul lor (!. Era cunoscut ca un prieten devotat al Rusiei. Dar, fiind lipsit de instrucție (!) şi cu totul compromis *(décrié)* prin purtarea sa privată, nu se bucura de nicio influență [1]."

Intorcându-ne însă la ideile partidului național,

---

parfaitement profité des leçons de ses maîtres, ainsi que du mouvement intellectuel de la France, venait d'être nommé depuis peu. par le prince Conaki-Vogoridès, Caïmacam de la Moldavie, aux fonctions de préfet de Galacz. Administrateur intelligent et dévoué, homme d'initiative, plein de patriotisme, M. Cousa s'est identifié au développement de Galacz et à la prospérité de la Moldavie. C'est dignement répondre à la confiance du prince Conaki-Vogoridès; pp. 46-7.

[1] P. 213. Un alt „filoromân", Vaillant, ar fi spus, după alegerea lui Cuza, că „lumea era atât de încurcată, încât ar fi luat şi pe un Țigan ca Domn: şi poate că mai bine ar fi fost să iea un Țigan"; *ibid.,* p. 215.

faţă de Cuza care se ţinea încă în reservă, de şi n'am putea spune, cum pare a reieşi din această broşură, că era şi el partisanul candidaturii lui „Conachi-Vogoridi", pe care ar fi recomandat-o chiar lui Doze,— iată cum le înfăţişează acesta:

„Partisanii Unirii (şi ei sânt numeroşi, ba am găsit şi printre adiutanţii" — *Cuza el însuşi!*—. „pe cari şi i-a ales prinţul Conachi-Vogoridi , partisanii Unirii scoteau înainte avantagiile a ceia ce numesc ei o căsătorie de raţiune şi de inclinaţiune, în care inima se găseşte de acord cu interesele. Anticipând asupra evenimentelor, ei vedeau acum Moldo-Valahia cu o Capitală nouă, aşezată la hotarele celor două Principate; fără să li pese de drepturile seculare ale Iaşului şi Bucureştiului, se desemna un punct central. In epoca noastră de înviere a naţionalităţilor, în care *teutonismul, panslavismul, scandinavismul* au trezit atâtea visuri, atâtea miragii înşelătoare, am auzit spuindu-se la Galaţi şi la Iaşi; *De ce să nu reconstituim vechea Dacie supt numele de România? Oare Ardealul, Banatul, Bucovina, Basarabia nu au format odată vechea patrie a părinţilor noştri?* E o temă atât de fecundă această trezire a unei naţionalităţi reconstituindu-se, culegându-şi fărâmile răsleţite şi remaniind harta Europei[1]"...

---

[1] P. 72: „Les partisans de l'Union, et ils sont nombreux, j'en ai même trouvé parmi les aides de camp que s'est choisis le prince Conaki-Vogoridis, les partisans de l'Union, faisaient valoir les avantages de ce qu'ils appellent un mariage de raison et d'inclination, où le coeur se trouve d'accord avec les intérêts. Anticipant sur les événements, ils voyaient déjà la Moldo-Valachie avec une capitale nouvelle, située sur les frontières des deux Principautés; sans s'inquiéter des droits séculaires de Jassy et de Bucarest, on désignait un point central. Dans notre époque de résurrection des nationalités, où le teutonisme, le

G. Le Cler, care-şi publică lucrarea, *La Moldo-Valachie, ce qu'elle a été, ce qu'elle est, ce qu'elle pourrait être,* la Paris în 1867, e poate cel mai sigur în judecăţile sale. A găsit oraşele în foarte rea stare: Giurgiul e plin de noroiu, Bucureştii „un sat nemărgenit”, în care vitele se taie în strada şi pe alocuri se văd coşmege ca nişte bordeie, dar baciuiesc 30.000 de slugi, etc.

Ceia ce loveşte mai mult pe acest om de bine e deplorabila stare a sărăcimii şi a ţeranilor în deosebi. „Atâta prisos şi atâta lipsa desăvârşită, atâta lux şi atâta miserie..., zău că sufletul se umple de jale.” Lângă locuinţi imposibile, altele pline de „covoare de Aubusson şi de Smirna, mobile de Viena, lucruri de Paris, porţelane de China, Ungaria, Sèvres, pe etajere fleacuri costisitoare.” La ţara, bolnavii „mor fără ajutor, întinşi pe vre-o rogojina goală sau pe pământ chiar; cu o resemnare ce înduioşează... Ţeranul e slab, palid, stors, zdrenţuit, bătrân, înainte de vreme; privirea-i tristă şi veştedă se pleacă spre pământ” (e vorba de părţile moldoveneşti lânga Bârlad).

Clasele superioare nu-şi simt datoria. „Mi s'a întâmplat să vorbesc cu persoane de distincţie; la întrebarea de ce nu se gândeşte nimeni să ajute atâtea miserii şi prin ce capitulaţie de conştiinţă se ascun-

---

panslavisme, le scandinavisme ont suscité tant de rêves, tant de mirages décevants, j'ai entendu dire à Galacz et à Jassy: „Pourquoi ne pas reconstituer l'ancienne Dacie sous le nom de Roumanie? Est ce que la Transylvanie, le Banat, la Bucòvine, la Bessarabie n'ont pas formé jadis l'antique patrie de nos pères?”, etc. — P. Poni îmi atrăgea atenţia asupra faptului că Doze, pe care l-a cunoscut, ca şi pe Caussin, a fost profesor în familia cunoscutului scriitor Albineţ şi că a murit, de relativ puţin timp, în ţară.

deau ele aşa de dibaciu în saloanele din Iaşi, din Bucureşti şi din Paris", nu ştiu ce să spuie.

Ei, în convorbirile lor goale, şi cu toate bibliotecile, adesea de paradă, nu înţeleg ceia ce loveşte de la început pe orice străin cu simţ omenesc, anume că „fondul naţiei îl fac ţeranii; de şi au rămas evlavioşi, închinaţi plugăriei, de şi au păstrat tradiţiile şi limba părinţilor, de şi răbdătoarei lor supuneri, credinţei lor în trăinicia neamului romănesc, nădejdii lor într'un viitor mai bun se datoreşte păstrarea autonomiei naţionale, trebuie să spunem cu părere de rău că ei poartă stigmatele unei îndelungate suferinţi, ale privaţiilor şi sarcinii unei şerbii aspre". Evreii, „regii Moldovei", îi exploatează în voie, şi nimeni nu-i apără. Totuşi, scrie autorul, care s'ar părea a fi ofiţer din misiunea francesă, „bine comandaţi, aceşti oameni ar putea să ţie piept celor mai buni ostaşi ai Europei". Ei ar înoi zilele pe care le pomeneşte crucea profanată de la Călugăreni, al cării hal l-a vazut cu indignare călătorul[1].

O coborâre prin Predeal, pe un drum care-l încântă, deschide călătoria la noi a lui Adolphe d'Avril, slavistul, înrudit cu familia Odobescu[2].

D'Avril vine la 1868 din Timişoara spre Braşov cu căruţa, veche, murdară, cu numele scrise pe postavul căptuşelei. Indată Românii apar: la Lugoj, i se spune că vinurile nu sânt ungureşti, ci bănăţene; piaţa e plină de ţerani veseli, de fete zimbitoare, cu lungile cozi pe spate. La Sas-Sebeş, vechea biserică săsească place călătorului cu pregătire artistică: îi „merge la inimă" *(m'a été au coeur)*. Dar pentru

---

[1] Pe larg în broşura mea *Un martur străin al păcatelor noastre*, Valenii-de-Munte.

[2] *De Paris, à l'Ile des Serpents*, Paris, 1868. . Cf. Nestor Urechiă, în *Propilee literare*, II, p. 14.

unele turnuri, româneşti, se pare, calificativul de „hidos": stilul e „clasico-chineso-moscovito-sferoido-pretenţios". La Sibiiu, i se râde în nas când cere de mâncare. Casele săseşti în drumul spre celalt mare centru de comerţ îi par „uniforme şi serioase, dar fără poesie"!. Pe Români îi vede şi în pieţile cetăţilor; interesantă baba care, întrebată dacă marfa ei e buna, răspunde: „buna cui îi place". Dupa spusele lui Gabelentz, în *Globus,* apoi în *Tour du Monde,* şi el crede că se merge spre „marele regat daco-român care ar avea ca primă condiţie anexarea şi asimilarea Ardealului la Moldo-Valahia"[1].

De la Braşov, cu o sprintenă căruţă românească. La Predeal, invitaţie la „şeful staţiei militare": doamna ştie franţuzeşte bine şi poartă moda de Paris. Se trece pe lună spre Ploieşti, apoi spre Buzău. La Mizil sub-prefectul ajutor se presintă pe jos, calul fugindu-i înainte. Cam aşa păţeşte şi sub-poliţaiul buzoian. D'Avril e găzduit la episcopie, unde intendentul e un Macedonean. Prefectul vine şi „vorbeşte despre alegeri; ca toţi prefecţii". Toată ţara aceasta e foarte vie: *le pays n'a pas l'air mort ou en pourriture.* Nu trebuie judecat după Bucureşti.

Spre Galaţi, cu alaiu oficial de dorobanţi. Se descriu strazile largi, casele frumoase, de şi amestecate —de ce să se gonească în suburbii săracii?, spune inima bună a drumeţului. Se semnalează casa Rodocanachi, a lui Cuza-Vodă, unde stă consulul engles. Nu e uitat mormântul lui Mazeppa; relaţii cu episcopul Melhisedec la Ismail, cu biserica „academică", şi Bolgrad (1.500 de familii). Restul e ce se vede şi azi. D'Avril asistă, în ziua de 29 Februar, la desfacerea gheţei.

---

[1] P. 17.

Comisia dunăreană, cu lucrările ei, prinde un întreg și larg capitol, în cursul căruia se vorbește și de altceva: Isaccea, cu biserica rusească, Tulcea, cu biserici naționale deosebite, banca agricolă, de caracter special, în Dobrogea 1^0$_0$ pe lună . Nimic despre Sulina. Și Alsacieni pe aici. Nu lipsesc nici localitațile basarabene Paștile la Vâlcov. Trupa de la Palais-Royal joacă *Le Fils du giboyer,* piesă aspru criticată de Parisian. „Râsul publicului îmi face rău" Două piese scandaloase: *voilà notre enseignement en Orient!* Pretutindeni în deltă, graiu românesc: *c'est la langue d'échange*[1]. Se insistă asupra posibilității de-a face din Jibriani „portul viitor al României".

Un alt capitol presintă Bucovina în 1869: rabinul de la Sadagura se vede întâiu, având în față pe Hacman cu palatul lui episcopal din Cernauți,—și nu se uită păcatul anexării austriece, după broșura tipărită anonim de Kogălniceanu. In Cernăuți se află un preot frances rătăcit după „orfanii fratelui". Câteva rânduri despre Suceava.

Cum d'Avril se coboară la Roman, capitolul următor presintă în bloc Moldova, dar nu e mult de cules. La urmă o nuntă evreiască, în lumea bogată, cu invitații în franțuzește, reproduse; multe doamne groase cât „turnul lui David". Se mănâncă jambon.

Vor veni apoi poesii populare, note istorice despre mănăstirile închinate. Cu vaporul, d'Avril va merge de la Galați la Giurgiu, *unde el fusese la 1854, fumând ciubuc cu Bourée și Omer-Pașa*[2]. De aici cu căruța la București, unde petrecuse câtva timp la aceiași dată, păstrând cele mai bune amintiri, care, acum, se întăresc. Va întrebuința vremea cu excursii

[1] P. 66

[2] P. 196.

la Câmpulung şi Rucăr, la Argeş, la Goleşti şi Leordeni[1]. „Multe sânt de spus asupra locuitorilor României; dar, dacă-i iei de sus şi până jos, de la cel mai mare boier până la ţeran şi ţerancă, este ceva care nu li se poate tăgădui: farmecul."[2] Şi iată că, pentru a mulţămi celor cari aşa de larg îl au, învăţatul frances dă o largă şi caldă istorie a Unirii din 1859 şi a Domniei lui Cuza-Vodă.

Peste un an, la 1869, Ernest Desjardins, venit anume ca să studieze chestia evreiască în România, dădu, într'o revistă şi în placheta *Les Juifs de Moldavie*, nu numai ştiri preţioase, de altfel cunoscute, asupra subiectului care-l interesa, arătând că persecuţiile de care răsuna Europa sânt o închipuire, dar şi unele desemnuri, ca acelea care înfăţişează o stradă din Botoşani, cu înaltele biserici şi simpaticele căsuţe vechi.

La 1873 apare cartea lui Félix Martin, *Le Bas Danube et les principautés danubiennes*.

Din ţară el cunoaşte cursul Dunarii, cu Delta, Severinul, oraş regulat, de şi cu case joase, Buzăul, unde a văzut o îngropare solemnă, după arhaice tradiţii, Galaţii, cu o populaţie care ar putea creşte de la 25.000 la 100.000, cu portul prăfos şi noroios, având pavaje „de o simplicitate barbară", cu oraşul de sus „destul de european", cu Evrei germani şi mari negustori greci, cu locuitori români cari-şi tot înstrai-

---

[1] P. 270.

[2] Il y a beaucoup à dire au sujet des habitants de la Roumanie; mais, si vous les prenez depuis le haut jusqu'en bas, depuis le plus grand seigneur jusqu'au paysan et à la paysanne des champs, il y a une chose qu'on ne leur peut dénier, c'est le charme; p. 197.

nează avutul. Despre portul dunărean al Moldovei vorbeşte mai mult: pomeneşte Vadul Ungurului, lacul Brateş, de unde se trimete peşte şi'n Ardeal. Din starea de la început, fără apă, fără gaz, cu maidane şi porci pe străzi, asemenea cu oraşele începătoare din America de atunci, este un om care încearcă a ridica Galaţii, „hausmanisându-l"; e Moruzi, care a trăit în Franţa, Austria şi Italia, un artist distins şi un priceput musicant, al cărui fiu a luptat pentru Franţa în armata Loirei [1]. Brăila a întrecut Galaţii: în 1870 prin ea se trimeteau 1.605.892 *quartiers* (de 2 hectare) de cereale, 3.956.076 ocă de făină, iar prin Galaţi numai 754.607, de o parte, 1.209.053, de alta. In Ismail, cu cetatea dărâmată la 1856, erau odată 30.000 de Ruşi.

La Bucureşti îi atrag privirile „Podul", Cişmegiul, birjarii „lipoveni", halele, făcute după cele centrale din Paris de un Frances — şi viaţa scumpă. Intre cele o sută cinzeci de biserici, unele presintă interes, „prin „stilul original care se pare a fi derivat din cel bizantin. E o arhitectură policromă, în care nuanţele strălucitoare *(éclatantes)*, roşul, verdele şi aurul, sânt întrebuinţate ca să facă a reieşi fineţa coloanelor sculptate, bogăţia capitelelor care le încunună [2]."

In genere are bune opinii despre noi. „La început", scrie el, „nicio ţară nu pare aşa de lipsită de interes şi de pitoresc, dar o cercetare mai adâncită mi-a arătat că sânt puţine ţeri care să ofere atâtea elemente felurite studiului istoricului, arhitectului, inginerului." Zilnic cresc relaţiile de comerţ. „Rasa a

[1] Se recomandă „raportul lui, apărut la Bucureşti, în chiar acest an, şi Călăuza pe Dunăre, din 1863" a maiorului Papazoglu. Scriitorul cunoaşte şi pe Vaillant şi Istoria francesă a lui Kogălniceanu.

[2] Pp. 37-8.

păstrat caracterul ei, originalitatea ei osebitoare, în mijlocul atâtor desastre." Tineretul, ca şi cel din 1848, care făcuse un apel la Românii din Basarabia, din Ardeal, din celelalte provincii vecine cu Ţara-Românească", vrea şi acum „să vadă uniţi într'o singură naţie pe toţi cei cari vorbesc limba[1]".

Franţa e mult iubită. „N'am văzut nicăiri afinitatea raselor manifestându-se într'un chip aşa de izbitor ca la Români. Aşezaţi aşa de departe de Franţa, încunjuraţi de Guverne străine sau chiar duşmăneşti ideilor francese, ei au pentru noi o simpatie pe care n'o egalează decât aversiunea lor faţă de rasa germană... Pentru cine a locuit câtva timp România, e evident că în fundul acestei simpatii *(attachement)* adânci şi sincere e altceva decât recunoştinţă, sau chiar interes: asămănarea originilor şi caracterelor explică aceasta într'un chip mai natural şi mai adevărat[2]." De aceia-l miră coiful prusian al poliţiei bucureştene. Opera de căi ferate a lui Strousberg, „cu cartonul bitumat" al fundaţiilor sale, cu gările de favoare departe de oraşe, e aspru criticată. Lăudându-se fapta lui Cuza-Vodă faţă de pământurile mănăstireşti şi de ţerani, se afirmă că urmaşul său străin e „un om de spirit foarte mediocru şi de o

---

[1] Le rêve de la jeunesse roumaine est de voir réuni en une seule nation tout ce qui parle sa langue; p. 23

[2] Je n'ai vu nulle part l'affinité des races se manifester d'une manière aussi frappante que chez les Roumains. Placés si loin de la France, entourés de gouvernements étrangers ou même hostiles aux idées françaises, ils ont pour nous une sympathie qui n'a d'ègale que leur aversion pour la race allemande... Pour qui a habité quelque temps la Roumanie il est évident qu'il y a au fond de cet attachement profond et sincère autre chose que de la reconnaissance ou même de l'intérêt: la similitude des origines et des caractères l'explique d'une manière plus naturelle et plus vraie; p. 24.

mare slăbiciune de caracter", adăugindu-se: „Domnia lui va trece nezărită în istoria României".

Aici călătorul frances, care vedea bine atâtea lucruri, se înșela.

Léon Hugonnet, care a lăsat, în *Six mois en Roumanie* (Paris 1875), o plăcută descriere a calătoriei făcute la noi în 1871, când se făceau pentru Franța învinsă colecte pe care mândria lui le suferia cu greu, vorbește mai mult de aparențele Iașului, cu „clubul de patinaj", înaintea gării, cu multele biserici, pe care nu le prea înțelege, cu otelele infame și cu cartierul evreiesc, urât. Nu-i plac imitațiile de spectacole parisiene, dar îl interesează *brâul* și *călușarii,* săniile și ochii frumoși din loje. Cu trăsura merge, prin Vasluiu (cu „Otel Rusia"), Bârlad și Tecuciu, la Galați, potrivită capitală a României și oraș în care, la *Café du Commerce,* află Francesi, Confundă, la București, Facultățile cu Spitalul Colței, adevărata Universitate fiind atribuită numai Academiei. Și aici un local pentru Francesi, *Café Bressol.* Nu află gust pentru opera italiană și jocul actorilor de la „Național" și ține de rău pe Ulyse de Marsillac, de la *Journal de Bucarest,* care într'o conferință a maltratat pe Victor Hugo. La Bossel ascultă pe o cântăreață francesă de ultima treaptă. Il interesează lăutarii. In mai multe locuri dă trecătoarea visiunea a lui Vodă-Carol, tânăr. Plecând în Maiu 1872, se îndreaptă, prin Giurgiu, spre Apus.

O vedere a Dobrogii în momentul când se lucra la linia ferată Cernavoda-Chiustenge o dă, cu multe amănunte pitoresci, Henry C. Barkley, în cartea sa, apărută numai la 1876, *Between Danube and Black Sea or five years in Bulgaria.* Viitoarea Constanță îi apare numai ca „o mică adunătură de miserabile co-

libe de lut cu minaretul unei moschei țâșnind din mijloc[1]." Cernavoda are vre-o cinzeci de case românești[2]. Barkley va vorbi nu numai de oile bulgărești, ci și de Românii așezați în provincia turcească ale cării perspective nu le putea gâci nimeni; familia Vlad, cu fetele Maria și Rada, Ion Popa cu ai lui[3]. La întors, Englesul trece pe la Giurgiu și în treacăt își bate joc de nu știu ce escroc de-ai noștri, pe care-l botează: Coq-wheels-and-guano[4], și se îndreaptă prin Orșova spre Apus.

Un ofițer norvegian, mort deunăzi, Gunnar Sölfest Flood, vine la noi încă din Decembre 1876 și, războiul neîncepând încă, se întoarce după două luni, pentru a reveni în România odata cu deschiderea hostilităților.

Făcând drumul prin Moldova, el găsește satele o grămadă de bordeie, dar îi place pitorescul orașelor din care se ivesc vârfurile clopotnițelor. Și la București casulii proaste, până în centru, cu luxoasele magazine, noroiu pe strazi; „amestec destul de pronunțat de bogăție și sărăcie". Meșteri lucrând turcește pe pământ, populație asemenea cu pescarii Norvegiei. Lucrul la stradă se face încet, cu vorba, cu glumă.

Il interesează armata, pe care o cercetează, fiind condus de tânărul ofițer Romul Magheru și de colonelul Barozzi. Bune căsărmi, ordine militară, lucrări de „fortificație pasageră", pe care le admiră, ca și lucrarile de topografie ale elevilor Șco-

[1] A small collection of wretched mud-huts with the minart af a mosque sticking up from the midst; p. 21.

[2] P. 41 și urm.

[3] Pp. 46 și 288 și urm.

[4] P. 304.

lii militare. Spitale deosebit de curate. Cavaleria are foarte buni cai. La manevre perfecta disciplină, dar totală nepregătire de luptă; nu pot face războiul; „aş prefera să mă lipsesc de el", dar „au încă timp şi pot învăţa multe", Nu crede că teritorialii pot fi buni de ceva. Laude pentru ţinuta ofiţerilor. Defilările, îngrijite.

La Cameră, elocvenţa uşoara, superioara celei norvegiene, une ori gâlceavă, „doi-trei vorbind în acelaşi timp", retractări impuse de preşedinte; votul secret e visibil, se fumează lângă preşedinte. Domnul găseşte că se vorbeşte prea mult, şi nu uită să adauge ca preşedintele Consiliului, I. C. Bratianu, e „un mare orator".

Dar pe Flood îl interesează şi cultura: Teatrul, unde unele doamne întorc spatele scenei, Opera, „la înălţimea celor mai bune din oraşele europene", asilul Elena Doamna, care face o foarte bună impresie, Museul, fără a-l judeca.

Nu uită obiceiurile: umblarea preoţilor cu aghiasma, Boboteaza la Zlătari, o nuntă evreiască.

Vede şi pe străini, la biserica evangelică, la societatea de gimnastică, unde i se spune că Românii nu iubesc pe Germani. Inginerul engles al liniei Predeal a întrerupt lucrul din lipsă de bani.

La Galaţi, porci pe cheiu, „otel de familie turcesc", Müller. Negustori greci, cari merg iarna la Constantinopol şi Atena, boierii la Paris şi Viena. La Brăila, mai multă rânduială în străzi, murdare, şi clădiri, societate de gimnastică germană şi cu indigeni; miros de usturoiu nesuferit. Vile frumoase la Buzău, unde strada-şosea e mai bine întreţinută şi otelul miserabil; se descrie drumul mare, bun pentru Ruşii cari vor veni, şi podul, presintat cu amănunte. La Giurgiu, unde străinul observă mai ales femeile fru-

moase cele din Bucureşti nu-i plac. E lăudat şi Turnul-Măgurele cu otelul Zotu. La Craiova, represinta'ie de teatru cu „o piesă în genul *Falimentului* lui Björnson".

In a doua călătorie, Norvegianul trece la Siştov, pentru a se întoarce la Zimnicea şi a ajunge la Poradim. Află aici şi pe căpitanul danes Hedemann, al cărui jurnal a fost de curând tipărit în „Analele Academiei" de generalul Rosetti. Presintarea luptelor de la Griviţa nu interesează aici; nu se uită „bizarul" voluntar Nunuţă Roznovanu. De semnalat dorobanţul în picioare pe linie, căruia i se atrage atenţia că-l văd Turcii şi el răspunde: „Dar îi văd şi eu". După căderea Plevnei, oaspetele bea pentru „proclamarea regatului român". A doua şedere în Bucureşti e ocupată mai mult cu cercetari de tehnică militară. Pe Flood îl atrag îndată operaţiile din jurul Vidinului. O a treia apariţie în Capitala României e în ajunul plecării în patrie[1].

Dintre călătorii cari au strabatut în 1877 ţerile noastre pentru a urmari războiul cu Turcii, călatori pe cari i-am pomenit şi analisat în *Istoria Războiului pentru independenţă* şi trimet la această carte— aleg, pentru noutatea informaţiei, şi pe un rarisim Spaniol, madrilen, corespondent al ziarului *Imparcial*, marchisul del Valle de Toje.

La 30 April, el arată că la Turtucaia se semnalează 8.000 de oameni de trupe uşoare turceşti. Incă de la 27 ale lunii trimesul era la Calafat. Un marinar îi spune că Ruşii, la Galaţi, utilisează toate îmbarcaţiile româneşti pentru a trece Dunărea în Do-

[1] Notele, inedite, au fost traduse de generalul R. Rosetti, în *An. Ac. Rom.*, seria III, VIII, mem. 9 1928).

brogea. „In acest moment ajunge până la auzul mieu sunetul trâmbiţelor turceşti de seară, şi acordurile lor stridente străbat Dunărea: curioasă musică pentru o ureche europeană[1]." Căldura primăverii înaintate e foarte mare.

La 10, din Calafat (n-l din 20), se iea în batjocură pornirea războinică a Românilor: „Hotărât că Românii îşi propun să plece la cucerirea de lauri: se poartă aşa de belicoşi, de nu e nimeni să li impuie[2]". Turcii au greşit lăsându-i să ocupe situaţii aşa de strategice. Românii au 21-15.000 de oameni, cu şase baterii, dar numărul lor creşte zilnic, şi într'o săptămână vor ajunge a fi 20.000. „Ca toate armatele de formaţie mai recentă, armata românească oferă materie larga criticei; fară îndoială că au progresat deajuns de doi ani în această privinţă, şi mai ales în clasa ofiţerilor, cărora nu li se poate reproşa decât o deosebită încredere în persoana lor. Soldaţii sânt de bună înfaţişare, viguroşi, sobri şi disciplinaţi. Armamentul lasă ceva de dorit, mai ales cel al reservelor şi miliţiilor, care în general se compune din puşti cu piston"[3]. Artileria, amestecată, are vre-o „duzină" de baterii Krupp nouă. Locuitorii fug din Calafat. Abia se afla hrană la casa ofiţerilor.

La 2 August (n-l din 12) din Ţareviţa iscăleşte Al-

— [1] En este momento llega à mis oidos el sonido de los clarines turcos que tocan retreta, y sus estridentes acordes atraviesan el Danubio. Singular musica para un oido europeo!— La 9 Maiu ştiri din Bucureşti, fără însemnatate.

[2] Dicididamente los Rumanos se proposem salir à la conquista de laureles: andan tan belicosos que no hay quien los sujete.

[3] Como todos los ejércitos de formacion muy reciente, el ejército rumano ofrece materia larga a la critica: sin embargo de haber progresado bastante de dos anos à esta

fredo H. Montojo, arătând că Românii au intrat la Nicopol.

Corespondenţa din Zimnicea, la 3 (n-l din 15), observă că lipsesc ştirile, Ruşii oprind orice comunicare. Corespondenţii trebuie să fugă deci din România. Ţarul se crede că ar voi să treacă pe la Frăteşti. S'ar lucra la Ada-Calè pentru un pod.

Dar ştirile vin din Bucureşti la 18 ale lunii (n-l din 29): Ieri a plecat de acolo generalul Gurco, mergând în Basarabia: el va aduce cavaleria gardei. A doua zi după aceasta sosesc colonelul francês Gaillard, generalul Zefcari, colonelul Slăniceanu, şef de stat-major, colonelul Fălcoianu, directorul Ministeriului de războiu. Gaillard şi Slăniceanu pleacă spre Giurgiu pentru cartierul Ţarului. Domnul nu va merge la Nicopol ori la Turnu, ci lângă Craiova. Numai o divisie românească trece Dunărea. Traducând din româneşte, corespondentul spune că Românii vreau nu numai gurile Dunării, ci linia Cernavoda; nu primesc o înţelegere cu Bulgarii în ce priveşte Constanţa. „Intre Români şi Bulgari există une ori atâta antagonism, cât între Români şi Turci[1]." Corespondenţii de războiu se adună la serbarea de caritate a Crucii Roşii la Raşca, serbare organisată de Societatea de tir; doamne fac vânzarea. „Grădina, luminată splendid, presintă un aspect superb; era plină din capăt în capăt. Orchestra teatrului Operei a executat

parte, con especialidad en las clases de oficiales, à los que no puede reprocharse mas que el cuidar si es no es demasiado de su persona. Los soldados son de buena presencia, vigorosos, sobrios y disciplinados. El armamento deja algo que desear, especialmente el de las reservas y milicias, que por lo general se compone de fusiles de piston.

[1] Entre Rumanos y Bulgaros existe tal vez tanto antagonismo como entre Rumanos y Turcos.

admirabil câteva bucăţi. Conducătorul ei, Germanul Ch. Wiest, a cântat din vioară, cu întovarăşire de piano, având composiţii delicioase[1]." „Adorabila Keller, cântăreaţă alsaciană" adăugim: favorita octogenarului cancelar rus Gorceacov—, cântă din Lecocq, Offenbach, precum şi „Tirolesa" lui Weckerlin. D-ra Mora, Italiancă, se produce cu „două foarte dulci composiţii româneşti" *(dos lindisimas composiciones romanas)*. La tombolă vinde şi „frumoasa princesă Ghica" *(la bella princesa Ghica)*. In public fireşte Gorceacov, cu consulul Rusiei, Stuart, şi generalul împarătesc, Jomini. Broffl otelierul e expulsat dela cartierul rusesc pentru că lua 25-30 de franci pentru un dejun.

Tot din Bucureşti se scrie la 21 August n-l din 28. Nimic neputându-se afla despre războiu, corespondenţii umblă desperaţi pe strazi. D-ra Keller şi o tovaraşa merg Joi la cartierul rusesc, pentru o represintaţie-doua. Legiunea bulgarească formata la Ploieşti, unde Marele Duce Nicolae îi încredinţeaza steagul ţesut de doamnele din Samara, — se lupta admirabil; Turcii nu dau cartier prinşilor bulgari. Bulgarii din corpul lui Scobelev se poartă tot aşa.

La 22 n-l din 30 se semnalează plecarea de la Filaret a 500 de reservişti ruşi, veseli, entusiaşti, cu un preot. Neavând alt subiect, el va presinta — ca şi unii corespondenţi francesi Moşii, bâlciul de la Filaret. „Cum la Madrid e clasic Sf. Antoniu de la *Florida*, aşa e clasic Filaretul în Bucureşti. Se afla

[1] El jardin, iluminado espléndidamente, presentaba un aspecto soberbio, estaba lleno de bote en bote. La orquesta del teatro de la Opera ejecuto admirablemente algunas piezas. Su director, el Aleman Ch. Wiest, toco al violin, con acompaniamento de piano, dos composiciones deliciosas.

aşezat aici un bâlciu permanent lângă o fântână monumentală cu cea mai bună apă. Lumea merge s'o bea, aţâţândù-şi setea cu rahat, dulce turcesc făcut cu amidon. zahăr şi migdale. Deocamdata, vasta întindere din vale serveşte ca staţie a mii de căruţe de transport[1]." Ion Brătianu, care a fost la Ţar, se întoarce la Domnul său: mâne va fi la Bucureşti. Oraşul petrece. Corespondentul nemereşte la un teatru grecesc, care-l încânta. La *Union Suisse* compania dă „Vesperele revoluţiei greceşti" *La vespera de la revolucion helénica)* de consulul Alexandropol „Alexandrave", în şase acte, un „modelo de grandiloquencia": pronunţia e purisima, fără rival, lipsind nasalele, guturalele, sunetele mute. Asistă ziariştii greci Paschidi, Sabini.

La 23 August, corespondentul scrie ca toate trupele româneşti se afla acum în Oltenia. La 24 n-l din 31 semnaleaza plecarea de garibaldini spre Atena.

Scrisoarea din 26 n-l din 4 Septembre e de la Giurgiu, unde ziaristul spaniol ajunsese prin Alexandria. Oraşul a fost distrus: o bombă a izbucnit la gara; numai Otelul Petersburg e deschis, însa proprietarul ofera un cort afara. Totuşi cutare proprietar clădeşte în piaţa, profitând de ieftinătatea lucrului.

Din Poradim, la 5 6 Septembre (n-l din 16), se vorbeşte, în sfârşit, de lupta de la Griviţa. Carol I-iu trece în revista trupele, supt un soare canicular:

Como en Madrid es clasico San Antonio de la Florida, Filaret es c as c, e 1 Bucharest. Encuéntrase allì establecida una féria permanente chamada fuente monumental, un agua que es la mejor de toda la comarca. Las gentes van à bebe la, excitàndose la sed con rajac, dulce turco hecho de almidon, azucar y almendras. En la actualidad las vastas praderas del valle sirven de estacion à miliares de carretas de trasporte.

40.000 de oameni defilează înaintea lui. *„Trebuie să recunoaştem că acea armată e bine îmbrăcată şi încă mai bine echipată*[1]." Trec vânătorii, în costume de bersaglieri sau de trăgători din Alpi, roşiorii, cari samănă cu husarii roşii prusieni, călăraşii tipici, „pe cai mici şi nervoşi ca ai Cazacilor[2]", dorobanţii, şi mai „clasici", în presenţa lui Ion Brătianu şi a lui Robescu, directorul Poştelor. Domnul românesc e presintat ca „un om destul de simpatic, cu fisionomia dulce, deşi nu energică, de statură regulată, cu barba regulată şi plină". Şi, în ce priveşte caracterul său: „E un om ambiţios, de foarte bună credinţă şi de cele mai bune intenţii. E un spirit înaintat. Ar vrea să meargă totdeauna mai departe decât îi permit împrejurările... Principele Carol, odata ce s'a declarat independenţa ţerii sale adoptive, îşi creiază merite ca să câştige coroana de rege, cu care e chemat a-şi încinge capu'n curând, daca lucrurile nu iau o întorsătură rea[3]". Informaţiile scriitorului asupra armatei, luate de la generalul Zefcari, aflător în oastea Marelui Duce Nicolae, urmează.

La 7, din Pelişat (n-l din 20) Spaniolul presintă pe Domn în tovărăşia lui Zefcari, a lui Cernat şi a ge-

[1] Hay que convenir en que aquel ejército va bien vestido y mejor equipado.

[2] Sus caballos son bajos y nervudos como los de los Cosacos.

[3] Un hombre algo simpático, de fisonomia dulce aunque nó enérgica, estatura regular, barba negra y poblada... Es un hombre con ambicion, muy buena fé y mejores deseos. Tiene un espiritu avanzado. Quisiera is siempre mas allá de lo que las circumstancias reclaman... El principe Cárlos, una vez declarada la independencia de su pais adoptivo, hace méritos por ganar la corona de rey que está llamado á ceñir en breve, si las cosas no toman un mal rumbo.

neralului rus Zotov. Cât despre situaţia armatei, „încrederea în triumf e mare. Unele batalioane româneşti, la trecerea, astazi, a principelui înaintea lor, au strigat: Asaltul! Asaltul![1]”. Brătianu poartă personal grija răniţilor.

O scrisoare din Bucureşti, 23 Septembre (n-l din 4 Octombre), celebrează admirabila stare a trupelor care ştiu că au câştigat biruinţa: „Efectul moral produs în sufletul trupelor româneşti de ultimele operaţii e escelent. Soldaţii aceştia noi se cred acum soldaţi deprinşi cu războiul şi ard de dorinţa gloriei militare. Toată lumea e martoră că armata românească ştie să se bată. Sângele vărsat n'a fost deci nerroditor. Bine zicea colonelul Candiano Sergiu *(sic)*, în discursul pe care l-a ţinut la Turnu-Magurele pe mormântul nenorocitului ofiţer Bogdan: „Trebuie să compătimim, camarazilor, pe viteazul Bogdan? Nu, pentru că nu e de plâns cine-şi varsă sângele pentru restaurarea şi gloria ţerii sale. Odihneşte-te deci în pace, prietene, tu ţi-ai făcut cu vitejie datoria[2]”.

Se notează însă ofiţerii cari au greşit. Maiorul Lahovary—se cunoaşte acusaţia, şi răspunsul , neobser-

---

[1] La confianza en el triunfo es grande. Algunos batallones rumanos, al pasar hoy el principe por delante de ellos, han gritado: El asalto!.... El asalto!...

[2] El efecto moral producido en el animo de las tropas rumanos por las ultimas operaciones es excelente. Esos soldados bisonos créense ya soldados aguerridos y arden en deseos de gloria militar. Todo el mundo está conteste en que el ejército rumano sabe batirse. La sangre vertida no ha sido pues estéril. Bien decia el coronel Candiano Sergio en el discurso que pronuncio en Turna Magurella sobre la tumba del malogrado capitan Bogdan: „Debemos conpadecernos del bravo Bogdan, camarades? No, porque no es de l'orar quien verte su sangre por la restauracion y la gloria de su pais. Reposa pues en paz, amigo mio; tu has hecho valientemente tu deber”.

vând a doua redută a Griviţei, e scos de la statul-major. Un colonel M.. s'a ascuns la ambulanţă; colonelul G.. e învinuit că n'a mers direct la asalt. Informatorul crede că ei şi-au pierdut gradul, devenind simpli soldaţi. M.. ar fi fost chiar condamnat la moarte, dar Carol crede că nu trebuie să se verse sânge astfel. „Aceste acte isolate de laşitate au produs adâncă indignare în pieptul tuturor bunilor patrioţi[1]."

Se adauge că lupta a dovedit superioritatea puştii Turcilor.

Din Bucureşti, la 25 Septembre n-l din 3 Octombre), se raportează trecerea Cazacilor, cu ofiţeri tineri. La Bucureşti se află Scobelev, Radovici, Gurco, care merge la Zimnicea să întâmpine garda. Ruşii caută case de iarnă, care sânt puţine; Gorceacov şi-a găsit una. Ignatiev merge însă spre Chiev: e disgraţiat. Despre Bulgari are părere rea: sânt spioni turci. Din Bulgaria, de răul lor, cari şi ucid, vin Evrei fugari, pe cari-i ajută bancherul Halfon.

Cum se vede, informatorul a câştigat pe încetul sentimente reale de stimă si simpatie pentru Români. Publicul spaniol, supt impresia ştirilor de războiu, începe a se interesa de depărtatul popor latin.

Extraordinar de crudă, de şi dreaptă pe alocuri, e critica lucrurilor de la noi pe care o dădea în 1879 un diplomat frances în trecere de la Severin la Bucureşti şi de la Bucureşti la Giurgiu, de Moüy *(Lettres du Bosphore: Bucarest, Constantinople, Athènes).*

Nimic nu-i place de la început. Nici natura însăşi, orizontul „gălbuiu", casele ca nişte clăi de fân, omul de o samă cu mediul, căci „el, căsuţa şi brazda

---

[1] Estos actos aislados de cobardia han producido honda indignacion en el pecho de todos los buenos patriotas.

par ca nu fac decât un bloc uniform, că sânt legaţi unul de altul, că sufar aceiaşi soartă, cum au aceiaşi aspect întunecat *(morne)* şi sumbru". Tot ce vede în Oltenia e numai „un colţ din societatea orientală, sumbră şi pitorescă, miserabila şi bogata în colori". De altfel o adevărata populaţie se caută în zadar: „omul lipseşte pe acest pamânt melancolic: simţi impresia singurataţii mute: sufletul rămâne uimit *(interdit* şi morocanos". Câte un oraş lângă ape de suprafaţa, cu maluri joase — şi Oltul! , apare ca „o insulă singuratec în mijlocul suprafeţelor nemăsurate".

Bucureştii, cu biserici proaste, cu o Şosea buna şi cu case boiereşti ca la Ville d'Avray, nu pot să-l mulţamească: n'au „coloare particulară". E aceiaşi antitesă ca în toata ţara: aici „între luxul frances sau rusesc şi miseria orientală". „Elementele par a fi reunite prin hasard mai curând decât prin atracţiile vieţii împreună." Trec alaturi „popi zdrenţuiţi" şi echipagii de lux pe „strazile mlăştinoase" *(rues marécageuses* . Nicairi originalitatea, nicairi armonia.

Şi aceste defecte le semnaleaza el în toată viaţa noastra, răpede prefacuta. E „o rasa înca rau echilibrată, care iea adesea viciile drept eleganţa şi nu vede totdeauna îndestul pana la ce punct conrupţia la popoarele mari e răscumparată prin un întreg trecut şi printr'un present întreg de virtuţi laborioase şi severe... Totul e de ordin composit, făcut din bucăţi *(de pièces et de morceaux);* nicairi o forma caracteristică, o societate distinctă. De fapt ei n'au nicio fisionomie bine hotărâtă *(bien tranchée)*, nu poseda nicio puternică literatura, nicio industrie, nicio arhitectura care să li aparţie şi nu pot concepe alt progres decât imitaţia mai mult sau mai puţin fericită

a popoarelor europene." De oare ce vorbeşte şi despre viitor, semnalează „puterea şi vitalitatea, foarte visibile".

Lucrarea următoare, din 1878, a lui Beaure şi Mathorel *(La Roumanie)* se sprijina pe o compilaţie şi, bine împărţită, are idei juste fără a însemna ceva în desvoltarea informaţiei apusene sau a ideilor lumii apusene faţă de noi.

In *Zig-zags en Bulgarie* din 1879, un ziarist frances, corespondent la trei mari gazete, dă şi preţioase ştiri despre împrejurările şi oamenii de la noi. Venind din Chişinău, în cursul razboiului cu Turcii, i se pare a vedea în paşnicul Prut un zbor de „flamingi rosi". Mai autentic e murdarul otel ieşean, la care negligenţa e în creştere de jos până la odaile calătorului şi pe care se grăbeşte a-l părăsi. Cum se întâmplă să fie în oraş de Dumineca Mare, calatorul calcă pe verdeaţa şi florile îngrămădite în biserici, unde slujba, făcută cu voie bună, îi place. La gară e haos, îngrămădire de samsari, speculă şi conrupţie.

In drumul spre Bucureşti, oprire, silită, la Barboşi. Cu o diligenţa călătorul e dus la Focşani, cu casele albe curate în mijlocul gradinilor. Razboiul nu se simte decât printr'un desertor purtat pe străzi, cu lanţurile la mâni,—pretinde martorul nostru. Uitam pe ofiţerul prusian von Liegnitz, care ar fi fost ataşat de Moltke la persoana Domnului nostru şi care porunci a ca stăpân în localitate[1].

Tot diligenţa duce mai departe, până la Buzău, de unde se iea din nou trenul pentru Ploieşti. Bulevardul nu exista şi casele mari încunjurau numai piaţa;

[1] El a publicat o lucrare militară care tratează şi despre războiul nostru .V. Iorga, *Războiul pentru independenţă*.

se semnalează cea mai frumoasă clădire: o şcoală, Se descrie pitoresc şi otelul în care se face popasul şi noul aspect al oraşului ocupat de cartierul general rusesc, pentru care trupe improvisate joacă în gradini (şi o Parisiană cu apucături ca pentru ocasie). Un portret bine făcut al Marelui-Duce Nicolae poate interesa pe istoric, ca şi acela al ataşatului frances la Petersburg, colonelul Gaillard, care fusese la Calafat cu Domnul, asistând la bombardarea turcească, şi care laudă pe soldaţii noştri. Lângă oraş voluntarii bulgari, în haină întunecată şi cu crucea roşie la căciulă, purtând steguleţele naţiei lor, se gătesc de luptă. Intâlnirea la gara din Ploieşti a prinţului rus cu stăpânitorul României e o pagină de istorie: pe Carol I-iu scriitorul e gata a-l confunda cu „un ferches *(pétillant)* căpitan de vânători de la Vincennes". Marele-Duce, care asculta, „cu o indiferenţa mai mult sau mai puţin studiata" pe interlocutorul său, îi presintă pe princesa Şacovscoi, bătrâna conducătoare a ambulanţei lor ruseşti.

Bucureştii sânt descrişi ca „unul din oraşele cele mai plăcute din Europa, o adevărată oasă în mijlocul unei civilisaţii relativ puţin înaintate". Plac mai ales grădinile, care sânt pretutindeni, „bucolice", în amestecul de modeste lucruri vechi şi cladiri noua: „căsărmi de închiriat cu cinci ori şese rânduri". Şoseaua e plină de Ruşi calări, otelele, restaurantele, grădinile, au în ele, zi şi noapte, oaspeţi buni platnici. Dar lumea nu-i iubeşte, pentru aroganţa lor, pe Ruşi. Niciodată în toate locurile acestea publice nu s'a văzut un Român şi un ofiţer rus aşezaţi la aceiaşi masă; niciodată la primblare n'am zărit ofiţeri din aceste două naţii în aceiaşi trăsură". Nu-şi vorbesc şi nu se salută, şi pentru ai noştri aliatul e un „năvălitor" de azi şi un „spoliator" de mâne.

Intre casele pe care le cercetează călătorul e a lui C. A. Rosetti, atunci şi preşedinte al Camerei Deputaţilor şi primar. Se înfăţişează placuta lui locuinţă şi se descriu seratele de Joi ale d-nei Rosetti, în care serate se lucreaza, de femei îmbrăcate „naţional”, la seamă pentru răniţi. In redacţie, cu chipurile lui Mazzini şi Garibaldi, purtând dedicaţia, se discută în limba francesă. Din cei de faţă se zugrăvesc: Ion Brătianu, „frumos cap românesc de cugetator şi de poet, vorbind totdeauna cu o elocvenţă naturală şi găsind icoana caldă şi bătatoare la ochi pentru a-şi exprima ideile”, Eugeniu Stătescu, melancolic, colonelul Pilat, fost locotenent-colonel în armata lui Bourbaki, cu „bustul lui crotonian”, ba chiar Radu Mihai, prefect de poliţie. Intre străini, Englesul Forbes, Villiers de la *Graphic*. Boyle de la *Standard*).

La Bucureşti asista Kohn-Abrest la sosirea Ţarului, în faţa căruia la Iaşi se sinucisese un ofiţer pe care el nu voise să-l graţieze. Francesului Guilloux, care conducea Căile Ferate, i se pusese în vedere împuşcarea daca nu va sta pe locomotivă între şofer şi mecanic. Calatorul a văzut împodobirea cu un arc de triumf din partea elevilor Şcolii Militare, pe atunci lângă Gara, a Străzii Târgoviştii, prefăcută apoi în Calea Griviţei. Podul Mogoşoaii era acoperit de verdeaţă şi de flori. Ziua foarte frumoasa era prielnica mulţimii ce se primbla. Oraşul i s'a părut Francesului „foarte potrivit *(avantageusement créée)* pentru marile serbători publice”, sămănând astfel „cu calităţile solemne ale Italiei, dar cu avantagiul unei mai mari libertăţi *(laisser-aller)* şi cordialitaţi în expansiune”. Ţarul, răspunzând lui Rosetti, semnalat cu insistenţă de Ignatiev, îndreptase pe vorbitor, spunând că a tras sabia numai pentru „naţiile creştine

din Orient". Publicului i-a displăcut că Domnul n'a stat în prima trăsură, unde făcuse loc Doamnei, alături de Țar, ci în a doua. Alexandru al II-lea, trist supt ploaia de flori, zâmbi numai odată când ea se prefăcea, la casa lui Stătescu, într'un potop. Bratianu avu două accidente şi de pe urma celui de-al doilea zăcu mult timp.

Se trece apoi la împrejurările războiului: Bombardarea Giurgiului, unde populația e surprinsa la cafenele călatorul se presintă la fața locului şi afla pretutindeni distrugerea , trecerea Dunării la Zimnicea— după ce povestitorul căutase pe Țar la Alexandria , luptele de la Siştov unde afla pe însuşi Canini, „bătrân confrate italian cu barba de fluviu albă, îmbrăcat în orice vreme cu un macferlan care ascundea pitoresc zdrențe foarte pitoreşti"[1].

Intors la Bucureşti prin holdele aurite, pajiştile îmbielşugate şi înaltul porumb verde, cu țerani din tablourile italiene ale lui Léopold Robert, Kohn-Abrest are o audiența la baronul de Jomini, ajutorul lui Gorceacov. Aici se petrece: la Raşca, la „Dacia", la „Union Suisse", la Moşi, plin de samsari, pe când Paşa de Nicopol, prisonier, debarcă din tren la Filaret.

Călare, corespondentul merge apoi spre Zimnicea, plin acum de sucursalele marilor magasine, de restaurante, de aventurieri, de falsificatori. Aici sosesc veştile de la Plevna. La Nicopol află continua jignire a Românilor de către Ruşi. La Turnu-Măgurele întâlneşte din nou pe Brătianu, care, instalat la Prefectură, cerceta toate amănuntele cu cea mai mare grija fară a înceta despre aceia de a conduce politica Prin-

[1] Pp. 174-5.

cipatului[1]. Don Carlos era acolo, foarte mult simpatisat de aliaţii noştri.

Un ultim drum e cu ofiţerii ruşi cari merg din Bucureşti spre Moldova, în Septembre, într'un moment când, la Buzău, la Brăila era frică de o invasie a Turcilor. Galaţii par „morţi", portul fiind închis şi negustorii străini plecaţi. La Brăila e linişte. Peste câteva zile se pare că ziaristul era la Corabia şi asculta discursul lui Brătianu către ostaşii ce treceau podul. Peste câteva zile el vede cu admiraţie soldaţii noştri mergând la asalt: „aceşti bieţi ţerani români cu bluselele lor usate şi căciuli cu pene de curcan, ei de cari s'a râs atâta, au dovedit că ştiu să moară, dacă nu să învingă, şi că e în adevăr sângele vechilor Daci care li curge în vine." Şi Canini asistă la luarea întâii redute de la Griviţa[2]. Din douăzeci şi opt de ofiţeri de la 2 de Vânatori rămasera patru, la 5 dorobanţi cinci sute douăzeci de soldaţi din o mie cinci sute optzeci. Davila e acolo cu ajutorul medical; soldaţii sufăr totul în tăcere, dorind doar să scrie acasă.

La apropierea iernii Francesul părăseşte capitala munteană, căreia-i prevesteşte prosperitate, cu dorinţa de a i se păstra caracterul pitoresc. Portretele simpatice ale lui Brătianu şi Rosetti încheie cartea; al lui Kogălniceanu e mai bine schiţat.

Mă opresc aici cu bibliografia francesă. Cărţi ca ale d-lui Belessort sau aceia, superficială, a d-lui Léon Claretie, descrieri ca a d-lui Labbe *(La vivante Roumanie)*, ca ale d-nei Noëlle Roger şi ale soţului ei, profesorul Pittard, sânt prea nouă pentru a putea fi judecate într'o carte de cuprins istoric. Alte cărţi

[1] P. 236.
[2] P. 283.

care nu se află în ţară vor fi analisate într'un supplement.

Un Engles, W. Beatty-Kingston, autorul mai multor lucrări de politică, a venit din nou la 1874 în Principate pentru a cerceta, ca şi Francesul Desjardins, situaţia Evreilor aici[1]. Era provocat de adresa comunităţii din Bacău către un coreligionar din Anglia, cu plângere contra legii băuturilor şi unei aspre aduceri la îndeplinire: ziarul *Daily Telegraph* dădu autorului, aşezat atunci la Berlin, sarcina de a se informa personal asupra chestiei, care ajunsese de notorietate publică, mai ales că era deprins cu Principatele, destul *(tolerably)* de familiar cu limba românească şi cunoscut personal bărbaţilor politici atunci la putere în Bucureşti.

De fapt el fusese în ţară, ori cel puţin în Moldova, pe care o află schimbată în bine, încă de la 1865. Nu mai era, spune el, o stare de lucruri ca „în secolul al XIV-lea". Dar îşi amintia încă de drumurile rele, de hanurile miserabile, de cârciumile la drumul mare şi părerea lui e şi acuma că în ultimul timp al Domniei lui Cuza-Voda eram un neam de sălbateci, cu o clasă dominantă incapabilă şi fără patriotism, neavând înainte niciun viitor.

Supt toate aceste raporturi, drumeţul din 1874 are de ce să fie satisfăcut: trenurile punctuale şi curate, Grand Hôtel, cu patron vienes, la Bucureşti, Hugues şi Otel Concordia. Lăutarii îl distrează, şi li reproduce câte ceva din cântece.

Situaţia politică supt regimul Lascăr Catargiu Boierescu îl satisface tot aşa de mult. Despre Prinţ nu aude decât laude. Crede că Guvernul de la 1874 pregătia independenţa ţerii.

[1] A *Wanderer's notes*, Chapman şi Hall, 1888.

Iar în chestia evreiască, el constată vechea toleranță cu ceva bunăvoință mai mult, pentru a satisface dorințile Puterilor în această privință. I s'a spus numai că elementul imigrat e preà numeros. Evreii însiși desmint informațiile tendențioase cu privire la ei.

In carte se află și descrierea Sulinei, care i se pare un loc imposibil de locuit, a Tulcii, cu 20.000 de locuitori, în stradele căreia le primbli noaptea cu cavasul care duce înainte felinarul, a Bacăului, cu pavaj foarte bun și frumoasă înfățișare, a Romanului, unde elementul evreiesc i se înfățișează așa că s'ar speria, spune el, Londra. de dânșii, a Iașului, complect stăpânit de elementul care provocase ancheta, a Galaților, refăcuți și împodobiți dar cu Moldovenii, sau numai boieri. sau numai ploți în țara lor. Și Englesul scrie că-l urmăria acest gând: „Dacă, din cele trei milioane și jumătate de Londonesi, două milioane ar fi străini cu obiceiuri criticabile *(objectionable)*, cari ar fi luat întregul negoț al Capitalei în mânile lor, nu-mi închipuiesc că restul de un milion și jumătate i-ar privi cu simpatie" [1]. „Evreii în Moldo-Valahia de sigur au motive de plângere speciale, definite și serioase, care strigau tare pentru o răpede lecuire, dar mi s'a părut că viața țeranului român era o lungă jălanie *(grievance)* ...Starea lui ar fi fost nesuferită pentru orice ființă mai puțin îndurătoare, blândă *(amiable)* și smerită [2]." Copiii lui se sting fără îngrijire; la un sat „dintre Ruginoasa și Roman" în 1874 mor de difterie, din șaizeci de copii, cinzeci și șapte [3]. Dar acestea sânt rele în curs de îndreptare, și autorului îi place

[1] P. 53.
[2] P. 59.
[3] P. 60.

a spune că progresul nostru întrece şi pe al Rusiei, ca pavaj, lumină, administraţie, armată şi chiar grija de ţeran în ultimii ani[1].

In „Une course à Constantinopol” vestitul ziarist de Blowitz, ducându-se în Orient pentru a vedea de aproape cum se caută a se resolva vechea şi poate eterna problemă a Orientului, a trecut şi pe la noi. Cartea e tipărită la 1884 şi plecarea în acele vagoane paturi, care erau atunci o inovaţie şi pentru inaugurarea carora de la Paris la Constantinopol se poftiau oaspeţi ca acesta, pare a se fi făcut ceva înainte de această dată. In trenul spre Bucureşti e pe aceiaşi lista de invitaţi, o întreagă societate în care şi distinsul povestitor care a fost Edmond About, şi el descriitor, din fugă, şi cu *acest* prilej, al ţerii noastre.

Locuri cari îi par banale între Timişoara şi Caransebeş. Porumbişti veştede, balţi înverzite, noroiu frământat de căruţe. Apoi muntele apare şi râul ce se zbate în văile lui. E ca pe la Aar şi Reuss, scrie cunoscătorul peisagiilor Germaniei apusene. O limbă latină apare pe firme de la Vârciorova încoace. Asupra distanţei până la Bucureşti nimic. Dar Capitala noastră îl interesează pe calator, prin contrastele ce cuprinde.

„Capitala în naştere a unui regat care se naşte.” In birjă, pe Calea Griviţei, încă suburbie sărăcăcioasă. Şi în centru, Palatul pare meschin, cu toate reparaţiile. Dar oraşul e viu şi tânăr. Spre Sinaia. Şes monoton. La Ploieşti gara plină de costume interesante. Soldaţi fac exerciţii în apropiere: oaste nouă. Radowitz, fost consul la noi, spusese lui Blowitz că regele, odinioară, la sfârşitul unei inspecţii nereuşite,

[1] P. 62.

plânsese în toată forma. In această armată se păstrează năcazul pe Rusia, reaua aliată din 1877.

Sinaia-i pare drumețului un colț proaspăt și vesel. Tocmai în ziua aceia se inaugura castelul Peleș și C. A. Rosetti se întorcea de acolo în frac. Poftiți la Palat, cu tot balul în care se aflau, cei douăzeci de călători află pe Regele în mare uniformă, vorbind cu Grigore Sturdza, într'o societate compusă din D. A. Sturdza, care ar fi avut în ziua aceia o „fisionomie afabilă și zimbitoare”, generalul Fălcoianu, colonelul Candiano Popescu, Gheorghe Chițu și Alecsandri.

In port românesc, regina e între domnișoarele de onoare, îmbrăcate ca și dânsa. Cetitor al „Cugetărilor” înaltei Doamne, de Blowitz vorbește cu dânsa de literatură și artă și află că acest port e impus. Regele-i spune că la congresul din Berlin oaspetele a putut vedea pe delegații români, că numele lui i-a fost pomenit de Catargiu (Callimachi-Catargi) și că, de altfel, marele ziarist e decorat cu Steaua României.

Cu acest prilej de Blowitz își amintește că a asistat cu C. A. Rosetti, în Paris, la îngroparea fostului ministru român în Franța: ar fi murit de supărare pentru că fusese atacat și disgrațiat.

Felicitat pentru Dobrogea, regele spune cuvinte adânci: „Fără îndoială în el însuși acest schimb ar putea să pară acceptabil. Dar, în principiu, nu pot admite această teorie a schimburilor când e vorba de teritorii și naționalități. Nu dai numai pământuri, ci suflete pe care credeai că le-ai câștigat și le cedezi. Nu totdeauna e un târg frumos. Dar, fiindcă se făcuse din aceasta o chestie de sentiment, discuția ajungea fără folos. Numai, de fapt, nu-s două porturile ce am căpătat, ci numai unul: Chiustenge. Insă trebuie să cheltuim douăzeci de milioane și să întrebuințăm cinci ani pentru ca să iasă roade din a-

ceasta; avem nevoie de zece ani de pace ca să ajungem la acest țel. Cum vezi, acest dar nu e fără preocupații."

De Blowitz spune că acei zece ani sânt garantați de Bismarck și că în țară alegerile pe patru categorii-colegii nu pot da surprinderi. Regele, înainte de a încheia, observă că sânt patru clase și că nu pot fi mulțămite toate în același timp.

După visitarea castelului, se cântă și arii naționale, Regele dă semnalul aplauselor. Ceaiul se oferă călătorului de d-ra Teodori. Regele reia convorbirea, pentru ca să arate ce greu și-a clădit „casa" de locuință, dar ce mulțămit e de consolidarea țerii, cu o armată asupra căreia, în orice împrejurări, nu s'ar putea trece. Demonstrațiile de la Paris contra regelui Spaniei dau prilejul ca Suveranul să spuie că Alfons al XII-lea nu era vinovat pentru că Impăratul german îi dăduse un regiment în provinciile luate de la Franța în 1871 și că, oricum, asemenea scene „nu vor face mai dese visitele suveranilor la Paris". Și întâlnirea lui Gladstone cu Țarul la Copenhaga-i pare un act contra Germaniei și el lasă a se înțelege aceasta.

Prin Giurgiu, după o luptă cu hamalii „bărbați", adecă bărboși, se trece la Rusciuc.

Charles Bizot publică în 1886 la Paris un volum de călătorii intitulat *Grèce, Turquie (sic), Danube*.

E vorba iarăși de un ziarist, de unul care a fost însărcinat de două publicații, *Le Siècle* și *Le Gagne-Petit*, să întreprindă în Orient drumuri care nu erau noi pentru dânsul. De altfel, ziaristul era și un erudit, ca unul care făcuse studii de antichități elenice la școala francesă din Atena. Astfel el putea scrie înduioșat că „de aproape patruzeci și cinci de ani și-a

umplut din nou ochii de lumina care acum în curând douăzeci de ani îi îmbătase”.

Călătoria se face, în 1885, pe Mare, drept la Atena. Aici tot ce priveşte vremea veche îl încântă fără să caute însă privelişti contemporane. Regretă pe palicarul care nu ştie ce face, dar se vede câta-i ziulica de mare, şi aruncă oarecare consideraţii asupra certelor de partide, cu demarhii lor, „oameni cari fac afacerile tuturora, la cari toţi se adresează, ori de e un proces de susţinut, ori un loc de căpătat, o lamurire de cerut, o scrisoare de scris”. Bizot cercetează urmele vechilor cetăţi şi se abate şi prin Insulele Ionice vecine. E dintre aceia cari merg cu ochii deschişi asupra vremii lor şi-şi dau sama că „e bine să ai religia antichităţii, dar superstiţia ei, nu”.

Pitorescul: străzi desfundate, câni răpănoşi, hamali cruzi, ulemale cu turbane verzi, femei cu iaşmac îi lovesc privirile la Constantinopol. Iubitorului de lucruri elenice, moscheile noi, vechile urme bizantine nu-i plac: lucruri enorme şi grele. Bazarul îl ocupă mai mult decât Sfânta Sofia. Cu totul altfel în vechea capitală a Osmanlâilor, la Brusa, unde-l farmecă faianţele vechi, asemenea în strălucirea lor cu safirul şi smaragdul, părând a fi inspirate, în reflectele lor minunate, de apele schimbătoare ale Mării vecine.

De Români e vorba întâiu la discuţia asupra succesiunii turceşti, atât de felurit scontată. Drepturile româneşti i se par scăzute prin puţinul număr al represintanţilor rasei noastre în Balcani şi prin aşezarea pe malul stâng dunărean a centrului rasei noastre. Bulgarii îi apar ca „prea aspri şi prea puţin civilisaţi, pentru ca într’un veac ca acesta să fie candidaţi serioşi la hegemonie”.

Dacă ar fi putut gâci că va veni îndată alt veac în

care asprimea, brutalitatea, între popoare, ca şi între oameni, va fi principala virtute...

La noi vine tot pe Mare. Când trece Dunărea „murdară”, „galbena, măcar ca Tibrul la Roma”, de la Rusciuc la Giurgiu, află un mal” cu totul plin de viaţă, verde, primitor”. „Pretutindeni copaci frumoşi, livezi voioase, lanuri de porumb îmbielşugate, un şes cât cuprind ochii şi de o minunată rodire. Aici, natura e amica omului şi nu, ca dincolo, duşmana lui.”

Fără tovarăşul sau, pictorul, foarte cunoscut pe urmă, Fournier, care se grăbeşte spre Apus, — Bizot vine la Bucureşti, al cărui nume îi pare, şi lui, că are o semnificaţie de bucurie. Descopere oraşului „aiere de capitală” cu străzi largi, case bine aliniate, tramvaie care aleargă în toate părţile, birjari turbaţi, teatru frumos, magazine chipoase, cafenele luxoase, multe clădiri noi, abia sfârşite şi altele în lucru, otele monumentale după Louvre şi „Grand-Hôtel”. Aşa era atunci... Dar, cu tot despreţul pentru Orient al celor de aici, preţuri mai sărate ca oriunde în aceste pretenţioase otele.

Nu pricepe bisericile: „două, trei”, şi „bizantine, moderne”. N'a fost dus unde trebuie, cum se face şi acum. Privelişte din Dealul Mitropoliei. Lipsă de lucruri interesante.

In drumul spre Sinaia, natura-l prinde încă din mers.

Grâu slab, admirabile porumburi: „nicăirea n'a văzut aşa ceva”. „Pretutindeni la ţară bărbaţi, femei la câmp: tot poporul ăsta pare harnic, şi ce viaţă grea! Bărbaţi şi femei, în ţara aceasta, tot omul din popor nu mănâncă decât mămăligă rău făcută şi puţin hrănitoare, cu câteva cepi.” Băutură, scrie Francesul, — apă.

Viile de supt munte îl farmecă: vinul lor uşor e cumpărat şi pentru Franţa. Muntele i se pare zimbilor şi el. „O mică Elveţie.”

Invitat la regele Carol, regina Elisabeta i se înfăţişează „foarte amabilă, simplă, toute charmante”: „m'am supus farmecului ei, cu toţi ceilalţi”. Nu uită cugetările ei din „La Nouvelle Revue”. Regele e „un om inteligent, foarte lămurit asupra tuturor lucrurilor în Europa, un spirit real *(juste)*”.

Viitorul nostru scriitorul nu-l judecă prea senin. Din Apus am luat „mai curând viciile decât calităţile”. Sântem şi la loc rău. Şi avem cu ce ispiti, pe duşmani, cari nu lipsesc...

Intâmplarea-mi scoate înainte o curioasă carte tipărită la Buenos Aires în 1890 şi cuprinzând un itinerariu pentru călătorul care doria să cunoască lumea întreagă.

„El libro del viajero” e redactat de un celăţean argentin cu nume italian, Antonio B. Massioti, care nu uită a-şi pune şi chipul.

Un întreg capitol priveşte România, şi mi se pare că nu e fără interes să se arăte cum eram priviţi acum aproape o jumătate de veac în capitala depărtatului Stat sud-american.

„România”, se spune la început, „întră în categoria ţerilor care au mult de văzut şi puţin de admirat”.

Massioti, care a fost însuşi la noi, venind prin Ungheni, îşi descrie călătoria, ceia ce dă informaţiunilor sale o valoare personală.

Câmpul moldovenesc îi face impresia „pampaselor” lui de acasă, a căror monotonie e întreruptă însă de prelungirile Carpaţilor. Câmp deci şi dealuri pornite din munte, aceasta deosebeşte peisagiul românesc.

La Iaşi, „mic oraş de mediocră importanţa", Trei Ierarhii restaraţi îi par o zidire nouă, ale cării „baso-reliefuri" capricioase" nu-l încântă prea mult. Încunjurimile-i par mai interesante.

In drum un tânăr face discursuri în care călătorul e lovit de necontenita repetare a cuvântului de „Român", întovărăşit totdeauna de nesfârşite aplause.

I-a fost dat Argentinului să cunoască pe cetăţeanul nostru, care pe atunci era burghes şi naţionalist.

De altfel părerea omului nostru e că sântem „rasa cea mai eteroclită din lume" în informaţia căreia întră „Pelasgi *(sic)*, Daci, Greci, Romani, Israeliţi; Bulgari şi în special Slavi". Limba, obiceiurile nu-i dovedesc latinitatea noastra: între Ruşi, cu teoriile lor slave, şi ai noştri, latini fără îndoială, înţelepciunea lui crede că trebuie să ţie drumul de mijloc, care însă are neajunsul că de obiceiu nu e pavat.

Deosebind „colorile" Bucureştilor, călătorul ajunge răpede la conclusiă că, de şi „unul din oraşele cele mai amusante din Orientul Europei, nu oferă nimic vrednic de o menţiune speciala". Intre edificiile „fără nimic particular", el pune, neuitând, în parantese, „coloarea", care s'a impus atenţiei lui, Mitropolia, biserica Radu-Vodă, Curtea-Veche, apoi Palatul Regal, cel de la Cotroceni, Universitatea şi Teatrul Naţional. Dâmboviţa, mai puţin scârboasă ca astăzi, îi dă prilejul să citeze cunoscutele versuri despre dânsa, total inaplicabile azi, când o picătură din apa ei ar trimite pe un uriaş în altă lume, şi el descopere că ele au un sunet spaniol.

La Şosea, vede, fireşte, şi atunci „muchas mujeres hermosas", „multe femei frumoase", dar descopere repede că tenul de „cambalinas", de „păpuşi", e datorit unei migăloase operaţii technice cu alb şi roşu.

Mai favorabil e populației evreiești din capitală. Foarte veche, ea a adus o influență a limbii spaniole, așa de mare că ar vorbi-o și „pretinsa rasă românească". Această influență a... Evreilor spanioli s'ar vedea și într'o veche operă literară, „Cuvântările arhiepiscopului Ghenadie publicate în idioma naționala la sfârșitul veacului al XV-lea".

Scrierile reginei Elisabeta, răspândite, scrie el, în toata lumea și din causa coroanei ce poartă poeta, îl îndeamnă să vorbească mai pe larg de dânsa. Massioti pare a fi un critic literar de profesie, caci iată în ce chip cată să fixeze valoarea acestor scrieri: „Carmen Sylva nu e o George Sand, încă mai puțin o Madame de Staël, nici o Ouida, nici o Pardo Bazan; și, cu toate că modestia ei literară ar putea s'o așeze alături de Maria del Pilar Sinués" cine o mai fi și aceia..., „se deosebește cu totul de dânsa prin energia dese ori vehementă a cugetărilor ei, precum și printr'o oarecare asprime psihologică, proprie persoanelor care au suferit mari nedreptăți".

Intra și în observații de amănunte, arătând că bucata cutare, tratată cu artă, ar fi putut da, în loc de „un zâmbet melancolic", lacrămi de simpatie dureroase". Amanuntele predomină, în locul acelei „seninătăți în stare să disece pasiunile cu mână de anatomist și să le presinte prin laturea cea mai artistică". Bogăția acestora, cugetările asupra vieții sânt relevate, menționându-se în românește titlurile a trei schițe. Popularitatea reginei i se pare dovedită prin frescele de la Trei Ierarhi, autorul neștiind care sânt drepturile ctitorilor.

Cu atâtea impresii de la noi, oaspetele de departe trece în Bulgaria, cu un Atenian care-i ține de urât în noile și mult mai grelele peripeții. In drum i se povestesc toate luptele din jurul Plevnei. Bulgarii,

şi mai puţin fericiţi decât noi, trebuie să se mulţămească cu atâta.

In altă parte a lucrării se dau ştiri geografice şi artistice aşa şi-aşa, calificându-se totalul naturii noastre de „pitoresc şi încântător". La amintirile proprii adauge femeile, *lindas mujeres*, straşnic vapsite, de la grădinile de vară, Raşca şi Stavri. Işi aminteşte de Academie, de grădina Bibescu, de Domniţa Bălaşa şi de Stavropoleos.

„In resumat, Bucureştii sânt un oraş în care e puţin de văzut, dar care oferă un stadiu interesant de trecere de la civilisaţia apuseană la cea răsăriteană a Europei, în acelaşi timp cu un centru de diversiuni care seduc în acele regiuni.

Cel mult calătorul va întâlni, mai mult confort în Capitala Romàniei decât în ţerile care o încunjură, mai ales spre Sud."

Atât crede el că ni-ar putea ajunge.

Călătorul olandes Kuyper a străbătut, într'o călătorie în jurul lumii, şi ţerile noastre [1].

După ce a văzut fortificaţiile, J. Lahovary, atunci ministru de domenii; duce la ţară pe visitatorul olandes de supt regele Carol. A cercetat şi sate moldoveneşti. Ţeranii i se par puternici, sobri, „trăind în propriul lor cerc restrâns". Privirea lui e simplă; străinul e primit bine; dacă se recunoaşte gustul artistic al săteanului, i se produce o vădită bucurie. Sărăcia căsuţelor e înviorată de bielşugul lucrurilor ţesute. Se descrie stilul acestor locuinţe. Se relevează „icoana pe păreţi şi florile în fereastă", care însu-

---

[1] Titlul cărţii nu-l mai pot da. Revista *Gloria României* n'a publicat, din greşeală, prima parte. Exemplarul pe care l-am întrebuinţat a fost restituit anticarului Iuliu Pach. Kuyper a străbătut multe ţeri.

fleţesc şi încălzesc sălaşul plugarului. „Nu poţi călca un astfel de prag fără respect pentru energia unei femei ca aceasta, care lucrează greu la câmp, e o mamă plină de îngrijire pentru copiii ei, ţese mai mult ea singură îmbrăcămintea alor săi şi mai află şi vreme şi gust pentru ca să facă a înflori o asemenea industrie casnică, şi pentru folosul gospodăriei sale. Moravurile sânt în general curate copiii naturali la oraşe în 1902 18%, la sate abia 7%.; în 1893 5%). Satele merg la biserică, de obiceiu miseră şi cu o preoţime înapoiată.

Se condamna aspru marea proprietate care arendează. Nu se uită arendaşii evrei, cu Mochi Fişer în frunte, stăpân pe un „regat de arendă". Dependenţa stricta a ţeranilor de acest sistem e energic scoasă la lumină.

I se pare călătorului că din motive sociale producţia la pogon a scăzut, ajungând de la 30 de hectolitri pe pogon la 15. Camăta, mai ales cea evreiască, înlănţuieşte pe muncitorul agricol. In Moldova numai se face plata în bani, dar şi acolo doar odată pe an, pentru a nu slăbi lanţul. O „jacquerie (o răscoală agrară) ameninţă", spune profetic dr. Kuyper, care adaugă: „cu cât mai răpede izbuteşte guvernul să ducă problema la o soluţie, cu atât mai bine va putea asigura viitorul ţerii". Şi totuşi, cu o populaţie agricolă de 86%, 5 milioane de hectare sânt în lucru şi grânele represintă 77% din export. Restul e „surogat", exportul de vite fiind paralisat. De aceia trebuie o deosebită înţelepciune în acest domeniu, ţiindu-se samă şi de anii răi: „în o sută de ani s'au socotit trei foarte secetoşi, 58 secetoşi, numai 15 cu bielşug mare de ploaie şi nu mai mult ca 24 normali".

O îndreptare o merită ţeranul prin trecutul său

şi prin simţul său de frumuseţă. „Imbrăcămintea vădeşte un ideal de înalt simţ şi gust."

Se pomeneşte de socialismul la ţară, şi prin învăţători, dar ţeranii nu prea manifestă aplecare spre politică. Se votează prost şi mai ales pentru guvern. „Nu politica, ci starea socială e pentru moment problema, dar poate fi şi politica."

Mergând spre Ungheni, călătorul vede Iaşii. I se pare că aici e mai mult „tip naţional" decât la Bucureşti... Ii place Copoul, caracterul solemn pe care-l dau cele 40 de biserici. Decăderea, părăsirea oraşului de clasa superioară le atribuie surplusului de populaţie evreiască. Câteva cuvinte şi despre Argeş.

Urmează ştiri despre Domnia lui Carol I-iu şi despre ajutătorii operei regelui. Se laudă „voinţa de fier" şi, „simţul de datorie", „seriositatea practică", „liniştea" în haos care disting pe suveran. Incă odată se notează amestecul în acest suflet al elementelor germanice cu cele latine. E un „saevis tranquillus in undis", „calm în mijlocul valurilor turbate". O expunere a trecutului se pare necesară scriitorului pentru a pune în lumină distinsa figură regală. Se găseşte o asămănare între întâiul Parlament al noii Domnii şi Duma rusească. Democraţia abstractă, de imitaţie parisiană, e aspru criticată. „Studenţii, cari duceau şi mai departe aceste teorii exagerate, se aşezau, ca acum în Rusia, în aceste agitaţii politice, necontenit în frunte". Autorul ştie şi ce însemnau în tulburări cetaţenii din suburbii.

In opera regelui se relevă mai întâiu crearea unei armate a cării compunere se înfăţişează în amănunte. I se pare Olandesului că această forţă de apărare costă „fabulos" de ieftin. Se putea scrie atunci: „armata nu se amestecă în politică".

Şcoala rurala e presintată apoi. Ea nu e încă mul-

ţămiloare, 80% sânt analfabeţi. Jumătate din copii rămân afară din şcoală. Totuşi, la 4.796 de şcoli ale Olandei, avem 4.346; proporţia în numărul învăţătorilor e însă cu totul alta: Olanda 26.114, România 6.671; şi mai deosebită a şcolarilor, Olanda: 829.587, România 380.000. La noi 3.000 de şcoli au un singur învăţător, 552 doi, şi 170 mai mulţi. Budgetul e de 20 de milioane.

Privirea asupra culturii superioare e evident defectuoasă: nu se insistă asupra ei. Se socot 29.000 de elevi la 2.400 de profesori ai şcolilor secundare; la Universităţi 5.000 de studenţi la 130 de profesori.

Un paragraf e închinat finanţelor, cu o privire la trecut. Se vorbeşte şi despre căile de comunicaţie. In 1902 România ajunge la export suma de 375 de milioane de franci. Olanda are o cifră de import din România care, de la 59 de milioane de tone în 1899, scade la 12 milioane în 1903, dar în preţ $3^1/_2$ milioane de franci. In 1902 industria mică ocupă 100.000 de persoane, cea mare 40.000, puterea era de 16 000 de cai, capitalul de 250 de milioane de franci; 120 de milioane de materie primă era prelucrata în 230 de milioane de fabricate. Se dau ştiri despre creşterea vitelor, despre păduri, barbar prădate, despre metale şi cărbuni, despre sare şi petrol (export în 1903 la 81 de milioane din producţia totală de 324, care ajunge la 68 $^1/_2$ în 1903, exportul ridicându-se la 212 milioane .

„Păcat numai că România n'are însăşi capital să exploateze bogatele ei puţuri de petrol!”

Zahărul, tutunul sânt presintate la sfârşit. Nu se uită băuturile spirtoase: 6.769 de cârciumi la oraşe, 13.368 la ţară.

Budgetul e tratat la o parte pe capitole. Urmează

mecanismul constituţional. Parlamentarismul e de suprafaţă.

Regele cedează curentelor populare din stradă. Alegerile se falsifică. Situaţia religioasă e arătată în cifre. Serviciul în oraş i se pare foarte impresionant. Dar lumea vine puţină la biserică.

La partide se constată că puterea boierilor a fost distrusă. Liberalii au de o bucată de vreme o aripă înaintată (foşti socialişti). La junimişti dr. Kuyper vorbeşte de „genialul" Carp. Se face statistica pe profesiune parlamentarilor: în Cameră 76 advocaţi, 27 literaţi, 7 medici, 9 ingineri, 6 foşti militari, 58 proprietari şi negustori;. la Senat: 27 advocaţi, 19 profesori, 15 medici, 3 ingineri, 7 foşti militari, 39 proprietari.

Datat 1-iu Ianuar 1907, capitolul se mântuie cu călduroase urări făcute ţerii unde a găsit „o curtenie internaţională care l-a copleşit."

Ca o carte de călătorii poate fi privita frumoasa „Ţara Mea" *(My country;* **şi în** franţuzeşte; partea a doua întaiu româneşte, apoi englezeşte), a reginei Maria: visiuni de sate, de mănăstiri, de castele şi oraşe, dar mai ales de drumuri, cu toată poesia vagabondagiului. Volumul, din 1922, al d-lui Marcel Gillard *(La Roumanie Nouvelle)* e un model de observaţie nepreocupată. Note ale d-lui de Maneville, fost ministru al Franciei în România, publicate de revista *Paris-Bucarest,* au dat însemnari preţioase, pline de înţelegere pentru ţeranii haţegani cu graiu ca de Provenţali şi faţa ca de războinicii ai lui Vercingetorix ori ca de chouani bretoni din vremea Revoluţiei franceze, sau pentru sprintenele femei desculţe ale Olteniei cu „umblet de zeiţe", ţiind graţios pe creştet, ca Portughesele de la Coimbra, coşurile pline:

i se pare a vedea fete din Bordeaux ori, mai bine, din Arles. Sentimentele de ură ale unora din stăpânii răsturnați ai Ardealului sânt notate în margine[1].

Ar fi prea lung să analisăm aici cartea despre noi a Polonului Dunin-Borkowski, care dă mai mult memorii din vremea lui Cuza[2]. Ar fi de cercetat, în sfârșit, cartea lui Alexandru Urmösy, în căutarea Ungurilor de dincoace, carte apărută la Cluj, în 1884. La Câmpina el află o colonie de o sută cinzeci de meșteri zidari și lăcătuși cari-i cer rugăciuni scrise; nu cutează a le cânta, ca să nu râdă Românii. La Craiova crede că află doi husari la poarta unor boieri, cari deci trebuie să fie Unguri. La București e o biserică luterană, una catolică și una calvină[3].

---

[1] Cf, romanul baronesei Orczy, *Pimpernel and Rosemary*. O dare de samă de V. Bogrea, în *Transilvania*, LVI, p. 305 și urm.

[2] V. *Sămănătorul*, IV.

[3] Și în de Gerando, *la Transylvanie*, p. 183 și urm. Cf., pentru Dunin, Iorga, *Polonais et Roumains*, București 1921.

IV.

Călători mai noi prin Ardeal

Pe când oameni ca Vaillant și Colson, ori ca Germanul de Kotzebue, care dă însă „schițe" literare și „tablouri" *(Aus der Moldau,* Lipsca 1860), petreceau câtva timp din viața lor în Principate, lămurindu-se asupra rosturilor și aspirațiilor poporului românesc de acolo, ca și asupra condițiilor materiale de viață, puțini Apuseni mai trec prin Ardeal, până la turiști din ultimele timpuri, pentru a culege, între alte știri, și câte ceva despre Românii din părțile acelea.

Intre calătorii prin Ardeal trebuie să se așeze acum și acel doctor Dominic Atanasie *(sic)* Guillaume care a cercetat țara prin 1812-26 și ale cărui însemnari, de literatură, cam lățoasa, le-a tradus d. G. Bogdan-Duică în *Transilvania* pe 1928 (n-l 6). Il interesează pe acest martir al Revoluției francese, venit pentru administrarea de păduri menite a-l face, cum zice însuși, cel mai bun cunoscător al poporului, și pentru lucrări hidraulice, preotul neunit românesc, un țeran ca toți ceilalți, în port și îndeletnicire, țeranul de o nesfârșită evlavie simplă, de o adâncă înțelepciune patriarcală pe care, în ciuda înștiințărilor de la Viena despre „hoții de Va-

lahi", l-a căutat până şi în cărbunariile muntelui, ascultând povestea pedepsei lui Dumnezeu pentru cei ce-i recunosc binefacerile. „Senin, vesel şi râzător, vorbăreţ, harnic pentru sine, glumeţ, cheltuitor, duşman al ordinii impuse, ca la oaste, dar închinător al poruncilor Impăratului", i s'a înfăţişat Românul şi ca pădurar neplătit de opt luni şi ca ţeran fara lucru din părţile Haţegului, bun de muncă, daca nu şi oricând bun de cuvânt[1].

Ducele de Ragusa, Marmont, a străbatut teritoriile româneşti de supt Coroana Sf. Ştefan la 1831[2], mergând spre Rusia-de-Sud. In cale se opreşte în castelele nobililor unguri, ca Ludovic Károlyi, interesându-se la herghelii, la cirezi şi la agricultură. La Timişoara vede cele zece bastioane ale cetăţii; la Caransebeş preţuieşte pe grăniceri, descriindu-li, cu competenţă, pe larg, organisarea. Ţiganii aurari îi iese mai departe în drum. Orşova e numai „un târg foarte păcătos, dar menit să se desvolte" din causa negoţului cu Turcia. La Mehadia vin boieri luxoşi din Principatul vècin.

In Ardeal se dau note asupra ruinelor Sarmisagethusei; de la Haţeg, visitatorul trece la Deva, la castelul din Inidoara al Huniazilor. La Sibiiu e primit de arhiducele guvernator. La Alba-Iulia avem descrierea cetăţii. Se cercetează şi minele de la Zlatna. Apoi ducele se urcă până la Turda, de unde trece la Cluj, unde e primit de guvernatorul civil Iosika[3]

După *Archivul* lui Hormayr, 1817, n-le 125-6. Traducătorul semnalează în revista *Hesperus* din Praga, 1817-8, un ziar de călătorie de la Reghin la Cluj.

2 *Voyage du maréchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie*, etc, I, Paris, 1838.

3 P. 160.

Dejul, Bistrița sânt cercetate pe urmă, prin locuri sărace.

Statistica ce i se dă înseamnă 250.000 de Unguri, un milion de Români, 5-600.000 de Germani, 150.000 de Secui și 120.000 de Armeni [1].

In Bucovina, unde se trece pe la Iacobeni, Capitala (cu 8.000 de locuitori) e descrisă ca fără interes. De aici se deschide, printr'o lature de Basarabie (pe la Lipcani și Călărași, Chișinău și Bender), drumul spre Rusia.

Un mare prieten al rasei dominante, A. de Gerando, se ocupă numai de Ardeal în scrierea sa, *La Transylvanie et ses habitants* (a 2-a ediție, Paris 1850).

Se dă întăiu o descriere geografică și o expunere istorică pe larg, Românii îl interesează prin veșmântul lor pitoresc. La Cluj, unde a fost martur al ședințelor de la 1841 ale dietei, el frecventează pe Țigani, dar nu caută pe ai noștri. La Blaj nu află altă lume decât cea românească: a fost în palatul Vlădicilor, a trecut prin sala decorată cu portretele celor de mai nainte și a aflat în conferență pe episcopul Lemény cu episcopul Șaguna[2]. Iosif Papp, de care e sigur că vorbește „franțuzește, italienește, nemțește, latinește, ungurește, românește și turcește", îl interesează. Limba noastră-i pare armonioasă ca venețiana, școlarii inteligenți, profesorii niște adevărați benedictini, când n'au „vivacitatea cu totul meridională". Dar studiul limbii unguresti i se pare acestui aliat al Maghiarilor „calea emancipației". De altfel Românii sânt și nobili: Chiorenii au o sută

[1] P. 137.
[2] P. 228.

la un Ungur, în Inidora şi Zarand ei represintă singuri clasa de sus. Deci e contra planului de „republică federativă română", cu Principatele ca sâmbure, Basarabia şi Ardealul ca adause, pe care-l crede propus de Englesul Urquhart, condamnat de el pentru „excentricităţile lui sentimentale[1]". O asemenea formaţie politică n'ar putea să se menţie. Mai bine toţi Românii ar trece la Austria compensată astfel pentru pierderile-i din Apus[2].

Pe aceşti Români, simpatici pentru rasa lor, îi află el ca păstori, sau la horă, chiar la muncă,— icoană a vechilor Daci. Cutare e bogat prin lucrul minelor, şi soţia lui poartă cizme roşii, iar casa are tablouri italiene pe lângă icoane neîndemânatec zugrăvite[3]. Vechimea lor o admite fără reserve[4], datinile lor le notează cu interes, în danţurile lor vede obişnuinţa romană (ca pentru Hăţegana[5]). Bisericile „pitoresce", mai mult de lemn acoperit cu muşchiu, îl atrag. Cea din Bucium „a fost împodobită cu mâna popei; el sculptează lemnăria, sfeşnicele, policandrele, pe care le acopere apoi cu colori, cu argint şi aur". La Mociu sânt zugrăveli remarcabile tot de „artişti ţerani". Se observă şi picturile de la Dănsuş, iconostasul de la Braşov, picturile din Şchei, Toate „dovedesc la naţie un oarecare gust pentru artă[6]". Italia se simte la aceşti fii părăsiţi ai ei. Cântecul popular, aşa de spontaneu, spuind adesea durerea lungă a şerbiei, e altă probă. Hărnicia femeii, de tip italian de cele mai multe ori, purtând ulcioare

---

1 P. 239.
2 Pp. 240-1 (cf. şi II, p. 321 .
3 P. 310.
4 P. 324 şi urm.
5 P. 327 şi urm.
6 Pp. 336-8.

„de formă etruscă", pune la loc ce pierde lenea bărbatului. Se arată şi obiceiurile la nuntă [1], la şezători [2]. Ospitalitatea Românilor nu e uitată [3] şi se amintesc vasele cu apă puse pentru drumeţi la întrarea satelor şi, noaptea, la porţi, une ori şi cu pâne de pomană. La moartea unui nobil român s'a dat masa la trei sute de rude şi la o mie de ţerani, şi la trecerea convoiului cu douăzeci şi cinci de preoţi sunau clopotele din douăsprezece biserici [4].

Intre cei mai atenţi cercetători ai vechiului Ardeal trebuie aşezat Englesul John Paget [5].

Călătoria începe de la Viena în Iunie 1835, De la Pesta se face pe Dunăre, cu vaporul austriac *Zriny*, Széchenyi însuşi, creatorul acestei navigaţii cu aburi, fiind pe vas până la Orşova. Se semnalează punctele mai importante ale traiectului şi se presintă organisaţia grănicerilor. Englesul cercetează Ada-Calè, plină de câni, unde e primit de Paşă, care-l sileşte a pune în gură pipa lui; e un om cu curiosităţi tehnice, care se interesează de lucrul la Porţile-de-Fier şi de înaintarea podului cu lanţ din Pesta. Se descriu băile de la Mehadia. Note arheologice despre alt pod, acela, glorios, al lui Traian.

Plecând pe valea Cernei, „admiră" — este cuvântul — portul femeilor romănce, dacic.

Cu alt prilej, pe un drum venind de la Seghedin, se descrie pe larg tot Banatul, dar interesul se îndreaptă mai ales asupra operelor tehnice ale ad-

---

1 Pp. 341-2.

2 Pp 342-3.

3 P. 346 şi urm.

4 P. 351.

5 Ediţia germană: *Ungarn und Siebenbürgen*, Leipzig 1845, 2 vol.

ministrației împărătești. Pe valea Hațegului, în care se ajunge de la Mehadia. La Caransebeș multe femei frumoase opresc ochii observatorului. Dar îi pasă mai mult de minele de la Reșița. La Hațeg un țeran de-al nostru îl duce la „domnul" său ungur din Grădiște, care „trăiește ca unul din cei mai proști fermieri englesi": vorbește și românește. Dar, firește, lucru de căpetenie aici e Sarmisagetuza. Și, cu acest prilej, se judecă originea Românilor—Daci de pe Coloană — și a limbii lor, cu elemente slave luate și de pe vremea Dacilor, cum, adauge călătorul, și multe nume de localități; dar *haide* vine dela Turcii poruncitori. Nu lipsește interesanta bisericuță din Dănsuș, unde se culeg inscripții latine. Cât privește frescele românești, ele-i amintesc glumai lui Chaucer și Rabelais, drăceasca vervă a lui Breughel, vechile desemne din cărțile liturgice englese[1]. Se înfățișează tipul casei de sat. Ce femei harnice, veșnic la lucru! Li se descrie și portul; cu șorțul așa de „scoțian". Se judeca învinuirile de spirit rasbunător și de lașitate, de superstiție, de lene, de beție, aduse acestui popor al tuturór răbdărilor, dar Paget a aflat despre contesa care mergea la biserică pe noroiu peste spinările Valahilor îngenunchiați[2]. Pe vremea holerei țeranii lucrează de la sine pământul unui „domn" bun cu ei[3].... Și sânt deștepți poftiți la școala maghiară, copiii nu vin, iar părinții spun că nu vor ca odraslele lor să fie mai cuminți decât dânșii—, respectuoși de părinți, miloși cu bătrânii și bolnavii, legați de vatra lor, datina veche, pricepuți la lucru de lemn, la arta populară, la orice (doar două fete conduc o moară , iubitori de cântec și

[1] II, p. 155.
[2] P. 165.
[3] P. 169.

danţ[1]. Cum şi popa-ţeran apare, e un prilej de a înfăţişa legea românească în Ardeal; i se pare Englesului că privirile sacerdotale cată prea mult de partea unde sânt fetele frumoase. I se mai pare că tot acest cler se gândeşte la Ţarul ortodox; cutare calendar din Bucureşti, larg răspândit în Ardeal, ar fi chemat chiar naţia la revoltă[2].

Se fac consideraţii şi asupra populaţiei româneşti: 850.000 după socoteala oficialilor, dar Schematismul unit singur dă 551.998 credincioşi pentru Biserica din Blaj.

De la Grădişte se merge la Haţeg, Inidoara, Deva. Orăştie, Sas-Sebeş, pentru ca al nouălea capitol să fie consacrat istoriei, mai ales celei mai apropiate. In călătoria spre Jibău şi Baia-Mare e rare ori vorba de Români: Ungurii, baroni şi ţerani, preocupă pe drumeţ. La Cluj — de unde merge, pe la Turda, pe la Alba-Iulia — până la Zlatna: află cai sălbateci din Moldova[3]. Salinele, minele de aur sânt acum pe primul plan. Un capitol va descrie pe Săcui, altul pe Saşi (se notează colibaşii Branului şi munţii de hotar)[4]. Clujul, iarna, e presintat în afară de Români. De aici, întorsul la Pesta[5].

John Paget[4] a fost întovărăşit de artistul G. Hering.

Ca o călătorie presintă Johann Michael Salzer, paroh şi profesor la Mediaş, descrierea Ardealului (*Reise-*

---

[1] Pp. 170-4.

[2] P. 158.— Despre căluşari, pp. 174-5.

[3] P. 259.

[4] P. 346.

[5] *Hungary and Transylvania*, Londra 1839 (apoi 1855). V. Karadja, în *Arhivele Olteniei*, III, p. 109.

bilder aus Siebenbürgen, Sibiiu 1860) observaţiile sale. Incă de la Biertan apar Românii, „adevărat că voinici, dar leneşi şi iubind răgazul", mai mult ciobani ignoranţi Descrierea portului românesc nu se mai repetă. Pe la Bucegi, călătorul trece însă pe pământ românesc până la Ialomiţa, cu preţioase observări de botanist. Stareţul schitului de acolo văzuse Turcia, Spania, Italia, Asia Mică, Arabia şi Egiptul[2]. Slujba de noapte e impresionant redată. Şi în Moldova-l duce o excursie la Ceahlău, prin satul Grenţieşti: se descrie costumul ţeranului moldovean şi orânduiala casei lui, plină de icoane şi de ţesături.

---

[1] Pp. 25-6.
[2] P. 181.

TABLA NUMELOR

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

Ludovic al II-lea (rege al Ungariei), I, 96.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

Ş.

T.

Ț.

U.

V.

W.

X.

Y.

Z.

Tabla e lucrată de elevele mele misionare de la Vălenii-de-Munte, supt conducerea d-rei dr. Hermine Theil.

CUPRINSUL